TOPLUMSAL

Tarih

233
MAYIS
2013

Ümit Kurt ile Söyleşi:
Ermeni Tehciri'nin İktisadi Arka Planı
Murat Koraltürk

I. Dünya Savaşı'nda Tehcir ve

Almanya ve Avusturya'ya bakır ihracı

Bütçedeki özdeş ödeneklere bakılarak, dört sene boyunca yaklaşık 10.000 madalya verildiği tahmin edilebilir. Madalya arz/ihtiyacının çok üstünde ve üretim kapasitesi düşünüldüğünde kritik bir miktar olan bu bir ton bakırın menşei ve sevk amacı nedir?
Taylan Esin'in yazısı **Sayfa 34**

Troçki'nin Gözünden Balkan Savaşları:
Balkan Federasyonu mu Milliyetçi ve Militarist Kamplaşma mı?
Stefo Benlisoy

Osmanlı'da Zehirlenme
Şüpheli Otopsi Uygulamaları
Ahmet Yüksel

17. Yüzyılda Yalova Kaplıcaları'na
İki Farklı Bakış
Jean-Louis Bacqué-Grammont

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Yapı Kredi Yayınları'ndan

"1914 Savaşı"nın kökenleri ve Çarlık Rusya'sı

Koç Üniversitesi'nde çağdaş tarih dersleri veren Sean McMeekin bu dikkat çekici çalışmasında, "1914 savaşı Almanya'nın savaşından çok Rusya'nın savaşıydı" diyor ve önemli bir olguyu yeniden yorumluyor: Çarlık Rusya'sının emperyalist emellerinin I. Dünya Savaşı'nın kökenlerindeki rolünü, Türk, Fransız, Alman, Avusturya, İngiliz ve bugüne kadar ihmal edilen Rus arşiv belgelerine dayanarak inceliyor.

Çeviren: Nurettin Elhüseyni
310 sayfa, 26 TL

"Evren ekmekle başlar"

Kimi zaman barış şartı ve savaş nedeni, kimi zaman umut göstergesi ve umutsuzluk sebebi... Predrag Matvejević, buğdayın insanlık tarihindeki muhteşem gezintisini anlatıyor: Ekmeğin destanını ortaya koyarken Tanrı'dan ve insanlardan, tarihten ve antropolojiden, açlıktan ve zenginlikten, savaştan ve barıştan, şiddetten ve aşktan da söz ediyor. Buğdayın yolculuğuna ışık tutan Matvejević, şiirsel diliyle de dikkat çekiyor.

Çeviren: Meryem Mine Çilingiroğlu
184 sayfa, 15 TL

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL: Galatasaray** 212 252 47 00 / 502 • **Kadıköy** 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 • **GAZİANTEP:** 342 371 71 46 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

GÜRCİSTAN ULAŞTIRMA BAKANLIĞI GALATA'DA

George Chakhava, Zurab Jalaghania, Tbilisi, 1984

SALT'TA SERGİ YERELDE MODERNLER

8 MAYIS – 11 AĞUSTOS

SALT GALATA BANKALAR CADDESİ 11 KARAKÖY

SALT
kurucu Garanti Bankası
saltonline.org

"Kalebodur

MERHABALAR

Bu sayımızda kapağa Taylan Esin'in "I. Dünya Savaşı'nda Tehcir ve Almanya ve Avusturya'ya Bakır İhracı" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Taylan Esin ilk olarak 227. sayımızda 1916 yılında Ankara'da meydana gelen ve gayrimüslim mahallelerini yok eden büyük yangını yazmıştı. Daha sonraki yazılarında Hilal-i Ahmer'in faaliyetlerine odaklanarak İttihat ve Terakki'nin I. Dünya Savaşı esnasındaki politikalarını ele aldı. Elinizde tuttuğunuz sayıdaki makalesinde ise Esin, harp yıllarında Osmanlı'nın bakır üretimi zaten çok kısıtlı iken, neden Almanya ve Avusturya'ya bakır ihraç ediliyor sorusuna cevap arayarak yola çıkıyor. Makalenin ilerleyen bölümlerinde harp yıllarında özellikle de Müttefikler'in ambargosundan sonra Alman savaş sanayisinde büyük bir bakır açığı olduğunu görüyoruz. İttihat ve Terakki Osmanlı topraklarında daha çok gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerden toplanan bakır eşyayı ihraç ederek bu açığın azalmasına uğraşıyor.

Murat Koraltürk'ün Ümit Kurt ile yaptığı söyleşide ele alınan konu Taylan Esin'in odaklandığı dönemle örtüşüyor. Koraltürk'ün söyleşisi, Taner Akçam ve Ümit Kurt'un birlikte yazdıkları *Kanunların Ruhu, Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek* kitabı üzerine. Söyleşide I. Dünya Savaşı'nda evlerini terk etmek zorunda kalan Osmanlı Ermenilerinin mülklerine nasıl sahip çıkacakları konusunun Lozan'da uzun uzadıya müzakere edilmesi üzerinde duruluyor. Lozan'a göre Avrupa devletleri tebaasındaki Ermeniler mülklerine koşulsuz sahip çıkabilirken, Osmanlı vatandaşı olanlar belli bir tarihe kadar geri dönüp mallarına sahip çıkmadıkları takdirde haklarını yitirecektir. Ümit Kurt Ankara Hükümeti'nin Osmanlı vatandaşı Ermenilerin geri dönüşünü zorlaştırmak için neler yaptığını da ortaya koyuyor.

Mayıs ayında dosyamız yok ama dosya düzeninden tümüyle vazgeçmiş değiliz. 2013 için ön görüşmeleri yapılmış kimi dosya konularımız var. Bu çalışmalar olgunlaştıkça yine dosya yayınlamaya devam edeceğiz.

Haziran'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

Kapak Görseli:
Prof. Dr. General Tevfik Sağlam'a ait Hilal-i Ahmer Madalyası

TSK internet sitesi (www.tsk.tr) müzeler bölümünün içindeki madalyalar koleksiyonundan alınmıştır.

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 UMBERTO ECO VE CEMAL KAFADAR
Sevinç Coşkun

16 İSTANBUL: SİYASET, EKONOMİ, MEKÂN
Berat Seçkin Demirok

18 HALİM SPATAR (1928-2013) CESARET BABA VE BİZ ÇOCUKLAR...
Gün Zileli

20 JOAN W. SCOTT İLE İSTANBUL'DA İKİ BULUŞMA
Fahriye Dinçer

21 PROF. CAROL GLUCK İLE "ORTAK MODERNLİK: JAPONYA VE DÜNYA TARİHİ"
Erdal Küçükyalçın

26 ERMENİ TEHCİRİ VE TÜRKİYE'NİN ERMENİLERE KARŞI SİYASETİNİN MADDİ-İKTİSADİ ARKA PLANI
Söyleşi: Murat Koraltürk

34 I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TEHCİR VE ALMANYA VE AVUSTURYA'YA BAKIR İHRACI
Taylan Esin

42 TROÇKİ'NİN GÖZÜNDEN BALKAN SAVAŞLARI: BALKAN FEDERASYONU MU MİLLİYETÇİ VE MİLİTARİST KAMPLAŞMA MI?
Stefo Benlisoy

50 OSMANLI'DA ZEHİRLENME ŞÜPHELİ OTOPSİ UYGULAMALARI
Ahmet Yüksel

58 17. YÜZYILDA YALOVA KAPLICALARI'NA İKİ FARKLI BAKIŞ
Jean-Louis Bacqué-Grammont

62 İSVEÇ TERCÜMANLIK HİZMETLERİNİN KÜRTÇE TECRÜBESİ (1973-2013)
Rohat Alakom

69 YURTDIŞINA KAÇIRILAN ESERLERİN GERİ İSTENMESİ
Heval Bozbay

72 1920-50 DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRK EĞİTİM TARİHİNDEN
Özlem Çaykent, Mesude Atay

77 SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA "ATATÜRKÇÜLÜK" VE "ATATÜRK"
Süleyman İnan

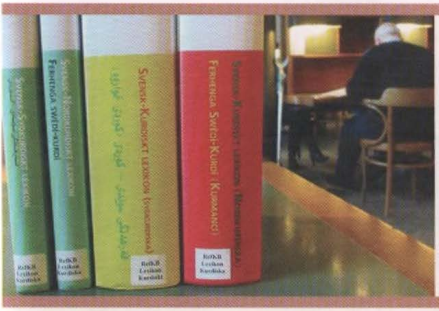
82 ÇİFT CİNSİYETLİ MEHMED HATİCE'NİN DİLEKÇESİ
İbrahim Yılmazçelik

86 YUNANİSTAN'DA ESKİ VE YENİ İSLAM
Elçin Macar

89 UTRECHT ANTLAŞMASI'NIN 300. YILI GELENEKSEL BİR RESİM TÜRÜNE GÜNÜMÜZDEN BİR YORUM
Emine Önel Kurt

94 PALMA GIOVANE İSA HAVARİLERİNİN AYAKLARINI YIKIYOR
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

FİKR-İ TAKİP:
94.9 Açık Radyo'da pazartesileri 15.30'da, 15 günde bir yayınlanan Fikr-i Takip programının mayıs ayı konukları Adil Baktaya ve Şeyda Talu olacak. Baktaya ile "Toplumsal Erkekler"i, Talu ile İKD'yi ve kadın hareketi içindeki yerini konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

62 İSVEÇ TERCÜMANLIK HİZMETLERİNİN KÜRTÇE TECRÜBESİ (1973-2013)

Rohat Alakom, İsveç'te yerleşik bulunan Kürtlerin son 40 yıldır yaşadıkları süreçten örnekler verirken: Kürtçe tercüme konusundaki tecrübeler üzerinde duruyor.

72 "BİZİM ZAMANIMIZDA OKULDA DAYAK VARDI"

Özlem Çaykent ve Mesude Atay, söz konusu dönemde ilk ve ortaokulda okumuş olan Kıbrıslı Türklerle yapılan bir sözlü tarih çalışmasından yola çıkarak, eğitim politikaları ve pratik koşullar hakkında bilgi veriyor.

77 SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA "ATATÜRKÇÜLÜK" VE "ATATÜRK"

Süleyman İnan, 1960 sonrası basılan ders kitaplarından hareketle, sorunlu bir şekilde işlenen Atatürkçülük konusu ve Atatürk algısı üzerinde duruyor ve bazı önerilerde bulunuyor.

82 SİVASLI BİR ÇOCUĞUN FERYADI

İbrahim Yılmazçelik, 1899 tarihli bir belgeden yola çıkarak, altı-yedi yaşlarındaki çift cinsiyetli bir çocuğun sosyal konumunu ve ona bağlandığı anlaşılan maaş üzerinden devletin bu konuya bakışını ele alıyor.

89 UTRECHT ANTLAŞMASI'NIN 300. YILI

Emine Önel Kurt, antlaşmanın yıldönümü vesilesiyle Semiramis Öner Mühürdaroğlu tarafından yapılan resmi değerlendiriyor ve bu resmin Hollanda resim geleneğiyle ilişkisini kuruyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 233, Mayıs 2013

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Berkay Küçükbaşlar

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

SAYFA TASARIM/UYGULAMA, KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
bkucukbaslar@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mayıs 2013

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
85,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazar isminin belirtilmesi zorunludur.

30 KASIM 1901

KUTSAL ALAN KAVGALARI

Bu sayımızdaki sayfalarımızı L'Illustration dergisinin 3066 sayı ve 30 Kasım 1901 tarihli nüshasına ayırdık. Kapakta yer alan görüntüde kalabalık bir güruhun içinde yaşanan bir kavga sahnesi göze çarpmaktadır. Eli sopalı cüppeli adamların bazılarının özellikle saldırgan tavrı dikkat çekicidir. Sahnenin en önünde yere yuvarlanmış iki yaşlı adamın birinin diğerinin boğazına sarılmış bir şekilde boğmaya çalıştığı belki de bu sahnenin trajikomik niteliğini en iyi veren ayrıntıdır.

İmajın altında yer alan başlık meseleyi büyük ölçüde açıklamaktadır: "Kudüs: Kutsal Kabir'deki Arbede". İsa'nın çarmıha gerildiği ve gömüldüğü yer olduğu düşünüldüğünden "Kutsal Kabir" adıyla anılan bu mekânda yer alan büyük kilise, 4. yüzyılda inşa edilmiş ve Hıristiyanlığın en önemli, en kutsal mabetlerindendir. Muhtelif yangın, yıkılma ve tekrar inşadan sonra Osmanlı hükümranlığına geçen Kudüs'teki bu kilisenin kaderi nispeten sakinler. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştiren Fransızlar 1555'te buranın bakımını üstlenme imtiyazını Katolik mezhepten Fransisken rahiplere verilmesini sağlamıştır. Ancak bu durum Osmanlı topraklarındaki en güçlü Hıristiyan cemaati olan Ortodoksların hoşuna gitmemiş, asırlarca sürecek olan bir çekişmeyi tetiklemiştir.

Kudüs: Kutsal Kabir'deki arbede.

19. yüzyıla gelindiğinde Kutsal Kabir üzerinde hak iddia eden ve genellikle mekâna bağlı olarak bu haklarını savunan başlıca gruplar, Katolikler, Ortodokslar ve Ermeniler iken, yüzyıl içinde bunlara Kıptî, Habeş ve Süryanî Ortodokslar eklenmiştir. Cemaatlerin aralarındaki çekişmeleri önlemek amacıyla Osmanlı hükümeti 1852-1853'te "statüko" adıyla bilinen bir kararla durumu dondurmaya çalışmışsa da cemaatler arasındaki çekişmelerin ve bu cemaatleri himaye eden devletler arasındaki ilişkilerde bazı gerginliklerin sona ermediği bir gerçektir. 1853 yılında patlak veren Kırım Savaşı'nın çıkış nedenlerinden birinin tam da Kutsal Kabir'deki görev dağılımı olduğu düşünülürse meselenin ne kadar vahim olduğu anlaşılacaktır.

L'Illustration dergisinin aktardığı kavga, yüzyıl boyunca neredeyse

muntazam aralıklarla patlak veren bu tür olayların sadece biriydi. 1846 yılında böyle bir kavganın neticesinde tam 40 kişi ölmüştü. Bu defaki en azından bu tür bir vahamet derecesine ulaşmamıştı, ama "bir tanık" imzasıyla aktarılan hikâye, esasında aynı dine mensup din adamları arasında beklenmeyecek derecede şiddetliydi. Adını vermeyen tanığın çekmiş olduğu fotoğraflar olay öncesine ya da sonrasına ait olduğu için dergi okuyucularını etkileyebilmek için kapakta temsili bir resim kullanma yoluna gitmiştik. Birbirinin gırtlağına sarılan keşişler, yerlerde yuvarlanan rahipler, sopalara sarılmış papazlar, arada kalmış Osmanlı erleri... Durum neredeyse komik denebilecek bir dereceye ulaşmış, tam bir rezalet niteliğindeydi.

Dergi pek tabii ki tarafsız değildi. Fransisken rahipler Fransız himayesinde olduklarından onlara karşı belirli bir taraftarlık hissedilebiliyordu. Kudüs mutasarrıfının onların lehine karar vermiş olması, saldırının Rumlar tarafından başlatılmış olması gibi noktalar Fransiskenleri tam da kurban durumuna düşürmekteydi. Buna bir de Rum keşişlerin birer vahşi yaratık ve eşkıya bozması gibi tarif edilişini de eklersek, meselenin adeta vahşet ve medeniyet arasında bir kavga olarak sunulduğunu iddia etmek mümkündür.

KUDÜS'TE ARBEDE
KUDÜS, 7 KASIM

4 Kasım günü Kudüs'te Kutsal Kabir Kilisesi'nin önünde Rum Ortodoks keşişler ile Fransisken tarikatına bağlı rahipler arasında şiddetli bir kavga yaşandı.

İlk bakışta bu kavganın kaynaklandığı neden çocukça gelebilir. Mesele süpürmeyle ilgiliydi; fakat şu nedenle önem kazanıyordu ki Kutsal Yerler'in durumunu belirleyen anlaşmalarda belirli bir mekânı süpürme hakkı onu kazananlar açısından bir tür mülkiyet hakkı manasına gelmektedir.

O zamana kadar Katolikler, "Frenk" adıyla bilinen şapelin bir düzine kadar basamaktan oluşan merdiveninden başka kilisenin önündeki meydanın iki ya da üç döşeme taşını süpürmekteydiler. Rumların karşı çıktıkları ve ellerinden almak istedikleri imtiyaz bundan ibaretti. Anlaşmazlık ilk olarak Kudüs paşasının huzuruna getirilmiş, paşa da Fransız konsolosluğu ile anlaşarak Fransisken rahiplerin lehinde karar vermişti. İşte o an Rumlar kaderlerine razı olmak yerine amaçlarına varmak için kaba kuvvete başvurmaya karar verdiler.

Kidron Vadisi'nin vahşi yamaçlarındaki meşhur Aya Savvas Manastırı'nda ve Eriha Ovası'nın ıssızlıklarında dünyadan elini eteğini çekmiş olarak, yarı münzevi, yarı köylü gibi yaşayan keşişler bulunuyor. Ada Rumları, Bulgarlar, Ulahlar gibi çeşitli kökenleri olan bu gayet cahil ve kaba insanlar rahipten çok eşkıyaya benziyorlar. Kudüs'teki daha düzgün Rumlar niyetlendikleri kötü planı yerine getirmek için kullandıkları kişiler bunlardı. 3 Kasım Pazar gecesi hepsi çağrıya uyarak gelmişlerdi ve Pazartesi sabahı, süpürme zamanı geldiğinde hepsi bir araya gelmiş, yürümeye hazırdılar. Asırlardır düşman bildikleri ve "Franci" dedikleri Katolikleri taciz ederek çoktan içlerinde barındırdıkları nefretlerini tatmin edebilmekten duydukları sevinci saklayamıyorlardı. Kavgadan birkaç saat önce kilisenin önündeki meydanda sabırsızlıkla gidip gelmelerini izlemek ve karmakarışık sakalların çevrelediği korkunç yüzlerinde korkutucu bir şekilde parıldayan gözlerini görmek mümkündü.

Paşanın Fransiskenlerin geleneksel mekânlarında serbestçe hareket etmelerini öngören emirlerini kesin bir şekilde reddetmişlerdi. Sabah boyunca Kutsal Kabir ile hükümet konağı arasında gidip gelmeler olmuştu; hâlâ hükümetin kararlarını uygulatmak üzere ordu birliklerinin gelişi bekleniyordu.

Fransiskenler de haklarına olacak herhangi bir tecavüzü protesto etmek üzere sabahtan kalabalıkça toplanmışlardı; meydanda volta atıyor ya da sabırlı bir şekilde taşlara oturmuş bekliyorlardı. Fakat iki tarafın asıl ayrıştığı nokta, meşhur merdivendi: Tepede Katolikler, aşağıda ise kavga konusu döşeme taşlarının etrafında Rumlar.

Kutsal Kabir'in kapısı önünde Rum keşişler.

Öğleye doğru Rumlar daha saldırgan bir tavır takınmaya başladılar. Diğer taraftan da sadece Ortodoks müminlerden oluşan kalabalık durmadan büyüyor ve her bir taraftan meydana hâkim konumdaki Rum manastırların çatılarında düşmanca ve alaycı bir ayak takımıyla doluyordu. Ağır bir sonbahar güneşinin acımasız ışınları sabah altıdan beri bu daracık mekâna sıkışmış grupların üzerine düşüyordu. Bir kavganın patlak vermesi an meselesiydi, hele ki asayiş tedbirleri birkaç polis memuruyla

Kavgadan sonra: Kutsal Kabir'in önünde bir Türk jandarma eri.

elleri kırbaçlı yarım düzine jandarma erinden ibaretti.

Saat üçe doğru, birbirine fazla yakın duran insanlar arasından dirsekleşme gibi havadan bir bahaneyle merdivende bir kavga başladı. Bunun üzerine artık beklememeye karar veren elli kadar kara keşiş (Rumlar) fırlayıp yirmi kadar gri keşişin (Katolikler) bulunduğu merdivenin basamaklarını çıkmaya ve sütun kaidelerine tırmanmaya başladılar. Hakaretler yağmaya, yumruklar sıkılmaya başlayıp itiş kakış ve hatta karşılıklı bazı darbeler yaşandı.

Jandarmalar iki grubun arasına girmeyi başarıp heyecan dinmeye başlarken birden bire Aziz Abraham Manastırı'nın on iki metreden fazla yükseklikteki terasından 10 kiloluk gerçek bir kaldırım taşı atılıp Fransiskenlerin yoğun kalabalığının arasına düştü. İşte bu nihai saldırının işaretiydi. Kontrolü kaybeden polis geri çekildi, işgal edilen merdivenin başındaki kargaşa hiddetlendi. Yakındaki çatılardan taşlar yağmaya devam ederken gri elbiseler kanla kızıla boyanmaya başladı. Manastırların balkonlarından kadınlı çocuklu bir kalabalık bu korkunç manzarayı alkışlayarak sevinç naraları atıyordu.

Komşu cemaatlerden Rum keşişlere kollar dolusu yeşil meşeden sopalar yetiştirilirken Fransiskenlerin şemsiyelerinden başka bir silahı yoktu. Karşılık veremiyorlardı ama en azından kendilerini korumaya ve saldırganların silahlarını ellerinden almaya çalışıyorlardı. Ama bu çıldırmışlara nasıl kafa tutsunlar? Birer birer darbelerin etkisiyle yere düşüyor, ayaklar altında sürünüyorlardı; fakat cesur müdafaalarını sonuna kadar sürdürerek geri adım atmadılar.

Bu barbarca sahne yirmi dakika kadar sürmüştü. Nihayet ordu yetişmiş son kavgacıları ayırmış ve mekânı işgal etmişti. Ama biraz geç kalınmıştı: Muhtelif tabiyette ama hepsi Fransa'nın himayesinde bulunan ve sorumlu baş rahip dâhil olmak üzere on altı Fransisken rahip ciddi şekilde yaralanmıştı. Rum tarafında ise tek bir yaralı bile yoktu.

Saat dörtte Kutsal Kabir'in Rum çanları bangır bangır çalarak Aziz Yakub'un akşam ayinini müjdelemeye başladı. Gerçekten de biraz sonra bazilikanın içinde piskoposların huzurunda bu ayin gerçekleşmiş ve o akşam kubbenin tepesindeki ışıklandırılmış Rum haçı sanki Ortodoksların pek te iftihar edilmeyecek bu zaferini kutluyor gibiydi.

Zaten Fransa konsolosluğunun şikâyetlerine rağmen sopacı keşişlerin arasında tek bir tutuklama olmamış, suçlulara tek bir ceza verilmemişti. Bu garip müsamaha ve kışlaları kilise'ye beş dakika mesafede bulunana askerlerin geç müdahalesi Türk asayiş kuvvetlerinin zımnen suç ortaklığına işaret eder gibiydi. Gerçekten de yerel hükümetin Hıristiyanların aralarında kavgaya tutuşmalarından memnun oldukları aşikâr veya en azından muhtemeldi.

Her hâlükârda bu kavganın nedeni konusunda ne düşünülürse düşünülsün, neticesi son derecede vahim olmuştur. Bunun en iyi göstergesi tarafsız bir tanığın bu gerçek anlatımıdır. Kendisi bu üzücü günün bütün anlarına şahit olmak gibi müessif bir imtiyaza nail olmuş ve bu anlatımına, gerek vahşetten önce, gerekse tahmin edilebilecek zorluklarla arbedenin ortasındaki hareketlilik ve itişme esnasında almış olduğu anlık fotoğrafları bir nevi delil niteliğinde ilave etmiştir.

Bir Tanık

Kavga konusu döşeme taşlarının hemen üstünde merdivene oturmuş bir grup Rum rahip. Kurbanlardan biri olan Peder Joseph ön planda geçerken görülmektedir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

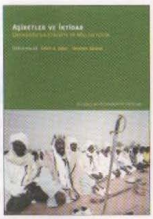
AYŞIN CANDAN

ÖNCÜ TİYATRO VE DİJİTAL ÇAĞDA GÖSTERİM

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

234 sayfa, ISBN: 978-605-399-268-4

Ayşın Candan bu eserinde, "Yönetmenin Ortaya Çıkışı", "Politik Tiyatro", "Törensel Tiyatro" gibi başlıklarla 20. yüzyılın önemli oyun sanatı olgularının izlerini sürerken; Stanislaviski, Artaud ve Brecht gibi öncülerin yarattıkları akımların birbirleriyle bağlantılarını da inceliyor.

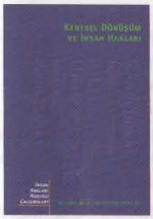
AŞİRETLER VE İKTİDAR

ORTADOĞU'DA ETNİSİTE VE MİLLİYETÇİLİK

DERLEYENLER FALEH A. JABAR, HOSHAM DAWOD

314 sayfa. ISBN: 978-605-399-271-4

Faleh A. Jabar ile Hosham Dawod'un derledikleri bu eserde, bugün Ortadoğu ve Kuzey Afrika bağlamında aşiretin tam olarak ne olduğu, nasıl bir geçmiş ve kökten gelerek bugün ulaştığı modern ilişkilerin iktidara yansımaları inceleniyor.

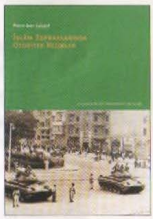

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE İNSAN HAKLARI

YAYINA HAZIRLAYANLAR SEDA KALEM BERK, PINAR UYAN SEMERCİ

196 sayfa, ISBN: 978-605-399-274-5

Bu çalışma, farklı disiplinleri temel alan katkılarıyla, son günlerde Türkiye'de çok tartışılan kentsel dönüşüm uygulamalarını sosyal bilimler yöntemleriyle anlamaya çalışmanın yanı sıra, bu konunun bir hak meselesi olduğunu da vurgulayan incelemelere yer veriyor.

PIERRE-JEAN LUIZARD

İSLÂM TOPRAKLARINDA OTORİTER REJİMLER

170 sayfa, ISBN: 978-605-399-273-8

Laiklik, Müslüman ülkelerde demokratikleşmeye giden bir araç olabilir mi? Türkiye ve İran'ın yanı sıra, Irak, Cezayir, Mısır olmak üzere, İslâm topraklarından örneklerle, otoriter rejimlerle sağlanmaya çalışılan laikliğin İslâm topraklarında gelişmesinin süreçleri, sonuçları ve ortak noktaları inceleniyor.

CHRIS JOANNIDIS

TEFEKKÜR YAKINLIKLARI

216 sayfa, ISBN: 978-605-399-272-1

Joannidis, Tefekkür Yakınlıkları'nda kayıp nesne, yas ve zaman; analitik ilişkinin doğası; psikanaliz ve psikanalitik psikoterapi; aktarım-karşıaktarım; süpervizyon; grup süreci; cinsel kimlik gelişimi ve bilinçdışı düşlem ve son olarak psikanalizin sinirbilimle ilişkisi gibi farklı meseleleri ele alıyor.

D.W. WINNICOTT

EBEVEYNLERLE SOHBET

109 sayfa, ISBN: 978-605-399-276-9

Bu çalışmada ebeveynlerin örneklerine yapılan yorumlarla eğitici bir üsluba yer vermeden, üveylik kavramı, parmak emme, kıskançlık, hayır diyebilmek, annelerin sıkıntıları ve suçluluk duygusu, çocukta doğru ve yanlış algısının gelişimi ve güvenin oluşturulması gibi konular ele alınıyor.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

Niyazi Bey'in Katli

2 MAYIS 1913

İKDAM

Berlin 30 Nisan – Arnavutluk tahtı için bir Osmanlı namzedinin tayini lehinde propaganda icra etmekte olan Niyazi Bey'le yaverinin Avlonya iskelesinde tabanca ile öldürüldüğü Brindisi iş'âr olunmuştur.

Katiller İki Kişi imiş

Paris – 30 Nisan

Niyazi Bey'le yaverinin Avlonya iskelesine gittikleri esnada iki kişi tarafından öldürüldüğü teyid ediliyor. Katille Niyazi Bey'le yaveri üzerine birçok defa ateş etmişlerdir.

Sokak Dişçileri

4 MAYIS 1913

TANİN

Bazı dişçi veya edviye-i müstahzara [hazırlanmış ilaçlar] amilleri araba, teskere [sedye] ve sair vasıta ile cadde, köşe başı, meydan gibi memerr-i nâs [herkesin geçtiği yol] olan mahallerde durarak icra-yı sanat etmekte oldukları görülmekte olduğundan bu gibi erbab-ı ticaretin velev mezun olsa dahi sokak ortalarında diş çıkarmak veya tabla koyup çağıra çağıra mal satmak gibi hâlleri mürûr ü ubûr hakkındaki talimat-ı belediyeye muhalif ve min küll-il-vücûh [her yönden]mahzuru dâi bulunduğundan sokakta bu gibi satıcı esnafın icra-yı sanat ve ticaretlerinin men'iyle hilâf-ı tenbih hareketlerinden dolayı icra-yı mücazatları [cezalandırılmaları] zımnında şuabât-ı belediyeye sevkleri daire-i müdüriyetlerine tamimen tebliğ edilmiştir.

Hainlerin Encamı

6 MAYIS 1913

TANİN

Rusya'ya firar ettiklerini evvelki nüshalarımızda yazdığımız sevkiyat komisyon reisi Binbaşı Neşet ve Dersaadet'ten Erzurum'a gönderilmekte iken Rus vaporundan çıkmayan Binbaşı Nusret ve Van'a gideceği akrabası tarafından beyan olunan Mülazım Reşit efendiler Batum'a çıktıklarında suret-i firarlarından haberdar olan Batum'daki Osmanlılar ve Batumlu yerli İslamlar, vatan ve millete hıyanet ettiklerini ve maksad-ı hainanelerini yüzlerine karşı ve yüksek sesle söyleyerek tahkir ve tezlil etmişlerdir.

Aldığımız malumat-ı hususiyeye nazaran Batum Hükümeti'ne kefalet verdiklerinden dolayı serbest bırakılan bu yâd-gârlar İslamların bulundukları mahallere sokulmayarak köşe bucakta serseriyane dolaşıyorlarmış.

"Meşveret"

Neleri Yiyoruz?!..

7 MAYIS 1913

İKDAM

Resmi Ankara gazetesinde okunmuştur:

Kayseriyye pastırmacı esnafından bazılarının mariz (hastalıklı) ve zaif sığır ve manda lühûmundan [etlerinden] sucuk imal ve hatta işkembe, ciğer vesaire gibi ahşâ-yı dahiliye liç organları] ile mezbûhanın batınından [karnından] buzağı lahmını da [etini de] o meyana ithal eylemekte bulundukları cihetle sıhhat-i umumiyenin avamil-i ahlakiyesinden olan bu kabil hiyel ve desâis- i muzırre ve muhtekiraneye meydan verilmemek üzere imalathanelerin muayene-i sıhhiye ve sucuk pastırmaya ihracatının vesaik-i resmiyeye tabi tutulması vilayet sıhhiye müfettişliğinden bâ müzekkire izbar ve ezcümle ve esnaf-ı merkumeden Nakisoğlu Kirkor'un mürd olmuş [ölmüş] deve lahmından yapılmış olan muzırrü's-sıhha sucukları Dersaadet'e sevk edildiği de ihbar olunmasıyla mezkûr sucukların inde'l- muayene [muayene edilerek] muzırrü's- sıhha olduğu tebeyyün eylediği takdirde müsaderesi için İstanbul Vilayeti'ne itâ-yı malumat olunmuş ve öteden beri nefaseti ile her tarafta revaciyâb itibar ve iştihar [şöhret] olan Kayseriyye pastırma ve sucuklarının imalatında öyle nezafete menafi ve sıhhat-i umumiyeye sû-i tesiri dâi hileler irtikabının önü alınmak maddeten ve manen lazımeden bulunduğundan şehir haricinde bir mezbaha tesis ve zebh [kesilecek] olunacak hayvanat baytar marifetiyle muayenesi temin olunmakla beraber hâl ve mahallin icap ettiği tedabire tevessül ile mervi [rivayet] olan münasebetsiz hâlâtın devam ve tekrarına meydan verilmemesi makam-ı vilayetten Kayseri Mutasarrıflığı'na tebliğ ve izbar kılınmıştır.

Mahlût Yağlar Hakkında

10 MAYIS 1913

İKDAM

Odunkapısı civarında bazı yağcılar, mağazalarında mahlût [karışık] yağlar imal ediyorlar ve bu yağları muayene ettirmeksizin satıyorlarmış. Şehremaneti bunu haber alarak oralarda bu suretle yağ imalini men etmiş ve kale haricinde on kazanı havi bir bina inşasıyla mahlût yağ yapmak isteyenlere mezkûr kazanları kiralayacakmış. Burasının daimi surette bir kimyagerin taht-ı teftiş ve nezaretinde bulundurulması ve bağırsak, tırnak kazıntılarının yağlara karıştırılmamasına dikkat ve itina olunması da cümle-i mukarrerattan imiş.

Gül ve Gülyağı Mahsulü

17 MAYIS 1913

İKDAM

İzmir, Burdur ve Bursa'da yetişen gül ve gülyağı mahsulünün ecnebi tacirler tarafından pek ucuz fiyatlarla kapatıldığı Ziraat Nezareti'nce nazar-ı dikkate alınarak oralara birer ziraat memuru i'zamıyla bunların nezaretleri altında mahallerinde yerli tacir ve esnaftan mürekkep birer sendika teşkili suretiyle mahsulat-ı mezkûrenin muhafaza-i kıymet ve temin-i revacı [sürümü] esbâbına tevessül olunacağı haber alınmıştır.

Bir Sirkat ve Cinayet Daha

17 MAYIS 1913
İKDAM

Yine evvelki gece Kadıköyü'nde Kurbağalı Dere'de mütekaidin-i askeriyeden Ali Rıza Bey'in hemşiresi Binnaz Hanım uyku arasında işittiği ayak sesleri üzerine uyanarak bir şahsın dolaştığını ve eline geçirdiği eşyayı topladığını görmesi üzerine feryada başlamış, şahs-ı merkum zavallı kadıncağızın üstüne hücum ile feryadına mani olup da yakayı ele vermemek için hamil olduğu bıçakla Binnaz Hanım'ı müteaddit yerlerinden parçalamış, kaçmıştır. Fakat o sırada istimdat seslerini işitmiş olan devriye polis memurları yetişip merkumu derdest etmeye muvaffak olmuşlardır.
Binnaz Hanım'ın yaraları tehlikeli olduğundan müdâvât olunması [tedevi olması] bi'l-icra Şifa Hastahanesi'ne yatırılmıştır.
Lede't-tahkik sârik ve caninin Kadıköyü'nde Nışan'ın esrarkeş kahvesinde çırak ve Üsküdar'da Yeniçeşme'de tulumbacı Arap Abdullah namında biri olduğu anlaşılmıştır.

Hayrettin Bey'in İntiharı

19 MAYIS 1913
İKDAM

Esma Sultan hazretlerinin mahdumları Hayrettin Bey'in evvelki akşam Ortaköy'de göğsüne rovelverle ateş ederek intihara tasaddi etmiş ve cerihalarının tehlikeli bir derecede bulunmuş olduğunu dünkü nüshamızda yazmıştık:
Dün bu vak'a hakkında icra ettiğimiz tahkikatı ber-vech-i âti derc ediyoruz.
Cennet mekan Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin kerimeleri ve Seryaver-i sabık Mehmet Paşa'nın refikaları Esma Sultan hazretlerinin mahdumları Hayrettin Bey Ortaköy üzerindeki köşke sık sık gelerek tenezzüh ederlermiş. Müşârünileyh evvelki akşam pek mağmûm ve mükedder [sıkıntılı ve üzüntülü] bir hâlde mezkûr köşke gelmişler ve maiyetlerinden ayrı olarak gezmeye başlamışlardır. Bir aralık işitilen silah sedası üzerine maiyetleri koşmuş ve Hayrettin Bey'in al kanlar içinde bulunduğu görülerek kendilerinden istizah-ı keyfiyet olunmuştur. Hayrettin Bey bu suallere oldukça karışık cevaplar vermişler, evvela bir ve muahheren iki kişinin kendisini cerh etmiş olduğunu söylemişlerdir.
Vuku bulan ihbar üzerine mahalli vak'aya gelen zabıta tabibi Nazif Bey yarayı muayene ederek kurşunun pek yakından atıldığını gömlekleri üstündeki yanıklardan istidlâl eylemiş ve kurşunun karnından girerek midesi altında kaldığını beyan etmiştir.
Müşârünileyh her ne kadar perişan bir surette ifadatta bulunmakta iseler de zaten müptela oldukları maraz-ı asabi saikasıyla ve intihar kaydıyla kendi kendilerini bu suretle cerh etmiş oldukları anlaşılmakta imiş.[...]
Şehremini Operatör Cemil Paşa mecrûhu muayene ederek tedabir-i lâzıme-i fenniyeyi ifâ eylemişler ve hayatlarının tehlikede olmadığını beyan etmişlerdir.
Hayrettin Bey yirmi dört, yirmi beş yaşlarında bir kişidir.

Sahte Diplomalar

25 MAYIS 1913
TANİN

Darülfünûn şuabatına kolayca girmek arzusunda bulunan birkaç kişinin sahte şahadetname ve tasdiknamelere müracaatla maksatlarına nail oldukları edilen ihbardan anlaşılması üzerine Maarif Nezareti'nce Darülfünûn talebesinin ibraz ettikleri tasdiknameler hakkında tetkikata ibtidar edilmişti.
Şimdiye kadar icra kılınan tetkikat neticesinde birkaç sahte tasdikname ve diplomaya tesadüf edilmiş ve bunların mütecasirleri hakkında takibat-ı adliye icra edilmekte bulunmuştur.
Darülfünûn Tıp Şubesi talebesinin de böyle bir teşebbüse müracaat etmekle muhtemel bulunmakla icra kılınan tahkikatta birinci sınıf talebesinden Dimitri Efendi'nin ibraz ettiği bakalorya diplomasının muharref [tahrib edilmiş] ve sahte olduğu anlaşılmıştır. Mümâileyh evvelce bakalorya imtihanları için Kumkapı'daki hanesinde çalışmakta iken nezdine gelen birinin kendisine muayyen bir meblağ mukabilinde kolayca Tıp Fakültesi'ne girmek mümkün olduğunu beyan ederek bunun için Ohannes Efendi namında Maarif memurininden bir memuru görmek lazım olduğunu beyan eylemiştir.
Aradan iki üç gün mürûrunda mümâileyh sokakta Ohannes Efendi'ye tesadüf ederek beraber Maarif Nezareti'ne giderler ve orada bulunan iki kişi huzurunda imtihan vererek akabinde bir diploma alır ve bu diplomayı ibraz ederek mektebe girmeye muvaffak olur.
Diplomayı aldıktan sonra Tıp Fakültesi enscâs laboratuarı kapısı önünde evvelce taahhüt ettiği otuz iki lirayı, validesinin emlakinden alıp bankada hıfz ettiği paralar meyanından alır ve Ohannes Efendi'ye vererek müsterihü'l-kalp maksadının tamamıyla husul bulduğunu görmekle merkuma bi't-teşekkür ayrılır.
Bittabi aradan uzun bir müddet geçtiği hâlde meselenin farkına varılmadığından Dimitri muntazaman derslerine devam etmeye ve büyük bir arzu ile çalışmaya başlar. Nihayet Dimitri Efendi Maarif Nezareti'nin bütün tasdikname ve şahadetnameleri tetkik ettirmekte olduğunu evrak-ı havadiste [gazetelerde] görerek ileride kendisine teveccüh etmesi muhtemel bulunan mesuliyetten kurtulmak için Tıp Fakültesi idaresine müracaatla keyfiyeti anlatır. Mektep idaresince bu bâbda iki adet isticvapname tanzim olunarak Maarif Nezareti'ne irsal kılınmış ve Maarif Nezareti'nce de mesele adliyeye iş'âr kılınmıştır. Adliye Nezareti'nce mukteziyatına ibtidar olunmuştur.

Nevada Vaporu Faciası

26 MAYIS 1913

TANİN

İzmir Limanı'nda ikinci bir facia-i bahri daha vuku bulduğunu evvelki gece geç vakit gelen iki telgrafla anlaşılıyordu. Nevada vaporunun tamamen gark ve birçok yolcuların zıyâını intac eden bu kaza hakkında bittabi doğru malumat ancak dün varit olmuştur.

Kaza üzerine Aydın Vilayeti Vekâleti'nden Dâhiliye Nezareti'ne şöyle bir telgrafname keşide edilmiştir:

İzmir 11 Mayıs – Bu sabah alafranga saat on bir buçukta İzmir Limanı'ndan hareket eden Hacı Davut Kumpanyası'nın Nevada namındaki Antalya hattına işleyen vaporu Kaleönü'nde geçit şamandırası hizasında bulunan fenerin önüne gelmezden evvel yukarı taraftan bir Rus vaporu gelmekte olmasıyla seyir hattından torpil hattına düşerek evvela yandan bir torpil bir dakika sonra da ikinci bir torpil ve iki dakika sonra kazan veyahut üçüncü bir torpilin infilakıyla mezkûr Nevada vaporu ani olarak gark olmuştur. Acentanın ifadesine göre vaporun derununda iki yüz yolcu bulunup bunlardan seksen kişi orada bulunan Fransız sefine-i harbiyesi tarafından kurtarılarak mütebaki yüz küsur şahsın gark oldukları şimdi mahall-i vukuattan avdet eden polis müdürünün ifadesinden anlaşıldığı ve netice-i tahkikatın peyderpey arz olunacağı maruzdur.

Spor Top Oyunları

26 MAYIS 1913

TANİN

Dün yine sporcuların mühim günlerinden biri idi. İstanbul'un futbol oyununda birinciliği daima muhafaza eden Galatasaray ile ona yetişmek için ciddi bir surette sarf-ı mesai ve ibraz-ı maharet eden Fenerbahçe kulüpleri üçer tim olmak üzere dün yekdiğeriyle top müsabakaları icra etmişlerdir. Union Kulüp'te dünkü temâşâgerânın hemen hepsi denebilecek bir miktarı İstanbul'un taraf taraf her yerinde teşekkül eden jimnastik kulüpleri azası ile bilhassa Darülfünün, Mekteb-i Sanayi ve ecnebi mekatibi talebesinde ibaret bulunmakta idi.

Esasen müsabaka Galatasaraylılar ile Fenerbahçe Kulübü arasında boy ölçüşmekten ibaret bulunmakla bu iki rakib-i cevvalden hangisinin iktisab-ı rüchan edeceği seyircileri daha oyun başlamadan heyecanlara gark ederek ikiye ayrılmaya sebep olmuştur.

Birinci müsabakaya ufak bir intizardan sonra başlandı. Her iki taraftan üçüncü timler (acemi müntesibler) arasında devam eden bu müsabaka epey müddet her iki tarafın da aynı dereceyi muhafaza etmesiyle imtidat ettilsürdü. Temâşâgerândan bir kısım halk izhar-ı hissiyat etmekten kendilerini alamamaya başladılar ve bu gürültüler esnasında Fenerbahçeliler hasımlarına karşı bir gol yaparak birinci muvaffakiyeti temin ettiler, Fakat bu gol o kadar nâzik bir surette icra edildi ki muarızlar hâlâ oyunun devam ettiğine kani bulunmakta idiler. Nihayet müddet-i muayyene zarfında her iki taraf çekilerek meydanı ikinci timlere terk ettiler.

İkinci timlerin efradı üçüncülerden daha mahir ve hareketlerinde daha çabuk kimselerden ibaret idi. Bu müsabakaya o kadar büyük bir intizam ile başlanmıştı ki daha ilk hamlelerde her ikl taraf da şayan-ı hayret bir itidal ve basiret âsârı görülmekte ve hasımlara karşı edilen muamele yalnız bir oyundan ibaret bulunmamakta idi. Galatasaraylılar Fenerbahçelileri o kadar mahirane sıkıştırdılar ki artık muvaffakiyet kati surette kendilerine kalarak birinci gölü yaptılar. Oyun gittikçe kesb-i ehemmiyet ve ciddiyet etmekte idi. Fenerbahçeliler hasımlarının meserretine [sevincine] iki üç dakikalık bir fasıladan sonra gol ile cevap vererek oyuna daha ziyade bir ciddiyetle devama başladılar. Bunu ikinci bir gol daha takip ederek bu sefer de muvaffakiyet tamamen Fenerbahçelilere teveccüh etti. Fakat her iki taraf da oyunun sonlarına doğru itidallerini kaybetmeye başladılar.

Birinci timlerin müsabakasına başlandığı vakit seyircilerden herkes çayıra indi. Bu meraklı ve son müsabakanın hangi tarafa temin-i şan edeceği zaten iki kısma ayrılan seyirciler arasında büyük bir münakaşa kapısı açtı ki bu asıl en büyük müsabaka idi.

Birinci timleri teşkil eden topçular hem diğerlerinden daha yaşlı hem daha mahir ve zinde kimselerden ibaretti. Bu son müsabakada yarım saat zarfında hiçbir taraf bir şey kazanamadı. Yalnız evvelce daima Galatasaraylılara mağlup olan Fenerbahçeliler bu defa Galatasaraylıları gol olmasına ramak kalıncaya kadar üç defa fena halde sıkıştırdılar, Birinci kısımda bir netice elde edilemedi. On dakika teneffüsten sonra yine müsabakaya başlandı. Ve katı hamleler ile, her iki taraf muvaffakiyetin kendisine gelmesi için ibraz-ı maharet ve izhar-ı çâlâki [tez canlılık] ediyorlardı. Nihayet beklerden birinin seri tekmesiyle top kale hadd-i visali önünde golkip tarafından yakalanarak atıldı. Ve işte bundan sonra topçular, seyirciler, satıcılar, çoluk çocuk herkes birbirine karıştı: Oldu, olmadı.

Filhakika top pek az bir fark ile kaleye dâhil olacağı sırada golkipin dâhile doğru topu çekmesiyle gol kendiliğinden hâsıl olmuş bulundu! Artık bilenler ve bilmeyenler muvaffakiyetin Galatasaraylılarda kaldığı iddiasını serd ediyor, Fenerbahçeliler ise olmadığını iddia ediyorlar velhasıl bir herc ü merc gulguledar [şamatacılar] arasında Fenerbahçeliler ortadan çekilerek mağlubiyetlerini zımnen itiraf etmiş oldular.

Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Sempozyumu

Abdülhamit Birışık
Ahmet Turan Alkan
Alev Erkilet
Ali Yaşar Sarıbay
Asım Öz
Bedri Gencer
Burhanettin Duran
Cihan Aktaş
D. Mehmet Doğan
Ekrem Demirli
Ercan Yıldırım
Etyen Mahçupyan
Fahrettin Altun
Fırat Mollaer
Hakan Arslanbenzer
Hamza Türkmen
Harun Anay
İhsan Fazlıoğlu
İlhan Kutluer
İsmail Kara
M. Fatih Andı
M. Kürşat Atalar
Mehmet Akif Aydın
Metin Karabaşoğlu
Mümtazer Türköne
Musa Üzer
Mustafa Öztürk
Necdet Subaşı
Nuh Yılmaz
Ömer Lekesiz
Ruşen Çakır
Sami Erdem
Sibel Eraslan
Suat Mertoğlu
Tahsin Görgün
Tanıl Bora
Turan Koç
Yusuf Kaplan
Yusuf Turan Günaydın
Z. Kevser Şerefoğlu

Yer : Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi / Zeytinburnu
Tarih : 17 - 18 - 19 Mayıs 2013
Açılış : 17 Mayıs Cuma **Saat** : 14:00

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
zeytinburnu.bel.tr **444 1984**

İTALYAN KÜLTÜR MERKEZİ'NDE EDEBİYAT VE TARİH DİYALOĞU

UMBERTO ECO VE CEMAL KAFADAR

Geçtiğimiz ay İstanbul'a gelen yazar ve göstergebilimci Umberto Eco 9 ve 10 Nisan tarihlerinde iki ayrı etkinliğe katıldı. İtalyan Kültür Merkezi, İtalyan Büyükelçiliği, İtalyan Başkonsolosluğu, Boğaziçi Üniversitesi ve Şehir Üniversitesi'nin katkılarıyla düzenlenen etkinliklerin ilk gününde Eco, Orhan Pamuk ve Bologna Üniversitesi'nden Patrizia Violi ile birlikte "Gerçekler, Kurgu ve Tarih Üzerine Bir Diyalog" isimli söyleşiye katıldı. Ertesi gün Eco, İtalyan Kültür Merkezi'ndeydi. Harvard Üniversitesi tarih profesörü Cemal Kafadar ve Patrizia Violi'nin katılımıyla gerçekleşen konuşmada Eco, okurlardan gelen soruları da cevapladı.

Cemal Kafadar, Umberto Eco ve Patrizia Violi.

SEVİNÇ COŞKUN

İtalyan Kültür Merkezi'nde gerçekleşen etkinliğin moderatörlerinden Violi, konuşmanın Eco ve dinleyiciler arasında kurulacak bir diyalog niteliğinde olmasını amaçladıklarını söyleyip, Cemal Kafadar ile birlikte ilk soruları sorup buzları kırmayı amaçladıklarını belirtti.

Violi Umberto Eco'nun Bizans döneminden Ortaçağ'a ve 19. yüzyıl sonuna kadar geniş bir zamanı kapsayan tarihsel romanlardan; göstergebilim, din ve sanat felsefeleri üzerine denemelere kadar uzanan geniş küllliyatının altını çizdi. Violi'nin yazarın bu kadar çeşitli konuları ve fikirleri nasıl bir araya getirdiği şeklindeki sorusunu yanıtlayan Eco, şunları kaydetti: "İlk romanım *Gülün Adı*'nı yazarken akademik çalışmalarımdan faydalandım ve hatta 'acaba bir gün kullanabilecek miyim?' dediğim 30 yıldır elimde olan bilgilerden yararlandım. Sonrasında, yeni evrenlere girdim ve eski kitaplar toplamaya başladım. O noktada koleksiyonculuğa başladım." Eski kitapları toplarken öne çıkan teorik ilgileriyle anlatı ilgilerinin paralel olduğunu söyleyen yazar, paranoyak diyebileceğiniz bir örgünün içerisinde rahat rahat hayatta kalmasını belki de bu durumun sağladığını belirtti.

Daha sonra akademik dünyada yaptığı bu çalışmaları dikkatli bir sınıflandırmayla toplamaya çalıştığını söyleyen Eco, *Foucault Sarkacı*'nı yazarken gizli ilimler ve okültizm üzerine bir sürü bilgi-bulgu toplayıp derlemeler yaptığından bahsetti. Fakat bütün bunları romana koymaktan korktuğunu söyleyen yazar aynı dönemde üniversitede bu konular üzerine Kabala ve okült üzerine göstergebilim dersleri açtığını anlattı.

Roman ve akademik bulgular arasında aynen çöpleri plastik, cam vesaire diye ayrıştırır gibi bir ayrım yaptığını; dolayısıyla kafasındaki roman kısmını biraz'cık hafifletmiş olduğunu ve böylece romanı çok fazla gizemle doldurmadığını söyledi.

Fakat nihayetinde romanın teorik bir çalışma olmayıp, özgürce yazılan bir metin olduğunun, anlatının kanıt oluşturması gerekmediğinin de altını çizdi. Eco, herhangi bir yazarın isteyeceği türden çelişkileri kurgulamak istediğini ve bu çelişkilerin bir sonuca varmasının da zorunlu olmadığını söyledi ve bu konu ile ilgili sözlerini şöyle noktaladı: "Akademik araştırmaların bir amacı da kanıt aramak ve en azından okuyucuya tam bir dayatma ile olmasa da bazı şeyleri kabul etmeyi önermektir." Eco, bu *modus vivendi*'nin, yani bu yaşam şeklinin kavranıldığı zaman anlatıyla akademik hayat arasında bir çatışma kalmayacağını söyledi.

Etkinliğin diğer moderatörü tarihçi Cemal Kafadar, Eco'nun, kendisine ve binlerce okuyucuya dünyayı daha iyi anlayabilmek için birçok eleştirel araç sağladığını ifade ederek başladı konuşmasına. Son iki yılda İstanbul'u ve şehrin değişen siluetini düşünürken ve olanları anlamlandırmaya çalışırken kendisinin defalarca Eco'nun *Travels in Hyperreality* isimli kitabına başvurduğundan bahsetti. Henüz kimse *kitsch* kavramı hakkında konuşmaya başlamamışken Eco'nun, zevksizlik ya da *kitsch*'i asıl içeriğinden arındırılmış stilistik öğelerin bir harmanı olarak tanımladığını ifade etti. Kafadar, Eco'nun hiper-gerçekçilik dünyasının sahici bir gerçeklik üretmediğini söyledi. Bunun Türkiye'deki izdüşümü olarak Minyatürk, yeni rezidans projeleri ve Marmara ve Karadeniz'i birleştirecek, Boğaz'a alternatif olması hedeflenen "Çılgın Proje"yi gösterdi.

Kafadar, 1970'lerde hiper-gerçekçilik kavramını ilk analiz edenlerden olan Eco'ya son kırk senede nelerin değiştiğini sordu. Eco bu kavramın genel çerçevesini birkaç örnekle çizdikten sonra, günümüz sanal ortamında nasıl bir hiper-gerçeklik yaratıldığını ifade ederek ekledi: "Bugün Twitter ya da Facebook'ta yaşayan insanları düşününüz. Sürekli bilgisayarın karşısındayanız, aslında sahte bir hiper-gerçekçilik anlayışına ihtiyacınız yok. Çünkü zaten bu dünyanın tümüyle kendine ait bir gerçekliği var."

Eco, Violi ve Kafadar'la gerçekleştirdiği bu sohbeti takiben katılımcıların sanat estetiğinden çeviriye, tarih yazımından göstergebilime, sansürden dinin yükselişine kadar uzanan çeşitli sorularını yanıtladı.

SSM'NİN YENİ SERGİSİ

ORYANTALİZMİN 1001 YÜZÜ

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi (SSM), yeni sergisiyle Oryantalizmin 1001 yüzünü mercek altına alıyor. Sergide, 19. yüzyıl başında gerçekleşen arkeolojik kazılar, dünya sergileri görüntüleri, değerli kitaplar, Avrupa'daki Oryantalist mimarinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulamaları, Oryantalist tarzda iç mekân tasarımları, sahne dekoru ve moda, stüdyo fotoğrafları ve 19. yüzyıl ile başlayan Doğu'ya seyahatin değişik aşamaları, obje ve örneklerle sunuluyor. 11 Ağustos'a kadar SSM'de ziyaret edilebilecek sergi süresince konferans programları, film gösterimleri, çocuk ve yetişkin eğitimleri gerçekleştirilecek.

SERGİ HAKKINDA

"Orient"

Ortaçağ boyunca yalnızca Ortadoğu'yu "Orient" olarak adlandıran Avrupa, ticari, siyasi, sömürge ilişkileri ve seyahatlerin artmasıyla daha doğudaki, Hindistan, Çin, Japonya'ya kadar uzanan bir bölgeyi de bu isme dâhil etti. Latincede yükselen anlamına gelen ve güneşin doğduğu yönü işaret eden "oriens" kelimesinden dönüşen "Orient", kendisini merkez olarak gören Osmanlı için Avrupalıların bakış açısını yansıtıyordu. "Şarkiyat" kelimesi ise Batı'da bir bilim alanı olan "Oriental Studies" in 20. yüzyılda Türkçeye çevrilmesiyle kullanılmaya başlanmıştı.

Avrupa'da "Şarkiyat"ın Başlangıcı

Ortadoğu, Hıristiyanlığın doğduğu yer olarak her daim Avrupa'nın ilgisini çekerken, Hıristiyanlığın kutsal metinlerini yazıldığı dilde incelemek için İbranice, Aramice gibi dillerin öğrenilmesi gerekliydi. Kökleri Ortadoğu'da olan Hıristiyanlık hakkında *Tevrat* ve *Yeni Ahit*'te kayıtlı bilgilerin anlaşılması için ortaya çıkan bu ihtiyacın yanı sıra Eski Yunan tıbbı, pozitif bilim ve felsefe kitaplarının da Ortadoğu'da Arapça olarak bulunması da Doğu dillerinden çeviriler yapılmasında etkili oldu. Bu değerli kaynaklar, 12. yüzyılda Arapçadan Latinceye tercüme edilmeye başlandı. Antikçağ döneminin ve Arap dünyasının bilgi kaynaklarının araştırılması amacıyla Avrupa'da İbranice, Arapça gibi dillerde kürsüler açılıyor; bilim adamları, yapılan çevirilerden yararlanmak için Endülüs gibi merkezlere taşınıyordu.

"Oryantalizmin 1001 Yüzü" Hakkında

Oryantalizme çok yönlü bir bakış açısıyla yaklaşan "Oryantalizmin 1001 Yüzü" sergisi, Batı ile Doğu arasındaki etkileşimleri ve Edward Said'in 1978'de yayınladığı *Orientalism* kitabı ile başlayan yoğun tartışmaları da dikkate alıyor. Akademik bir kadro ile konuları önde gelen uzmanların oluşturduğu bilimsel danışma komitesinin desteğiyle hazırlanan sergi, bu sayede Oryantalizm kavramını, sadece Batılı merkez tarafından kontrol edilen tek taraflı bir söylem olmaktan çıkarıp, farklı alanlara yansımaları ile geniş bir yelpazede ele alıyor.

Sergide Oryantalizm akımı, Napoléon'un 19. yüzyıldaki Mısır Seferi sonrası Avrupa'da Doğu'ya ilgi ve merakın arttığı dönem kapsamında "Şarkiyat" konulu kitaplar, resim, mimari, iç mekân tasarımları, fotoğraf, moda ve sahne sanatları gibi farklı alanlar üzerinden inceleniyor. Oryantalizmin kurgusallığını vurgulayarak, bu konuyu hem bilimsel hem de hayali bir alan olarak araştıran sergi, "Doğu Bilimleri ve Oryantalizm" bölümüyle başlıyor.

Kuran *Tilaveti*, Osman Hamdi Bey (1842-1910).

Tuvalüzerine yağlıboya
SÜ. SakıpSabancı Müzesi Koleksiyonu.

Doğu Bilimleri ve Oryantalizm

Sergide, Napoléon Bonaparte'ın 1798'de kalabalık bir "akademik" heyetle gerçekleştirdiği Mısır Seferi sonrasında Batı'nın bilinçli bir uzmanlaşmayla askeri alanda olduğu kadar şarkiyat konusunda da üstünlük elde ettiği anlatılıyor. Dil, din ve kültür bilimi çalışmaları ile üniversitelerde Doğu'yu araştıran bölümlerin kurulması sonucunda, akademik ve bilimsel bir harekete dönüşen Mısır Seferi'nin ardından gelişen bilimsel Oryantalizm alanında (geç Osmanlı bağlamı içindeki bazı yapıtlar da dâhil olmak üzere) belli başlı çalışmalara yer veriliyor.

Müzisyenler, 1870 civarı Tancrede R. Dumas (1830-1905).

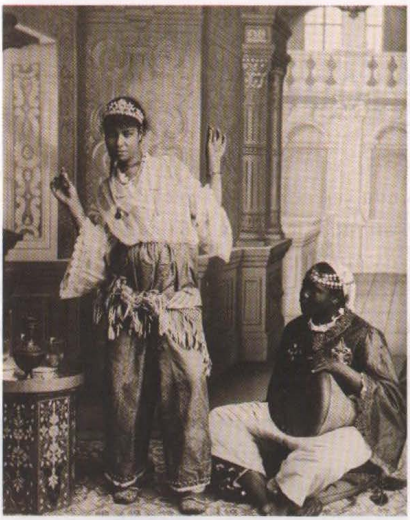
Özel Koleksiyon.

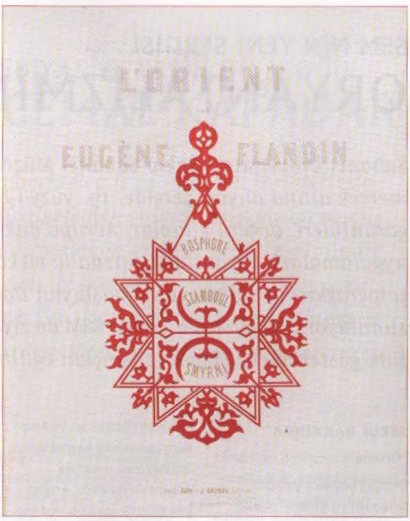
***L'Orient*, 1853, Paris Eugène Flandin (1809-1889).**

Alman Arkeoloji Enstitüsü.

Doğu motifli şapka kutusu kapağı (yan sayfa).

Özel Koleksiyon.

Akademik Şarkiyatçılıkla bağlantılı olarak, Doğu'nun kalıplaşmış imajının oluşmasına katkıda bulunan edebi Oryantalizm alanından da örnekler sunuluyor. Bunların arasında, ilk tercümesi Fransızcaya Galland tarafından çevrilmiş, 19. ve 20. yüzyıldan *1001 Gece Masalları*'nın farklı dillerdeki resimli nüshaları yer alıyor.

Arkeoloji, dünya fuarları, temsil ve mimari üzerine yoğunlaşan daha sonraki üç bölüm, Oryantalizmin Osmanlı şemsiyesi altında yerel estetiğin kurgulanmasındaki rolüne odaklanıyor.

Oryantalizm ve Arkeoloji

Sergi'nin ikinci bölümü olan "Oryantalizm ve Arkeoloji" kısmında, Doğu buluntularıyla birlikte, kazı işçilerini zamanda saklı kalmış "oryantal" numuneler olarak resmeden kazı fotoğrafları sergileniyor. Bu fotoğraflarda Batı'nın Doğu'yu, oradaki buluntular ve yerlilerin iç içe varlıklarını sürdürdüğü, adeta bir sahneyi oluşturan dekorlar olarak görüp, resmetmesine dikkat çekiliyor. Bu bölümün bir parçası olan Osman Hamdi Bey'in Oryantalist resimlerine de, Batı'nın ilgi duyduğu nesnelerin bir araya gelmesi sonucu yapay kompozisyonlar olmaları nedeniyle, yer verilmiyor. İlgili arkeolojik alanlar, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Koleksiyonu'ndan Truva, Efes, Ninova gibi alanlardan buluntular ile örneklendiriliyor.

Oryantalizm ve Dünya Fuarları

Sergi'nin üçüncü bölümünü oluşturan "Oryantalizm ve Dünya Fuarları" kısmı, Batı'nın Doğu'yu, kendi topraklarında ve hayalinde tasarladığı gibi yeniden oluşturmasını en çarpıcı şekliyle gösteren bölümlerden biri olarak öne çıkıyor. 1863, 1867, 1873, 1889, 1893 yıllarında gerçekleşen dünya sergilerinde, yeniden kurulan Doğu'nun hayali pavyonları sayesinde egzotik Doğulu yaşam sahnelerini yansıtan geçici mekânlardan söz ediliyor. Aralında 1867 tarihli Paris Dünya Sergisi'nden Osmanlı Pavyonu'nun görüntülerinin de bulunduğu örnekler göz önüne serilıyor.

Oryantalizm ve Mimari

Oryantalist mimarlıkta Osmanlı ve Türk motiflerinin de belirli bir payı vardı. Çadır, hamam ve cami gibi yapılar Batı'nın hafızasında Türk mekânlarıyla özdeşti. Ancak, adında "Türk" sözcüğü geçen birçok yapı Elhamra'nın dantelsi dekorasyonu ve Hint-İslâm mimarlığının gösterişli kubbeleri, minareleri ve kuleleriyle tasarlanıyordu. 19. yüzyıldan Oryantalist özellikler sergileyen Avrupalı ve Osmanlı mimari eserler, "Oryantalizm ve Mimari" adı altındaki dördüncü bölümde inceleniyor.

Oryantalizm ve Dekorasyon

Doğu ve Batı arasında, başta dokumalar ve halılar olmak üzere cam, maden, seramik ve benzeri objelerin 11. yüzyıla dek uzanan alışverişi, 15. yüzyılda yoğunluk kazanmıştı. Batılı zenginler, Doğu üretimi eşyalarını lüksün simgesi olarak görüyordu. Doğu'nun mallarına duyulan merak, 17. ve 18. yüzyılda "Turquerie" diye adlandırılan, Oryantalizmin de öncüsü olduğu akıma dönüşürken, 19. yüzyılda, Doğu'ya yaptıkları seyahatlerden dönen sanatçılar ve gezginler yanlarında getirdikleri eşyalarla evlerini döşüyordu. "Oryantalizm ve Dekorasyon" bölümü, sergi'nin beşinci bölümü olarak, Oryantalizmin iç mimariye olan etkisini inceliyor. Bu bölümde, İstanbul'da yaşayıp, kendini Türk dostu olarak nitelendiren Fransız roman yazarı Pierre Loti (1850-1923) ve Hollandalı hayalperest gezgin ve ressam Marius Bauer (1867-1932) gibi Oryantalist sanatçıların Avrupa'daki evlerinin içinden görüntüler sunuluyor; Oryantal izler taşıyan möbleler sergileniyor. Bölümde ayrıca Bauer Documentation Foundation Koleksiyonu'ndan Marius Bauer'in desenleri ve resimlediği *1001 Gece Masalları* kitapları da yer alıyor.

Atölyede Oryantalizm

Sergi'nin altıncı bölümü olan "Atölyede Oryantalizm", Batılı sanatçılar tarafından üretilmiş Oryantalist tablo ve fotoğrafları içeriyor. Avrupalı Oryantalist ressamların genel olarak savaş ve av konularını, harem ve hamam sahnelerini, gündelik hayattan alıntıları, etnik kıyafet ve tipleri, portreleri, çöl, vaha ve bedevilerin hayatlarını, ibadet sahnelerini tablolarına konu alması inceleniyor. Sergi, Batılı gezgin fotoğrafçılar ve ressamların eserlerinde olduğu gibi, portrecilikle birlikte açılan yerli stüdyolarda da Doğu'yu temsil eden fonlar önüne yerleştirilmiş divan gibi doğulu detaylarla yine yapay ve hayali bir Doğu yaratmanın amaçlandığını gösteriyor. Aralarında Fausto Zonaro, Charles Amédée Philippe van Loo, Amadeo Preziosi, Fabius Brest gibi ressamların eserlerinin bulunduğu, özel koleksiyonlardan ve Türkiye Cumhuriyeti müze koleksiyonlarından otuzu aşkın tablo ve birçok fotoğrafın yer aldığı bölümde,

giderek gerçek Osmanlı yaşamı yerine, Batılının kafasındaki Osmanlı imajını yansıtmaya başlayan tablo ve fotoğraflarda yer alan hayali imaj teşhir ediliyor.

Modada Oryantalizm

Doğu'nun lüks malları arasında ipekli kumaşlar, değerli taşlar ve mücevherat öteden beri revaçtaydı. 17. yüzyılda, Türk kıyafetleri moda haline gelmiş; Versailles Sarayı'nda Türk kaftanlarına özenilerek tasarlanmış ceketler giyilmeye, geniş ipek kuşaklar takılmaya başlanmıştı. Napoléon'un Mısır Seferi bu modayı farklı bir boyuta taşıdı. Sergi'nin yedinci bölümünü oluşturan "Modada Oryantalizm" kısmında, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa moda merkezlerinde, Oryantalizmin moda tasarımı alanında yarattığı büyük etki gözler önüne seriliyor. Bu bölümde, Léon Bakst, Erté ve Paul Poiret gibi dönemin ünlü moda ve sahne tasarımcıları tarafından tasarlanan Oryantalist kıyafetler sanatseverlere sunuluyor.

Sahnede Oryantalizm

"Sahnede Oryantalizm" ise sahne sanatları ve bale dünyasında esen Doğu etkisini çeşitli örnekler üzerinden inceliyor. Avrupa modasının Doğu tarzından etkilenmesi, Sergei Diaghilev yönetimindeki ünlü bale topluluğu *Ballets Russes*'un (Rus Balesi, 1909-1929), *Shéhérazade* (Şehrazad) adlı eseri ve bu eserde Léon Bakst'ın tasarladığı kostümler üzerinden ele alınıyor. Sergilenen orijinal bale kostümleri ile aralarında ünlü Rus balet ve koreograf Nijinsky'nin hayatını anlatan belgesel film, bu bölümün dikkat çeken parçaları olarak öne çıkıyor.

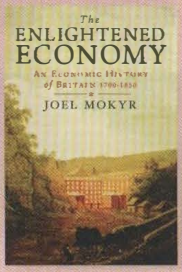
Oryantalizm ve Yolculuk

Dokuzuncu bölüm "Oryantalizm ve Yolculuk" ise Doğu seyahatleri geleneğine yoğunlaşıyor. Bölümde 19. yüzyılda buharlı gemi ve tren yollarının gelişmesiyle Doğu'ya yapılan seyahatlerin artmasının sonuçları inceleniyor. *Orient Express*'in İstanbul'a uzanmasıyla Osmanlı topraklarının ve özellikle İstanbul'un Doğu'nun en çekici seyahat yerlerinden biri haline geldiği anlatılırken, Batılıların evlerine geri dönerken gittikleri egzotik yerlerden birer anı götürmeleri amacıyla üretilen ve satılan "oryantal" nesnelerin oluşturduğu pazar ele alınıyor. Bu bölümde sergilenen seyahatnameler, hediyelik eşyalar, seyahat rehberleri, *Orient Express* afişleriyle, gezginlerin algı ve anlatılarının yerleşik ifadeler ve klişelerden nasıl beslendiği gözler önüne serilerek, Oryantalizmin "alıntısal doğası" vurgulanıyor.

"Oryantalizmin 1001 Yüzü" sergisi, son yıllarda Türk popüler kültürüne egemen olan Oryantalizmin ve Osmanlıcılığın yeni dönem örneklerini sunan görsel bir "son söz" ile tamamlanıyor.

JOEL MOKYR BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE

BÜYÜME, KURUMLAR VE KÜLTÜREL GİRİŞİMCİLER

Güncel İktisat Tarihi yazınının en önemli isimlerinden Northwestern ve Tel Aviv üniversiteleri öğretim üyesi Prof. Joel Mokyr, 16 Nisan günü Boğaziçi Üniversitesi'nde "Kültürel Girişimciler ve Modern İktisadi Büyümenin Temelleri (Cultural Entrepreneurs and the Origins of Modern Economic Growth)" isimli bir konuşma gerçekleştirdi.

İktisat tarihi literatüründe kurumların iktisadi büyümeyle olan ilişkisinin son yıllarda genel bir fikir birliği içinde kabul edildiğini, fakat bunun yanında kültürün de analize katılması gerekliliğini önemle vurgulayan Mokyr, Batı iktisat tarihinde yaşanan büyük kopuşu (*the great divergence*) anlamlandırmaya çalışırken "kültürel girişimci" adını verdiği düşünürlerin rolünün altını çizdi.

Kültürün insan davranışlarını etkilediğini ve aynı zamanda insanların çevreleriyle kurduğu ilişkileri de belirlediğini ifade eden Mokyr'e göre 1700'lü yıllarda Avrupa kültürü üstün bir konumda değildi, Asya kültürü de oldukça sofistike idi. Fakat 1500-1700 döneminde Avrupa'da göreli olarak yeniliğe yol açan kurumlar oluşmuştu. Bu durumu açıklarken kültürel girişimcilere değinen Mokyr; Francis Bacon, Isaac Newton gibi düşünürleri bu çerçevede ele aldı. Mokyr'e göre kültür, toplumun doğaya karşı davranışlarını etkiler; bu da teknolojik ilerleme ve üretkenlik kapasitesiyle doğrudan ilgilidir.

İSTANBUL: SİYASET, EKONOMİ, MEKÂN

Yıldız Teknik Üniversitesi ve Tarih Vakfı işbirliğiyle, 12 Nisan tarihinde, Prof. Dr. Kemâli Saybaşılı'nın anısına, üniversitenin Beşiktaş yerleşkesinde düzenlenen konferansta İstanbul'un sorunlarına çeşitli açılardan yaklaşan sunumlar yapıldı.

İlhan Tekeli, Sema Erder, Fulya Atacan, Ayşe Öncü ve Murat Güvenç.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konferans, YTÜ'den Fulya Atacan'ın açılışı ile başladı. İlk sunumu Tarih Vakfı'ndan İlhan Tekeli gerçekleştirdi. Tekeli, sunumuna İstanbullulara bir İstanbul dönüşümünün satıldığını belirterek başladı ve dönüşümün tanımından söz ederek; kentin büyüklüğü, nüfusun odaklanma kalıpları, o kentte yaşayan sınıfların mekânsal farklılaşması, kent içi erişilebilirlikle ilgili kalıplar gibi kentin temel parametrelerinin birinden fazlasında bir değişme meydana geliyorsa, buna dönüşüm dendiğini belirtti. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme süreciyle paralel olarak 4 farklı dönüşüm teşhis edebildiğini, bunlardan birincisinin 1860'lar sonrasında yaşanan dönüşüm olduğunu, "utangaç Osmanlı modernitesi" şeklinde adlandırdığı bu dönüşümde, imparatorluğun bir sanayi ülkesi ve İstanbul'un bir sanayi kenti olmamasına rağmen, yaşanan dönüşümün bir sanayi toplumunun dönüşümü olması gibi ilginç bir özellik olduğunu söyledi. Bu dönüşümü gerçekleştiren iki aktörden birisinin yabancı şirketler, diğeri de yangınlardır. İkinci dönem Cumhuriyet'le başlar, bu dönemde 1923 sonrası başkentliğini kaybeden ve büzülen ve sonrasında köktenci modernite ile uyum sağlamaya başlayan bir İstanbul görülür. Üçüncü dönemde ise 1948 sonrası popülist modernite ile gerçekleşen bir dönüşüm ve bu dönüşümde hızlı bir kentleşme gerçekleşir. Hızlı kentleşmeye uyum sağlayamayan sermaye birikim süreçleri dolayısıyla kent ile ilgili sorunların çözümünde küçük sermaye yer alır. Bu dönüşümde iki önemli aktör vardır, yap-satçı kişiler ve gecekondular. Dönüşüm aşamasında şehri apartmanlar doldurur, etrafında ise gecekondu kuşakları yer alır. İçinde bulunduğumuz dördüncü aşamada ise modernite projesi aşınmaya başlar. Bu süreçte neoliberal politikalar çerçevesinde sermaye birikim süreçleri değişir, paralel olarak yapılaşma süreci de değişir. Sosyalist blokun çözülmesi neticesinde İstanbul bir dünya kenti iddiasıyla ortaya çıkar ve tek merkezlilikten çok merkezliliğe bir geçiş olur. Ayrıca dördüncü dönemde, üçüncü dönemdeki güçsüzlerin emrivaki yapılaşmasından farklı olarak, güçlülerin emrivakisine açık bir yapılaşmadan ve karanlık süreçler hâlinde ortaya çıkan bir durum oluşur. Şu an yaşanan dönüşümün yavaş bir hızla seyrettiği, önümüzdeki yıllarda İstanbul'un bir çeşit türbülansa gireceği konusunda uyarılarda bulunan Tekeli, mevcut dönüşümün gecekonduların yıkılması yahut deprem riski bulunan alanlardaki yapıların yıkılması gibi basit söylemlerle yasallaştırılarak sunulduğunu fakat aslında çok karmaşık bir sürecin yaşandığını dile getirdi. Bu karmaşık süreçte; ulus-devlet kenti olmaktan bir dünya kenti olmaya geçiş, tek merkezlilikten çok merkezliliğe geçiş, üretim ve hizmet süreçlerinde yaşanan dönüşmelere paralel olarak toplumdaki örgütlü ve örgütsüz iş yapısının dengesindeki değişim, kent içi ulaşım olanaklarındaki sınırlılığa karşılık yapılmakta olan yeni projelerle kent içi erişilebilirlikteki değişimler, neoliberal politikalar içerisinde kentin bir gösteri mekânına dönüşmesi ve farklılıklarını belli etmek isteyen grupların kent içerisinde mekân seçmesi ve kentin gecekondularının ve deprem riski taşıyan yapılarının yıkılması ve piyasa mekanizması içinde bunun gayrimenkul yatırım ortaklıkları eliyle gerçekleştirilmesi gibi olayların yaşandığını belirtti. Kentsel dönüşüm dendiğinde, sadece bu sonuncu kısım algılanmaktadır. Yaşadığımız dönüşümde, güçlü aktörlerin etkin olduğunu, dolayısıyla müzakere edilmeyen bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Bu süreçte, kamu kesiminde yerel yönetime güç veriliyormuş gibi görülmesine rağmen aslında bütün güç merkezde toplanmakta, TOKİ'nin, kurulma amaçlarına dayanarak edindiği yetkiler kurulma amaçlarını aşmaktadır. Hiçbir mülkün güvencesi kalmamakta, bir adama bütün şehirler üzerinde takdir hakkı verilmektedir. Özel kesimde ise geçmişteki küçük yap-satçıların yerini büyük gayrimenkul yatırım ortaklıkları almakta, imarcılar ortaya çıkarken, uluslararası sermaye de süreçte yer almakta, kiracılar ve mülk sahipleri de duruma uyum sağlarken, etnik ve cemaatle ilgili bağlantılar da süreçte rol almaktadır. Siyasal olarak, sürecin kaybedenleri ve kazananları olduğunu belirten Tekeli, buna rağmen "herkes kentsel dönüşüm istiyormuş" gibi bir havanın yaratıldığının altını çizdi. Kentsel dönüşüme karşı muhalefetin de "iktidar adil yapmıyor, biz adilini yapacağız" şeklinde olduğunu da vurguladı. Siyasal olarak bu

yanılsamanın nasıl yaratıldığı hususunda bir mekanizmanın işlediğini belirten Tekeli, bunlardan birincisinin post-modernist siyasetin duygudaşlığı çerçevesinde güç ve muktedirliğin pazarlaması olduğunu, ikincisinin ise karmaşık ve çok katmanlı ve toplumun bütün kesimlerinden oy almaya çalışan bir popülizm olduğunu vurguladı. Tekeli buna karşılık, mevcut muhalefetin modernist ahlâk ilkelerine dayanan bir muhalefet olduğunu, bu tür muhalefet ve böyle bir siyasetle sonuç alınamayacağını söyledi. Çözümlerden biri neoliberalizmin yarattığı düzensizliğe karşı gerçekleştirilebilir ve ikna edici bir düzenlemeler bütünüyle karşı çıkılması, hükümetin belli bir yerleşim yerindeki mevcut sâkinlere çok uzakta başka bir yerde konut sağlayarak telâfi yöntemine karşı eleştiri getirilmesidir. Bununla birlikte âdil ve ücreti karşılanabilir konut sağlamanın önemi üzerinde durulmalıdır.

Tekeli'nin konuşmasından sonra söz alan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Sema Erder, İstanbul'da gecekondu deneyiminin dönüşümüyle ilgili olan sunumuna 1999 depreminden bahsederek başladı. 2000'den sonra İstanbul'da büyük bir dönüşüm olduğunu, bunun da İstanbul'un belediye başkanının şimdiki başbakan olmasıyla açıklanabileceğini belirten Erder, bu durum neticesinde İstanbul'un paralel bir başkent hâline geldiğini vurguladı. Gecekondunun hatırlanması istenmeyen bir deneyim olduğunu belirten Erder, 1960'lardaki göç sürecinde İstanbul'a gelenlerin iki farklı yerleşme stratejisi olduğunu, bunlardan birisinin kentin dışına yerleşme olduğunu ve bu stratejide köy hukukunun, inşaat bilgisinin, siyasal güçle müzakere yeteneğinin önemli olduğunu, diğer stratejinin ise kentin merkezine yerleşme olduğunu ve bu stratejide kurallara uyanların yer aldığını belirtti.

Bunlara ek olarak, gecekondu bölgesinde yaşayanlardan neredeyse herkesin inşaat deneyimine sahip olduğunu, resmî yahut gayri resmî kurumlar arasındaki ilişkilerin işleyiş şeklini ve yerel siyaseti öğrendiklerini ve bunun sonucunda bütün resme bakıldığında sistemle eklemlenme çabası görüldüğünü aktardı. Ekonomik anlamda; ücretle ilgilenen grupların, kârla ilgilenen grupların, faizle ilgilenen grupların olduğunu fakat rantla ilgilenen grupların olmadığını belirten Erder, rantsal meselelerle ilgili daha çok uğraşılması gerektiğini belirterek konuşmasını sonlandırdı.

Erder'den sonra konuşan Sabancı Üniversitesi'nden Ayşe Öncü, İstanbul'un Dubai ile olan benzerliğinin emlâk ve inşaat sektörlerinde görüldüğünü, İstanbul'da olduğu gibi Dubai'de de mega projelerin bulunduğunu; Dubaileşmenin, esnek ve çok geniş yetkilerle donatılmış belli bir siyasî yapılaşmayla da olduğunu belirtti. Fakat İstanbul'un tersine, Dubai'de sınırsız arazi bulunduğunu, bu durumun bir fark yarattığını vurguladı. Öncü'den sonra söz alan İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Murat Güvenç, İstanbul'daki kentsel dönüşümün örneklerinden bahsetti. İstanbul'un merkezîliğinin 1990-2000 yılları arasında çözüldüğünü belirten Güvenç, yapımı hâlâ süren 14 Boğaz Köprüsü kapasitesine sahip Marmaray Projesi gibi projelerin de ileride dönüşümü oldukça hızlandıracağını vurguladı. Mevcut duruma karşı duran anlayışları ele alan Güvenç, bunlardan birinin statükocu, sağlamcı ve edilgen bir anlayış olabileceğini, bir diğerinin eyleme geçmek ve duyarlılığı artırmak olabileceğini, üçüncü olarak anlamacılığın ve yerel olarak sorunları çözmenin olabileceğini, dördüncü olarak ise sürdürülebilir faydacı bir anlayışın öne sürülebileceğini söyledi.

2. Oturuma, YTÜ'den Ece Öztan'ın kısa konuşmasından sonra Mersin Üniversitesi'nden Bediz Yılmaz'ın sunumuyla başlandı. Yılmaz, Tarlabaşı özelinde İstanbul'a göçü değerlendirirken, Tarlabaşı'ndaki insanların beş unsura dayalı bir dışlanmaya maruz kaldıklarını, bunların ekonomik, sosyal, siyasî, mekânsal ve söylemsel olduğunu belirtti. Yılmaz'dan sonra konuşmayı devralan Galatasaray Üniversitesi'nden Didem Danış, uluslararası göçün varlığının İstanbul'daki görünümünden bahsetti. Günümüzde net olarak göçmen mahallelerinin ortaya çıkmaya başladığından bahseden Danış, Kumkapı, Kurtuluş ve Tarlabaşı gibi semtlerin bu mahalleleri barındırdığını belirtti. İstanbul'un göç ile kurulmuş bir şehir olduğunun da altını çizdi. Fakat günümüzdeki göçü diğerlerinden ayıran özelliklerin çok geniş bir coğrafyadan insanların göç etmesi ve belli mekânlarda yoğunlaşma olduğunu söyledi.

3. Oturum, Viadrina Avrupa Üniversitesi'nden Ayşe Çavdar'ın sunumuyla başladı. Başakşehir özelinde İstanbul'daki dindar, liberal ve muhafazakâr kimlikten bahseden Çavdar, ilk olarak Başakşehir'deki insanların çoğunun nerelerden geldiğine dair istatistikî bir çalışmadan bahsetti. Başakşehir sâkinlerinin %67'sinin eski gecekondu mahallelerinden geldiğini belirten Çavdar, Başakşehir'de oturan kişilerin yoksulluktan, lâiklikten, şehrin düzensizliğinden, geleneksel dindarlıktan kaçan ve mahremiyet isteyen kimselerden oluştuğunu belirtti. Çavdar'dan sonra konuşmayı devralan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Şükrü Aslan, ilk olarak İstanbul'a ulus-devlet projesinin müdahalelerinden bahsetti. Ulus-devlet inşası, farklı etnik unsurlardan oluşan kitleyi entegre etmek için uygulanan nüfus sayımı ve iskân politikalarını ele alan Aslan, Yüzevler, Beşyüzevler gibi semt isimlerinin ne anlama geldiği üzerinde durdu.

Aslan'dan sonra sunumuna başlayan sivil toplum örgütü İMECE'den Hatice Kurşuncu, Emek Sineması özelinde dönüşümden bahsetti. 1993 yılında Emek Sineması'nın Emekli Sandığı tarafından yap-işlet-devret modeliyle 25 yıllığına bir inşaat şirketine devredildiğini, 2006 yılında alanın yenileme alanı olarak ilân edildiğini ve 2009 yılında şirket tarafından hazırlanan projenin yenileme kurulu tarafından onaylandığını ve Emek Sineması'nın bugünkü hâline gelmeye başladığını belirtti. 30 milyon Euro'luk bir yatırımdan da bahsedildiğini sözlerine ekledi.

HALİM SPATAR (1928-2013)

CESARET BABA VE BİZ ÇOCUKLAR...

Bana, değerli kültür insanı Halim Spatar'ın seksen beş yıllık ömrünün parlak yıldızı neydi diye soracak olursanız cevabım şu olacaktır: Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneğini yarıp geçen düşünsel cesareti. TKP geleneğinden gelip de bu geleneği aşma aydın cesaretini gösteren, daha da önemlisi bunu pratiğe geçiren iki parlak yıldız tanıyorum. Biri Orhan Suda'dır, diğeri ise Halim Spatar'dır.

GÜN ZİLELİ

İnsanlar öldükten sonra haklarında çok şey anlatılır, çok şey söylenir. Bunlar genellikle öleni yad eden iyi şeylerdir. Bu iyi şeyleri yer yer gülünesi anılar ve anekdotlar da süsler. Eğer ölen, bir yazar ve kültür insanıysa eserlerinden söz edilir, kültür hayatına değerli katkıları hatırlatılır. Ama aslında, genellikle o insanın hayatında belirleyici bir ya da en fazla iki parlak yıldız kayıp gitmiştir. Bütün o anılar anlatılır ve hatırlanırken çoğu zaman gökyüzünde bir an yükselen, sonra da kayıp giden bu parlak yıldız ya unutulur ya da iyi yüreklilikle ortaya dökülen anı kalabalığı içinde görülmez veya görünmez olur.

Bana, değerli kültür insanı Halim Spatar'ın seksen beş yıllık ömrünün parlak yıldızı neydi diye soracak olursanız cevabım şu olacaktır: Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneğini yarıp geçen düşünsel cesareti.

TKP geleneğinden gelip de bu geleneği aşma aydın cesaretini gösteren, daha da önemlisi bunu pratiğe geçiren iki parlak yıldız tanıyorum. Biri Orhan Suda'dır, diğeri ise Halim Spatar'dır.

Orhan Suda'nın adını 1960'lı yıllarda duymuştum. TKP geleneğinden gelmiş ve Troçkizme yönelmişti. Kurduğu Suda Yayınları'nda Troçki'nin kitaplarını yayımlamıştı. Bu elbette bir aşamaydı. Orhan Suda daha sonra Troçkizmde çakılıp kalmadı. Edebiyat yazılarıyla ve çevirileriyle bir kültür insanı olarak uzun, sonsuz bir yolda yürüdü. Ama biz gençlere, o kısa aralıkta bir şey gösterdi: "Gençler, başka yollar da var". Bugünkü gençlerin 1960'lı, 1970'li yıllardaki böyle bir çıkışın değerini bir çırpıda ve derinlemesine anlamalarını beklemek, onlara haksızlık olacaktır.

Halim Spatar, benzeri bir çıkışı 1970'li yıllarda Maoizme yönelerek yapmıştır. Bugünden bakınca bu biraz tuhaf gelebilir. Stalinist geleneğin bir devamı olan Maoizme yönelmenin neresi geleneği yarmakmış, neresi parlak bir yıldızmış diye düşünülebilir. İşte böyle düşünmek yanılgıların en büyüğüdür.

O yıllarda biz gençlerin Maoizme yönelişiyle ellili yaşlarına gelmiş eski bir TKP'linin Maoizme yönelişi aynı şey değildi. Biz genç devrimciler, Maoizme Stalin'e hayranlık üzerinden yönelirken, Halim Spatar, Maoizme, Stalinizmi, katı Stalinist TKP geleneğini yararak ve aşarak, bütün eski çevresiyle çatışmayı göze alarak ilerlemişti. Bu yaşlı Maocuyla biz genç Maocuların 1970'li yılların sonundaki buluşması, ters istikametlerde giden iki aracın yan yana geçerken selamlaşmasına benzer, bundan başka da bir anlama gelmez.

Neden bu kadar değerli ve önemliydi Halim Spatar'ın TKP geleneğini yarışı? Kendimden yola çıkarak söyleyeyim. Ben Gulagları Halim Spatar'ın, Stalinist geleneği yaran çıkışıyla öğrendim. Yok yok, Halim Spatar beni karşısına oturtup Stalin'in zulmünü falan anlatmış değil. Sadece, varlığıyla ve tutumuyla kafamda eski bir komünistin nasıl olup da Stalinist geleneği aştığı, bunu neden yaptığı, orada neler görüp böyle bir yönelişe girdiği konusunda sorular ve bir merak yaratarak yaptı bunu. Sonraki yıllarda Stalin'i sorgulamada bana cesaret veren en önemli şeylerden biri, karanlıklar içinden yükselen bu parlak yıldızdı.

1980 yılına doğru gelinirken o zamanki TİKP yönetimi, Sovyetler Birliği'ni baş düşman ilan etmek gibi saçma sapan bir politikanın peşindeydi. İnsanları bu siyasete ikna edebilmek için tarihten bazı örnekler bulmamız, bazı analojiler yapmamız gerekiyordu. "Günümüzün Hitler'i olan Sovyetler Birliği" ile uzlaşmak, Hitler'le uzlaşmakla aynı şeydi. Tarihte böyle şeyler olmuştu. Örneğin Stalin, tutup Hitler'le 1939 yılında Sovyet-Nazi Paktı yapmış ve II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştu. TİKP temelde Stalinist olmasına rağmen, o günkü siyasetlerine estek sağlayabilmek için bu tarihi örneğe sarıldı. Hayat da siyaset de bazen çok tuhaf ve karmaşık yollar izleyebilir. Dünyanın en yanlış siyaseti, tuhaftır ki, Stalinist temelleri sarsan böyle bir örneğe sarılmayı gündeme getirmişti. Ve işte böyle bir tarihi anda, TİKP yönetimi, o zamana kadar Stalinizmle ve *SBKP Tarihi* kitabıyla beyinleri uyuşmuş bizlere değil, Stalinizmi yaşayarak, görerek, bütün kültürel sonuçlarıyla özümseyerek

onun ne olduğunu anlamış Halim Spatar'ın yardımlarına başvurmak zorunda kaldı. Halim Spatar, getirip partinin önüne Hitler-Stalin Paktı'nın bütün acı sonuçlarını, tek tek örnekleriyle koydu. Bu örneğin o somut pratikteki olumsuz sonuçları ne olursa olsun, bizlerin Stalinizmi görmemizde Halim Spatar'ın bu engin bilgisi de yol açıcı olmuştur.

Bir de Halim Spatar'ın büyük cesareti üzerinde durmak istiyorum. Hayır, 12 Eylül'den sonra Raci Tetik gibi işkencecilerin karşısında gösterdiği soğukkanlı cesaretten söz etmiyorum. Bunu anlatan arkadaşlar oldu. Benim sözünü ettiğim cesaret, elli yaşına gelmiş bir insanın, o zamana kadar birlikte yürüdüğü arkadaşlarından, en az otuz yıllık doğal çevresinden kopmayı göze alarak, hiç tanımadığı, bilmediği, bizim gibi genç politika ve örgüt haydutlarının arasına katılma cesaretini göstermiş olmasıdır. Yaşanmadığı zaman anlaşılması zordur. Evet, net bir şekilde söyleyeyim ki, o zamanlar otuzlu yaşlarını yaşayan biz genç partililer birer politika ve örgüt bağnazıydık. Politika ve örgüt için her şeyi göze almış, hatta gözü kararmış genç haydutlardık. Elbette aramıza yeni katılan bu yaşlı yoldaşa, abartılı bir saygı gösteriyorduk ama bu saygı bile, bugün düşünüyorum da hayli rahatsız edici bir yabancılaşmayı barındırıyordu içinde. Öte yandan, Halim Spatar'ın büyük bilgi birikiminin yanında cahilin de cahilli çocuklardık. Onun söylediklerini anlayacak, toplantılarda her söylenenin kayda geçirilmesinde ısrar eden titizliğini değerlendirecek kafa yapısından çok uzaktaydık. Onun kibarlığını, inceliğini, özgürlükçü tartışma üslubunu anlama kapasitemiz de gelişmiş değildi. Bu yabanıl çocuklar arasında an be an hissettiği ayan beyan olan yabancılığına rağmen onlarla birlikte yürümek, onlarla birlikte örgütlü bir mücadele vermek cesaretini göstermiştir. Ruhsal bakımdan yabancı olduğunuz bir ortamda sırf ideallerinize için ayak diremeniz az buz şey değildir. 12 Eylül sonrasında çektiklerinden hiç söz etmeyeylim. Bunların hepsine de vakarla göğüs germiştir. Kendisini, parti içinde ideolojik bakımdan sıkıştırma hinoğlu hinliklerine direnmek de dâhil.

Esas alanı müzikti. Bu alanda önemli eserler verdi, önemli kitaplar çevirdi. Verdiği eserler, onun büyük kültürel birikimiyle kıyaslanamaz, ne yazık ki. Son kitabının, yukarıda sözünü ettiğim Orhan Suda ile mektuplaşmaları olması ise tesadüf değildir. Bu, iki parlak yıldızın yüksek gökyüzünde buluşmasıdır. Şimdi gökyüzüne bakıyoruz yeniden. Acaba kayan parlak bir yıldız görür müyüz diye.

Orhan Suda ve Halim Spatar.

Harbiye Askeri Cezaevi 1952*

(...) İlk tutuklananlar 167 kişiyken, daha sonra sayıları 250'ye varan tutukluların hamama götürülüp getirilmesi külfetli bir sorun haline geldiğinden pratik bir çözüm bulunuyor; alaturka helalardan birinin üzerine meşe tahtasından yapılmış bir ızgara örtülüyor; soba üzerinde ısıtılan suyla tutukluların burada yıkanmaları sağlanıyor.

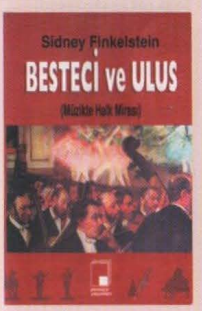
Faik Arkadaş [Şekeroğlu] işte bu meşe ızgaralardan birinden, usta bir çalgı yapımcısı olarak herşeyiyle tam olan bir saz sapı yapmayı ve tam istediği şekli vermeyi başardı. Gene aynı yöntemle bir yerde bulunup da saklanan bir kontrplak parçasıyla düzgün el yaflı bir köknar plakadan göğsünü, burgulugunu, burgularını hazırlayıp titizlikle yaptığı kalıplarla bir de saz gövdesi hazırlıyor, sap ve göğüs Fatih Arkadaş'ın sanat ustalığıyla tutkallanarak başkalarından ayırt edilemeyecek bir saz hazırlanıyor. Perdelik üzerine kalın misinadan hazırlanan perde geçiriliyor. Sonunda idareye durum bildiriliyor; bir saz sakıncalı bulunmuyor; o zamanki hapisane komutanının izniyle teller de geliyor.

(...)

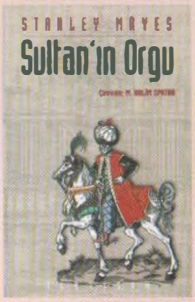
Ruhi'nin [Su] eline bu sazı alışını ve perdeleri özenle yerlerine yerleştirmesini, tezenesiyle, parmaklarıyla teller üzerinde dolaşırken yüzündeki ifadeyi hiç unutamıyorum. Tıpkı pencereye tırmanıp cama sağ elinin başparmağıyla SSS [Sıdıka Seni Seviyorum] yazarken yüzündeki duygu ve heyecan ifadesi gibi. (...)

* Halim Spatar'ın Müzik Yazılarım kitabından (Pan Yayıncılık, 2007, s. 168-169)

M. HALİM SPATAR'IN KİTAPLARI VE ÇEVİRİLERİ

- *Tanıklık Tutanağı — Soştokoviç'in Anıları*, 1992, Pencere Yayınları.
- Helen L. Kaufman, *Batı Müziğinden Küçük Öyküler*, 2000, Pencere Yayınları.
- *Müzik Yazılarım*, 2007, Pan Yayıncılık.
- *Kuzeye Esen Ilık Rüzgâr*, 2009, Pencere Yayınları.
- Paul Griffiths, *Batı Müziğinin Kısa Tarihi*, 2010, İş Bankası Kültür Yayınları.
- *Orhan Suda-Halim Spatar Mektupları*, 2011, Literatür Yayıncılık.

JOAN W. SCOTT İLE İSTANBUL'DA İKİ BULUŞMA

Brown Üniversitesi, Pembroke Kadın Eğitim ve Araştırma Merkezi'nin kurucusu olan ve uzun süredir İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde Harold F. Linder profesörü olarak çalışan ünlü feminist tarihçi Joan W. Scott Nisan ayı içinde İstanbul'da okurlarıyla buluştu.

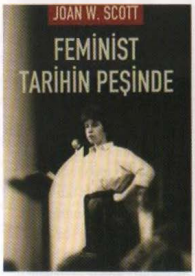

Joan W. Scott

FAHRİYE DİNÇER

Toplumsal cinsiyet ve başörtüsü üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Scott, *Feminist Yaklaşımlar* dergisi tarafından hazırlanan ve bgst Yayınları tarafından yayımlanan *Feminist Tarihin Peşinde* kitabı için geldiği İstanbul'da iki ayrı konuşma yaptı: "Kurtuluş ve Eşitlik Kavramları Üzerine Eleştirel Bir Soykütük Çalışması", 17 Nisan'da Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü'nün desteğiyle Boğaziçi Üniversitesi'nde, "Toplumsal Cinsiyetin Kullanımları ve Suiistimalleri" başlıklı diğer konuşma ise 20 Nisan'da Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu'nun desteğiyle Sabancı Üniversitesi Karaköy binasında gerçekleşti.

Scott ilk konuşmasında "özgürleşme" kavramının farklı tarihsel bağlamlara göre değişen anlamlarının izini sürdü ve somut örnekler aracılığıyla bu kavramın kullanım biçimlerinin siyasal izdüşümlerini çözümledi. Özgürleşme bağlamında önemli addedilen seçme-seçilme hakkı, vatandaşlık hakkı gibi kazanımların somut bağlamlara yerleştirildiğinde gerçek eşitlik anlamına gelip gelmediğini sorguladı. ABD, Hollanda ve İsrail üzerinden son döneme dair çeşitli örnekler vererek bazı muhafazakâr kesimlerin modern sekülarist söylem içinden konuşmaya gayret ederken, homofobiden arındıkları iddiasını öne sürerek nasıl milliyetçiliği ve İslam düşmanlığını körüklediklerini anlattı. Bir kesimin siyasi olarak tanınmasının, toplumda norm sayılan diğer kimliklerle eşit oldukları anlamına gelmeyeceğinin altını çizen Scott, cinsel özgürlüğün

Batı toplumlarını Müslüman toplumlardan ayıran bir işlev gördüğünün ve giderek özgür birey olmanın yegâne koşulu olarak gösterilmeye başlandığının altını çizdi. Scott, böylesi bir seküler özgürleşme söyleminin hem Müslüman toplumların ötekileştirilmesine hem de cinselliği metalaştırarak ekonomik, sosyal ve toplumsal eşitsizliklerin üstünün örtülmesine yaradığını belirtti. Scott'un "seksüalizm" olarak kavramsallaştırdığı cinsellik ile sekülarizm arasında kurulan bu ilişki, dinleyiciler için oldukça ilgi çekiciydi. Kavramların sabit anlamlara sahip olmayıp tarihsel bağlamlar içinde farklı biçimlerde kodlanmasına ve kullanılmasına dair bu örnekler, hem geçmişin hem de bugünün anlaşılması için eleştirel tarih yaklaşımlarının önemini bir kez daha hissettirdi.

Scott diğer konuşmasında, "toplumsal cinsiyet" kavramının feministler tarafından dile getirildiği 1970'lerden bu yana geçirdiği dönüşümlere ve kullanım biçimlerine odaklandı. Scott'a göre bu kavram bir yandan kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklara dair geleneksel tasavvurlara radikal bir biçimde meydan okurken, diğer yandan da çeşitli devlet kurumları, STK tarzı uluslararası kuruluşlar ve Birleşmiş Milletler tarafından yapılagelen yeni düzenlemelerle tam bir uyum içinde değildir. Scott bunun sebebi olarak toplumsal cinsiyet rollerini kuran düzenlemelerin birçoğunun kavramı sabit kalıplar içine sıkıştırmaya çalışmasına ve yeni soruların sorulamayacağı bir zemin yaratmasını gösterdi. Scott'a göre toplumsal cinsiyet eşitliği sağladığını iddia eden düzenlemelerin veya uygulamaların sorgulandığı, neyin "doğal" neyin "toplumsal" kabul edilebileceği ile ilgili tartışmalar, "toplumsal cinsiyet"in bir mücadele alanı olarak işlemeye devam ettiğini göstermektedir. Scott bunu şöyle açıklıadı: "Araştırma nesnemiz olarak toplumsal cinsiyet, neticede cinsel farklara ilişkin yanıtlanamayan sorulara (Bu bedenler ne anlama geliyor? Arzudan ne anlıyorum?) önerilen yanıtlar (olumsal, süregiden, değişken) haline gelmektedir".

Scott, çok sayıda öğrenci, öğretim elemanı ve konuyla ilgilenen pek çok kişi için yeni kapılar araladı, bildiklerimizi/bildiğimizi düşündüklerimizi yeniden gözden geçirmemiz için büyük bir şevk ve çok önemli araçlar sağladı. Eleştirel tarihçilik içinde son derece nitelikli ürünler veren ve feminist kuramın en etkili düşünürlerinden biri olan Scott'u dinlemek ve anlattıkları üzerine kendisiyle tartışmak son derece heyecan ve gurur vericiydi.

PROF. CAROL GLUCK İLE

"ORTAK MODERNLİK: JAPONYA VE DÜNYA TARİHİ"

ERDAL KÜÇÜKYALÇIN

Boğaziçi Üniversitesi'nin 150. kuruluş yıldönümü etkinlikleri kapsamında 2 Nisan 2012 günü gerçekleştirilen, geleneksel Aptullah Kuran Anma Konferansı'nın bu yılki konuğu Columbia Üniversitesi'nden tanınmış Japonolog Prof. Carol Gluck oldu. II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'nın düşünce ve politik tarihi, uluslararası ilişkiler ve tarih yazımı konularında yaptığı çalışmalarla tanınan Prof. Gluck halen Columbia Üniversitesi Wheatherhead Doğu Asya Enstitüsü'nün başkanlığını yürütmektedir. *Japan's Modern Myths* (Japonya'nın Modern Efsaneleri, 1985), *Showa: the Japan of Hirohito* (Showa: Hirohito'nun Japonya'sı, 1992), *Asia in Western and World History* (Batı ve Dünya Tarihinde Asya, 1997), *Words in Motion: Toward a Global Lexicon* (Hareket Halindeki Kelimeler: Küresel Bir Sözlüğe Doğru, 2009), *Thinking with the Past: the Japanese and Modern History* (Geçmişle Düşünmek: Japonlar ve Modern Tarih, 2013) adlı kitapların da yazarı olan Gluck son dönemde özellikle Japon modernleşmesi üzerine geliştirdiği tezlerle dikkat çekmektedir.

Prof. Gluck sunuşunu üniversitenin 150 yıllık mirasını en iyi yansıtan mekânlardan olan Rektörlük Salonu'nda, vaktiyle kütüphane olarak hizmet verdiğini hatırlatan kitaplar arasında yaptı. Konuşmasının başlığı "Ortak Modernlik: Japonya ve Dünya Tarihi" idi. Konferansın açılış konuşmasını yapan Rektör Prof. Dr. Gülay Barbarosoğlu örnek aldığını söylediği Boğaziçi Üniversitesi'nin kurucu rektörü Aptullah Kuran'ın araştırma ve öğrenci yetiştirmeye adadığı hayatından kesitler aktardı.

Ardından Japonolog Prof. Dr. Selçuk Esenbel eski dostu Prof. Gluck'u ve çalışmalarını tanıtarak kendisini kürsüye davet etti.

Prof. Gluck konuşmasında modernliğin, ucunda Batı'nın yer aldığı bir yol olmadığından, her toplumun kendine has yolları geliştirirken ortak tecrübe ve toplumlar arası bağlardan yararlandığını anlattı. 250 yıl kadar süren pax-Tokugawa dönemi boyunca *sakoku* (zincirli ülke) adı verilerek yabancılarla iletişimini minimuma indiren Japonya örneğinden yola çıkarak Japonya dahil hiçbir toplumun tam bir izolasyon içerisinde yaşamadığını, etkileşimin değişik vasıtalarla karşı konulmaz bir şekilde devam ettiğini aktardı. Dolayısıyla Batı kurumlarının ithal edilmesiyle gerçekleştiği düşünülen Meiji modernleşmesinin aslında Japonya'nın kendi dinamikleriyle olduğu kadar etkileşim içerisinde olduğu Kore ve Çin modernleşme süreçleriyle de ilişkiler ve paralellikler taşıdığını belirtti. Bu noktadan hareketle hafızanın "*path dependent*" yani "yol bağımlısı" olduğundan bahisle tarih yazımı açısından retrospektif olarak bakıldığında Batı modernleşmesinin bir kalıp olduğu ve tüm modernleşen toplumların bu kalıba şu veya bu şekilde uyması gerektiği sanrısının hâkim olduğunu söyledi. Gluck, bu görüşün artık değişmekte olduğunu ve toplumların aslında hâlihazırda var olanla yollarına devam ettiklerini yani modernleşmelerini kendi geçmişleri üzerine bina ettiklerini anlattı. Öte yandan, şimdiye kadar birbiriyle ilişkisizmiş gibi görünen coğrafyalarda karşılaşılan dönüştürücü süreçlerin ilginç bir şekilde benzerlikler taşıyabildiklerinden bahsetti. Dolayısıyla modernleşme sürecinde örneğin Fransa'da meydana gelen köylü hareketleriyle Japon köylü ayaklanmalarını kendi içlerinde izole birer konu olarak ele almak yerine bir arada çalışmanın tarih yazımı açısından yeni fırsatlar barındırdığını belirtti.

Konuşmasının sonunda 90'lı yılları birçok açıdan "Kayıp On Yıl" olarak adlandıran Prof. Gluck yeni binyılın başlangıcını yaşadığımız günümüzde ise dünyanın birçok yerinde "Özür Dileme Politikaları"nın (*Politics of Apology*) öne çıktığını ve genel olarak "düzensizliğe eğilimli olmadığına" inandığı insanoğlunun geleceğinden umutlu olduğunu söyledi. Soru-cevap kısmının ardından konuşma bittiğinde, katılımcıların yüzlerindeki memnuniyet ifadesinden 'üniversite' kavramının içini dolduran, toplumsal dinamikleri anlamamızı kolaylaştırarak ufkumuzu genişleten bir konferansa şahit olmanın keyfi okunuyordu. Tam da Aptullah Kuran'ın vizyonuna uygun olarak... Ruhu şad olsun.

Gülay Barbarosoğlu, Carol Gluck, Selçuk Esenbel, Zafer Toprak.

Carol Gluck sunumunu yaparken.

DR. ERDAL KÜÇÜKYALÇIN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
ASYA ÇALIŞMALARI MERKEZİ

Not All Quiet on the Ottoman Fronts: Neglected Perspectives on a Global War, 1914–18

Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var. Cihan Harbi'ne (1914–1918) Yeniden Bakmak

International Conference, Istanbul, 9 – 12 April 2014

www.ottomanfronts1914-1918.org

Call for Papers
Deadline: June 1, 2013

officers

drafted soldiers

'ethnic minority'-soldiers

violence in its various forms

EXPERIENCING THE WAR

civilian internees

drafted

prisoners of war

nurses and other medical staff

and wounded

the teskilat-i mahsusa

Germany's role in the war

governance in wartime

war aims

transport

ORGANIZING THE WAR

supply (incl. black market, smuggling)

health and provisioning

intelligence

the battlefield and irregular troops

forced migration

anti-colonial revolt

orchestrating jihad

Propaganda: inciting the masses

historiography in national and post-national perspective

SPEAKING ABOUT THE WAR

literature

public memory and commemoration

culture

arts

personal testimonies (egohistory)

Organizing Institutions

TARİH VAKFI

ORIENT-INSTITUT ISTANBUL

Supporting Institutions

Sabancı Üniversitesi

İstanbul Bilgi Üniversitesi

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

TARİH VAKFI VE ORIENT INSTITUT ORTAKLIĞINDA KONFERANS

100. YILINDA I. DÜNYA SAVAŞI*

Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne (1914-1918) Yeniden Bakmak (9-12 Nisan 2014)

I. Dünya Savaşı, 20. yüzyılda yaşanmış en önemli ve etkisi en geniş alana yayılmış olaydır. Savaş güç dengelerini, sosyal ilişkileri ve toplumsal algıları baştan aşağı değiştirmiştir. Bir dünya savaşı olmasına rağmen farklı coğrafyalarda çok farklı şekillerde ilerlemiştir. I. Dünya Savaşı'na ilişkin tarih yazımını uzun süre milliyetçi bakış açıları şekillendirmiştir, ancak günümüzde yapılan çalışmalarda, savaş deneyimlerinin ve sonuçlarının çok katmanlılığı ön plana çıkmaktadır. Artık I. Dünya Savaşı akademide farklı perspektifler çerçevesinde daha etkin bir şekilde incelenmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcının 100. yılı vesilesiyle Orient-Institut İstanbul ve Tarih Vakfı 2014 yılında Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı'nı ele alan ortak bir konferans düzenlemektedir. Amaç, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı savaş deneyimlerine askeri tarih yazımındaki yeni eğilimler çerçevesinde tekrar bakmak, bu yeni yaklaşımların kazandırdıklarını kıyaslamak ve gelecek araştırmalara olası katkılarını değerlendirmektir.

Konferans üç ana tema üzerinde yoğunlaşmaktadır:

- Savaş deneyimleri: Subaylar, acemi erler, siviller, asker kaçakları ve savaş esirlerinin yaşadıkları deneyimler birbirinden çok farklıdır.

- Savaş organizasyonu ves ekonomisi: Bu başlık, askeri soru ve sorunların yanı sıra savaş sırasındaki yönetilebilirlik, ekonomik koşullar ve ihtiyaçların karşılanması, sağlık sorunları, tehcir ve özel birimler gibi meseleleri de kapsamaktadır.

- Savaş hakkında konuşmak: Propaganda, kültür, tarih yazımı, kişisel anılar ve toplumsal bellek.

Geniş bir uluslararası yelpazeden yaklaşık altmış konuşmacının katılacağı konferansın toplam üç gün sürmesi planlanmaktadır.

Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi tarafından desteklenen konferansa makale teklifi sunmak için kısa özgeçmiş ve tebliğ özetlerinin 1 Haziran 2013 tarihine kadar şu adrese gönderilmesi gerekiyor: info@ottomanfronts1914-1918.org.

Daha fazla bilgi için: www.ottomanfronts1914-1918.org

* Etkinliğin afişi yan sayfadadır.

TÜSTAV, DİSK VE TARİH VAKFI ORTAKLIĞINDA KONFERANS

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE TÜRKİYE BAĞLAMINDA, EMEK HAREKETİ TARİHİNİN KAYNAKLARI

16-17 Kasım 2013 tarihinde, İstanbul'da, TÜSTAV, DİSK ve Tarih Vakfı'nın ortak çabalarıyla, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye bağlamında emek hareketi tarihinin kaynakları" konulu bir konferans düzenlenecektir.

Konferansın amaçları:

1. Kaynaklar ve arşivler sorununu Osmanlı - Türkiye emek hareketi tarihçiliğinin gündemine taşımak,

2. Bu konuda şimdiye kadar ortaya çıkan bilgi birikimini eleştirel bir çerçevede ele almak ve erişilebilir kılmak,

3. Konu üzerinde çalışan akademisyen ve bağımsız tarihçi/araştırmacıları "arşiv ve kaynaklar" meselesi çerçevesinde bir araya getirmektir.

İki gün sürmesi planlanan konferans boyunca oturumların temel gündemi şu sorular etrafında şekillenecektir:

1. Geç Osmanlı - Türkiye bağlamında emek hareketi tarihinin temel kaynakları nelerdir?

2. Bu kaynaklara hangi ulusal ve yabancı arşivlerde erişebilmek mümkündür?

3. Emek hareketi tarih yazıcılığının ulusal ve uluslararası düzlemde kullanabileceği alternatif yöntemler, arşivler ve kaynaklar nelerdir?

4. Söz konusu alternatif kaynaklar, sol akımların (sosyalist, komünist vs.), siyasal birer aktör olarak, emek hareketlerinin ortaya çıkışı ve gelişiminde oynadığı role ilişkin mevcut literatüre ne gibi katkılar yapabilir?

Oturumlar, birbirini takip eden 5 tarihsel dönem üzerine yoğunlaşacaktır.

1- Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu (1838-1918)

2- Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi (1918-1926)

3- Erken Cumhuriyet Dönemi (1926-1960)

4- 1960-1980 Türkiyesi

5- 12 Eylül 1980 sonrası Türkiye

6. ve son oturum, uluslararası tecrübeler ışığında ve Osmanlı - Türkiye bağlamında, emek hareketi tarihi yazımının imkânları ve olası sorunlarına ilişkin genel bir değerlendirme niteliği taşıyacaktır.

Sunumlar, ya özel bir arşiv - kaynak tanıtımı üzerinde yoğunlaşmalı ya da emek hareketi tarihine ilişkin bir dönem - konuda mevcut arşiv ve kaynakları daha genel düzlemde ele almalıdır.

Konferans dili Türkçedir. Tebliğ sunmak isteyen adayların 20 Mayıs 2013 tarihine kadar, özgeçmişleriyle beraber, 250 - 500 kelimelik sunum özetlerini emekkonferans2013@gmail.com adresine göndermeleri gerekmektedir. Kabul edilen tebliğ önerileri 2013 Haziran ayı başında açıklanacaktır. Sunumlar, son halleriyle, 29 Ekim 2013 tarihine kadar iletilmelidir.

İstanbul dışından gelen katılımcıların bir kısmının yol ve/veya barınma masrafları konferans çağırıcıları tarafından karşılanacaktır. Katılımcıların bu konudaki ihtiyaçlarını (yol, barınma ya da her ikisi) ilk başvuruları sırasında belirtmeleri gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Emek Hareketi Tarihi çalışmalarına küçük de olsa bir katkı yapmayı planlayan bu konferansta sizi de aramızda görmek isteriz.

OSMANLI BİNA KİTABELERİ PROJESİ VERİTABANI KULLANIMA AÇILDI

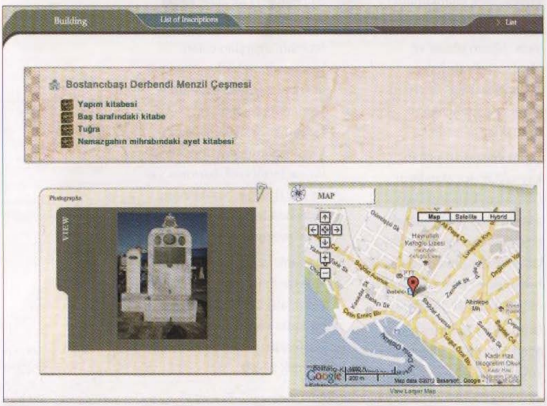
Osmanlı Bina Kitabeleri Projesi'nin açılış sayfası. Buradan kitabelerin veya sadece İstanbul'un olduğu arama sayfalarına geçiliyor.

Bostancıbaşı Derbendi Menzil Çeşmesi'nin bina kartının üst kısmı, Google haritası çeşmenin tam yerini gösteriyor.

Osmanlı Bina Kitabeleri Projesi son yıllarda hızla artan kitabe yayınlarına rağmen kapsayıcı ve tutarlı bir veritabanının eksikliğini gidermek amacıyla hayata geçirildi (http://www.ottomaninscriptions.com/). 2009 yılında Hatice Aynur (İstanbul Şehir Üniversitesi), Hakan Karateke (Chicago Üniversitesi) ve Kayako Hayashi'nin (Tokyo Üniversitesi) yönetiminde başlayan proje Türk Tarih Kurumu ve Tokyo Yabancı Diller Enstitüsü tarafından desteklenmektedir.

Osmanlı kitabeleri için böylesine büyük ölçekli bir veritabanı ilk kez bir araya getiriliyor. Tamamlanması uzun yıllar alacak olan projenin ilk beş yılında (2009-2014) İstanbul, Edirne ve Bursa kitabelerine odaklanılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda öncelik İstanbul'a verilmiş olup mevcut kitabeler ile yok olmuş olanlara dair bütün bilgilerin veritabanına aktarılması amaçlanmıştır. Daha sonra Bursa, Edirne ve nihayet bütün Osmanlı dönemi kitabeleri sistematik bir şekilde veritabanına eklenecektir. Osmanlı Bina Kitabeleri Projesi herhangi bir dil ayrımı yapmadan Osmanlı ülkesinde bu devletin yaşam süresi boyunca binalara konulmuş bütün kitabeleri içermeyi amaçlamaktadır.

Geride bıraktığımız beş yıl içinde 4.500'e yakın kitabe veritabanına aktarılmıştır. Gerçi şu anda veritabanında Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden olduğu gibi Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Yunanistan, Irak, İsrail, Kıbrıs, Macaristan, Mısır, Moldova, Romanya, Suriye ve Suudi Arabistan'dan da kitabeler bulunmaktadır, fakat bu kolleksiyonlar henüz tam olmaktan uzak olup araştırmalarımız sırasında karşımıza çıkan bilgilerin aktarılması düzeyindedir. Günümüz itibariyle veritabanındaki kitabelerin yüzde 82'si İstanbul'dan derlenmiştir. İstanbul kitabelerinin de 900'den fazlası çeşme ve sebil, 700'e yakını cami ve 200 kadarı ise tekke, kütüphane, hamam, karakol, nişan taşı ve benzeri binalara aittir. Sadece Topkapı Sarayı Koleksiyonu'ndan 200 kadar kitabe veritabanına aktarılmıştır.

Kitabe kartları hazırlanırken dört farklı grup birbiriyle koordineli şekilde çalışmaktadır. Bir grup İstanbul'u semt semt gezerek bütün kitabelerin fotoğraflanması işini yürütmektedir (Nihan Özyıldırım, Tenshin Mori). Diğer bir grup resmi çekilmiş olan kitabelerin metinlerini bilimsel çeviriyazıya aktarmakta, ikincil kaynakları taramakta, ebced hesaplarını yapmakta ve divanları tarayarak aynı yapıya düşürülmüş tarih manzumelerini toplamaktadır (Abdullah Karaarslan, Abdullah Uğur, Esra D. Dilek, Habibe Yastıkçı-Karagöl, Nazlı Vatansever, Madoka Morita).

Ağ sayfasında bir kitabenin dosyasında "bina kartı" ve "kitabe kartı," olarak iki farklı bilgi ekranı bulunmaktadır. Bina kartında binayı yaptıran kişi hakkında bilginin yanı sıra binanın mimarî özellikleri, konumu, yapım ve tamir tarihleri bulunmaktadır. Google destekli bir harita yardımıyla binanın ve kitabenin bulunduğu yerin coğrafi koordinatları araştırmacılar tarafından tam olarak tespit edilebilmektedir. Kitabe kartında ise kitabenin metni transkribe edilmiş şekilde bulunmakta, ebced hesabı yapılan dize Arap harfleri ile yazılmaktadır. Kitabenin vezni, hattatı, hangi hat ile yazıldığı gibi bilgiler bu sayfada bulunmaktadır. Eğer divanlarda tarih manzumesi daha uzun ise kitabeye hakkedilmeyen kısımlar not kısmına yazılmakta, nüshalar arasında farklılıklar varsa belirtilmektedir.

Diğer bir grup ise Osmanlı Bina Kitabeleri Projesi'nin internet sitesi ile ilgilenmekte, çeşitli hataları düzeltmekte, resimlerle metinlerin doğru şekilde eşleştiklerini kontrol etmektedir (Fatma Meliha Şen, Ali Emre Özyıldırım).

Bütün bu işlemlerden sonra bir denetleyici grup tarafından kartlar kontrol edilerek internet ortamında kullanıma açılmaktadır (Hatice Aynur, Hakan Karateke, Kayoko Hayashi).

Şu an itibariyle sitede 441 kayıt kullanıma açılmış olup bu yıl içinde açılan kayıt sayısında artış olması planlanmaktadır.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
2013-2014 AKADEMİK YILI İÇİN ÖĞRENCİ ALINACAKTIR

Başvuru ve Kayıt Takvimi
Son Başvuru:
29 Mayıs 2013
Yazılı Bilim Sınavı:
30 Mayıs 2013, Perşembe 19.00*
Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidirler.
Mülakatlar:
2 Haziran 2013

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Başka bir yabancı dili iyi, İngilizceyi ise ancak orta düzeyde bilen öğrencilere, derslere başlamadan İngilizcelerini istenilen seviyeye getirmek için bir sene süre tanınabilir. Özel öğrenci statüsünde programa kabul almak mümkündür. Burs ve öğrenim harcı indirim imkanları mevcuttur.

Akademik Kadro:
Prof. Dr. Murat Belge
Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian Üniversitesi)
Prof. Dr. Jale Parla
Prof. Dr. Mete Tunçay
Prof. Dr. Levent Yılmaz
Doç. Dr. Bülent Bilmez
Doç. Dr. Ahmet Haluk Dursun (Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü)
Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
Doç. Dr. Ferda Keskin
Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

444 0 428 mekabadayi@bilgi.edu.tr http://history.bilgi.edu.tr
İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü Eski Silahtarağa Elektrik Santralı Kazım Karabekir Cad. No: 2/13 Eyüp İstanbul

ERMENİ TEHCİRİ VE TÜRKİYE'NİN ERMENİLERE KARŞI SİYASETİNİN MADDİ-İKTİSADİ ARKA PLANI

2015'e yaklaştıkça siyasiler, uluslararası ilişkiler uzmanları, hukukçular ve tabii tarihçilerin yakından ilgilendiği bir konu olan Ermeni soykırımı tartışmalarının ısınacağını tahmin etmek için kâhin olmaya gerek yok. Bu tartışmalarda ileri sürdüğü görüşleri, düşünceleri ve yazdıkları ile ilk akla gelen isimlerden olan Taner Akçam'ın son kitabı Ümit Kurt ile birlikte kaleme aldıkları **Kanunların Ruhu: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek** *başlığını taşımakta. Kitabın yazarlarından Ümit Kurt geçtiğimiz Kasım ayında İletişim Yayınları tarafından yayımlanan kitapla ilgili sorularımızı cevapladı.*

SÖYLEŞİ:
MURAT KORALTÜRK

M.K. (Murat Koraltürk) Osmanlı Devleti gözünde tehcir kararının güvenlik kaygısı ile savaş sürecinde spontan gelişen bir tedbir olmadığını tehcirin arkasından, gidenlerin bıraktıkları mallara dair karar ve uygulamalar göstermekte. Öyleyse tehcir kararının daha derinde olan nedeni sizce nedir?

Tehcir Kanunu, 1 Haziran 1915 günü dönemin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Ü.K. (Ümit Kurt) Bilindiği üzere İttihat ve Terakki Hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde Tehcir Kanunu olarak da bilinen dört maddelik bir kanun yayınlar. Bu kanunun çıkarılmasındaki temel saikin ülkenin güvenliğine yönelik "tehditleri" bertaraf etmek olduğu ifade edilir. Kanunda hiçbir biçimde Ermeni ibaresi geçmemesine karşın; ülkenin savunmasına ve asayişine yönelik en büyük "tehdit" Ermeniler olarak bilinir. Ancak kitapta da ayrıntılarıyla gösterdiğimiz gibi tehcir esas itibariyle Ermeni kültürel, sosyal ve ekonomik zenginliğine el konulması, Ermeni varlığının ortadan kaldırılması gerçekliği üzerine inşa edilmiştir ve bu şekilde hayata geçirilmiştir. Ermenilerin mallarına el koymak tehcir kararından sonra sistematik bir hal almıştır ve bütün bir hukuk sistemi bunun üzerine bina edilmiştir. Sadece İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yürütmüş olduğu kanunlar değil, Cumhuriyet ve onun hukuk sistemi de bu amaca matuf bir biçimde düzenlenmiştir. Dolayısıyla, Tehcir Kanunu da dâhil olmak üzere çıkarılan bütün kanun ve kararnamelerin en temel hedefi Ermenilerin tüm taşınır ve taşınmaz mallarına el koyarak onların Anadolu'daki varlıklarının maddi temellerini yok etmektir. Bu anlamda Ermenilerin maddi ve kültürel varlıklarının ortadan kaldırılması hukuk sistemine içselidir.

Söylemek istediğimiz, soykırımın sadece fiziki imha anlamına gelmediğidir. Hatta daha ileri giderek iddia edebiliriz ki, Ermenilerin fiziki olarak imha edilip edilmediklerinin yalnızca ayrıntı gibi durduğu bir olgu ile karşı karşıyayız. Sürgün ve imha sürecinde ne kadar Ermeni'nin ölmüş olduğu veya ne kadarının hayatta kalmış olduğu ikincil bir sorundur; önemli olan, Ermenilerin kadim vatanlarındaki izlerinin tümüyle yok edilmesidir. Hukuk bunun için vardır ve Talat Paşa'nın ifadesiyle, her şey Ermeni

"vücudu(nu) tamamıyla kaldırma" amacına uygun olarak düzenlenmiştir. Bu anlamda soykırım, işleyen normal hukuk sisteminden sapma değil, bizzat hukuk sisteminin de bir ürünüdür ve onun aracılığı ile uygulanmaya konmuştur

M.K. Mütareke döneminde Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikası nasıl bir biçim aldı? Bu süreçte Ermenilerin geri dönüşleri nasıl karşılandı? Bunu engellemek için neler yapıldı?

Ü.K. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik politikalarının aldığı biçimi anlamak için birtakım yasal düzenlemelere dikkat çekmek gerekiyor. Mütareke döneminde Ermenilerin toplu geri dönmeleri konusunda ilk resmi adım 18 Ekim 1918 tarihinde atılır ve "ahvâl-i harbiyye dolayısıyla ve karâr-ı askeri ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahallere sevk edilmi olan" Ermenilerin "yerlerine avdetlerine müsaade" edildiği tüm bölgelere bildirilir. 19 Ekim 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından mecliste okunan hükümet programını takiben, 21 Ekim 1918'de sürgün edilen Ermeni ve Rumların geri dönmelerine müsaade edilmesine ilişkin emir ilgili tüm illere gönderilir. 4 Kasım 1918'de ise konumuz açısında oldukça önemli bir hukuki adım atılır ve "Tehcir Kanunu" olarak bilinen 27 Mayıs 1915 tarihli geçici kanun anayasaya aykırı bulunarak iptal edilir.

Geri dönmeler konusunda karşılaşılan en büyük sorun, Ermenilere geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların nasıl iade edileceği idi. 18 Aralık 1918 tarihinde bu konuda ayrıntılı bir tamim hazırlandı ve bölgelere gönderildi. Tamimde Ermenilerin ev ve arazileri teslim edilecek; bu evlerde oturan muhacir ve mülteciler tahliye edilecek, imkân olmadığı durumlarda, müsait evlerde birkaç aile bir arada barındırılacak, açıkta kalanlar muhacir köylerine yerleştirilecekti.

Her ne kadar, 18 Ekim tarihi ile birlikte sürgüne gönderilen Ermenilerden sağ kalanlara geri dönme müsaadesi verilmişse de süreç sorunsuz işlememiştir. Osmanlı hükümeti ve daha sonra Ankara'da faaliyete geçecek milliyetçi hareket, özellikle 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması sınırları dışında kalan Rum ve Ermenilerin geri dönmelerini birtakım tedbirlerle engellemeye çalışacaklardır. Ankara ve İstanbul'un bu konuda benzeri tutum takınmış olmaları dikkat çekicidir. 1918 ve sonrası geri dönüşler sorununu iyi anlayabilmek için süreci ikiye ayırarak incelemek gerekir, birincisi 1918–1922 dönemidir. Bu dönemde İstanbul'da hâlâ görev başında olan bir hükümet vardır. İkinci dönemin 1922 Kasım sonrası, İstanbul'un Ankara'daki milliyetçi hükümetin kontrolüne geçmesi ve Lozan görüşmeleri ile başlayıp, 1920'li yılların tümünü kapsadığını söyleyebiliriz. İkinci dönem içinde Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe giriş tarihi olan 6 Ağustos 1924 önemli bir dönüm noktası olarak telakki edilmelidir.

Ermeni ve Rumların geri dönüşlerini engellemek adına kullanılan kanunların başında 1869 Vatandaşlık Kanunu gelir. Tüm bu dönemde sıkça başvurulan bir diğer düzenleme, 1911 ve 1918 Pasaport Kanunlarıdır. Ermeni ve Rumların ülke içine sokulmaması vatandaşlık ve pasaport kanunları esas alınarak zamanla daha sistematik hale sokulacaktır. Ayrıca çeşitli talimatnameler aracılığıyla sürgün

19 Ekim 1918'de Sadrazam Ahmed İzzet Paşa tarafından mecliste okunan hükümet programını takiben, 21 Ekim 1918'de sürgün edilen Ermeni ve Rumların geri dönmelerine müsaade edilmesine ilişkin emir ilgili tüm illere gönderilir.

Hayrettin Paşa'nın resminin altındaki yazı: İki gözüm Hasanım'a yadigâr-ı uhuvvet. 21 Şubat 1334 [1918], Ahmed Rıza.

Hâtıra-ı Uhuvvet, Bahattin Özsoy

Alttaki fotoğrafta işgal yıllarında Mebus-ı Meclisan (solda) ve Ordu Genel Karagâhı olarak kullanılan Fındıklı'daki binalar.

edilen Ermenilerin ülkeye girişleri sınırlandırılır ve zorlaştırılır. 4 Mayıs 1919 tarihinde tüm sınır kapılarına bir talimatname yollanır. Bu talimatname ile sınır kapılarından içeri girmelerine izin verilecek Ermenilerin girişleri birtakım şartlara bağlanır. Buna göre, içeri girmelerine izin verilecek Ermenilerin gerek tehcir gerekse genel harp sırasında bir suç işlememiş olması, memleketin düzenini bozucu herhangi bir faaliyette bulunmamış olması ve Pasaport Kanunu'nun üçüncü maddesinde belirtilen ihlalleri yapmamış olması gibi şartlar aranır. Ayrıca, talimatnamenin üçüncü maddesi gereği Osmanlı tebaası olmayan Ermenilerin hiçbir surette içeri alınmasına izin verilmeyecektir.

TBMM'nin, hem Ermeni soykırımının hem de 1919-1922 döneminin yarattığı emval-i metruke ile ilgili işlemleri birleştirmeye başlaması 14 Eylül 1922 tarihi ile başlıyor. Bu tarihte yapılan oturumda, Vahdettin Kararnamesi olarak adlandırdığımız 12 Ocak 1920 Kararnamesi iptal ediliyor.

Cumhuriyetin Başkenti, Atila Cangır.

Son olarak Mütareke dönemine ilişkin altı çizilmesi gereken en önemli hukuki düzenleme 12 Ocak 1920 tarihli kararnamedir. Bizim, "Vahdettin Kararnamesi" olarak adlandırdığımız bu kararname ile İttihat ve Terakki dönemindeki Ermeni mallarına yönelik tüm uygulamalar iptal edilir ve Ermenilerin el konulan mallarının iadesine başlanır.

M.K. Ankara'nın, Kemalistlerin İttihatçılara ve İttihatçılığa mesafeli duruşuna karşın bazı konularda çok belirgin bir süreklilik var. Bunlardan birisi de tehcir kararının arkasında durulması ve geri dönüşlere karşı olan tutum. Bu noktada milli mücadelenin finansman kaynaklarından Tekalif-i Milliye'nin emval-i metruke ile ilişkisi dikkat çekici. Bu sürekliliği anlatır mısınız?

Ü.K. Tabii hem zihniyet hem de hukuki devamlılık açısından belirgin bir süreklilikten bahsetmek mümkün. TBMM'nin, hem Ermeni soykırımının hem de 1919–1922 döneminin yarattığı emval–i metruke ile ilgili işlemleri birleştirmeye başlaması 14 Eylül 1922 tarihi ile başlıyor. Bu tarihte yapılan oturumda, Vahdettin Kararnamesi olarak adlandırdığımız 12 Ocak 1920 Kararnamesi iptal ediliyor. Bu karar ile İttihat ve Terakki Hükümeti'nin tehcir edilen Ermenilerin taşınır ve taşınmaz mallarına el koymasını sağlayan 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 tarihli kanun ve kararname yeniden yürürlüğe giriyor ve Cumhuriyet'in, İttihatçı soykırım yasaları üzerine inşa süreci başlamış oluyor.

Aslında bu önemli sorunun cevabı, kararın görüşüldüğü meclis görüşmeleri sırasında verilir. Amaç bellidir; savaş kazanılmıştır. Yapılacak barış görüşmelerinde, emval–i metrukeler meselesinin gündeme gelme ihtimali kuvvetlidir. Ve Türkiye'den, malları sahiplerine iade etmesi istenebilirdi. Oysa Türkiye'nin, değil el konulmuş malları geri vermek, ülke içinde Ermeni varlığına dahi tahammülü yoktu. Emval–i metruke devlet açısından son derece önemli bir gelir kaynağı telakki edilmektedir. Fakat hâlâ yürürlükte olan Vahdettin Kararnamesi'ne göre malların sahiplerine geri verilmesi bir zorunluluktur. Bu nedenle bu kararname Lozan görüşmeleri başlamadan ortadan kaldırılmalıydı.

Meclis'teki görüşmeler sırasında oturum gizli olduğu için, Maliye Vekili Fehmi Bey tüm bu noktaları çok açık ve sarih olarak anlatır. Kararname yürürlükte kalmaya devam ettiği müddetçe Müslümanların eline geçmiş olan tüm mal ve mülklerin sahiplerine iadesi kaçınılmazdı. Yaklaşmakta olan Lozan Barış Konferansı'nda Batılı devletler bu konuda baskı uygulayacaklardı. Milletvekillerinin yaptıkları konuşmalarda bu kanunun niçin ortadan kaldırılması gerektiğini ve aksi takdirde Türkiye'yi nelerin beklemekte olduğunu bildikleri anlaşılıyor. Sinop mebusu Hakkı Sami Bey'in, "Meclisi burada teşkil ettiğimiz zamanda bu gibi kararnamelerle uğraşacak zaman.., bulamamış(tık)"; Trabzon mebusu Hasan Bey'in, "sulh yakındır. Sulh mesailine başlanmazdan evvel bu gibi şeyleri temizlemek lâzımdır... bu kararnameyi kökünden çürütmek lâzımdır...," sözleri konuşma yapan tüm diğer milletvekillerinin de duygusunu yansıtmaktadır.

Vahdettin Kararnamesi'nin kaldırılmak istenmesinin bir başka önemli nedeni daha vardır. Maliye bakanı, İzmir'in yağma edilmesi konusunda yapılan meclis gizli oturumunda bu nedeni açıkça dile getirir. Emval–i metruke yağma edilmektedir ve bunları yağmadan kurtarmanın tek yolu, hepsini devletin tasarrufuna geçirmektir.

14 Eylül 1922 tarihli "Redd–i Emval" Kararnamesi ile birlikte 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 kanun ve kararnamesi yürürlüğe girmişti ama yeni duruma göre bazı değişiklikler yapılması şart idi. Birçok nedenden dolayı geciken bu değişiklikler nihayet önce 15 Nisan 1923 tarihli Tasfiye Kanunu ile yapılacaktır. Toplam dokuz madde olan kanun, 26 Eylül 1915 tarihli kanunu esas almış ve onun üzerinde bazı düzeltmeler yapmıştır.

Önemli olan husus, bu tarihten sonra emval–i metruke konusu ele alındığında, resmi metinlerde "13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] ve 15 Nisan 1339 [15 Nisan 1923]" tanımlaması birlikte kullanılacaktır. İttihatçı rejim ile

bütünleşme tamamdır. Atılacak son adım elbette kanunun uygulamasına ilişkin kararnameyi çıkartmaktı. 29 Nisan 1923 tarih ve 2455 sayılı Kararname bu amaç için çıkartıldı ve 8 Kasım 1915 Kararnamesi'nin yerini aldı. Tüm Cumhuriyet dönemi boyunca, emval–i metruke işlemleri esas olarak 15 ve 29 Nisan kanun ve kararnamesi esas alınarak düzenlendi. Burada da İttihatçı dönemin ana mantığı korundu. Yalnız, malların tasfiyesinden sonra kalan miktarının sahiplerine verileceği hükmü kaldırıldı. Artık kaçmış ve kayıp kişilerin bir daha dönmeyecekleri hesap edilmekteydi. Devlet, kaybolmuş kişilere ait malların ayrıntılı bir listesini çıkartıyor, bunlar hakkında ayrı ayrı defterler hazırlıyor ve gerekli borç–alacak işlemleri tamamlandıktan sonra, bunların Vakıflar ve Maliye hazinelerine kayıtlarını yapıyordu. Mallar, Hazine'ye ait diğer taşınmaz mallar gibi idare meclisleri marifetiyle idare olunacaktı.

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkomutan Mustafa Kemal'in emriyle 7-8 Ağustos 1921'de çıkarılan Tekalif-i Milliye Emirleri ise aslında bütün bu sürecin devamı niteliğindedir. Tekalif-i Milliye Emirleri, Yunanistan'a karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı'nı finanse etmek ve savaş giderlerini karşılamak amacıyla çıkartılmıştı. Emval-i metruke de, savaşı finanse edecek önemli bir kaynak olarak görülür ve faydalanılmaya çalışılır.

M.K. Ermeni malları Lozan'da da konu oluyor. Lozan'ın konuya dair hüküm ve sonuçları nelerdir?

Ü.K. Lozan'daki 'en derin' konulardan biri bu, ama açıktan açığa 'emval-i metruke' diye bir görüşme başlığı yok. Bu nedenle bazı araştırmacıların, "Lozan'da konu gündeme gelmemiştir" ya da sadece "Genel af kapsamında gündeme gelmiştir" veya "Lozan'da Türkiye konuyu geçiştirmiş ve görüşmeyi reddetmiştir" biçimindeki yorumlarını ağzımız açık kalarak okuduk. Oysa Lozan'da en çok tartışılan konulardan biri bu. En genel ilke olarak ifade etmem gerekirse, Lozan'da Türkiye soykırım nedeniyle tazminat ödemeyi dolaylı yollardan kabul etmiştir ve bu kapsamda emval-i metrukenin gerçek sahiplerine verilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Açık bir Lozan hükmüdür bu. 6 Ağustos 1924 tarihi itibarıyla malının başında olmayı başaracak her Ermeni kendi malını geri alma hakkına sahiptir.

Konu Lozan'ın Mallar, Haklar ve Çıkarlar başlıklı bölümünde, 65 ve 72'nci maddeler arasında düzenlenmiştir. Daha sonra Türk iç hukukunda da bu esasa göre değişiklikler yapılmıştır. Yani, malının başında olmayı başaran Ermeni'ye veya mirasçısına malı veya değeri geri verilecektir. Kanun budur. Bu nedenle Türkiye'nin bütün stratejisi, yurtdışından hiçbir Ermeni'yi içeri sokmamak üzerine oturmuştur. Çünkü girerlerse mallarını alacaklardır. Bu nedenle binbir türlü ayak oyunlarıyla insanların Türkiye'ye girişleri engellenmiştir.

Yurtdışında Ermeniler deyince, iki ayrı topluluk söz konusudur. Birincisi, çok küçük miktarda da olsa, İngiliz, Fransız ve Amerikan gibi Müttefik devletleri vatandaşı olan Ermeniler. Diğeri ise, 1914-18 ile 1919-1922 yılları arasında iki büyük dalga olarak ülke dışına düşmüş olanlardır, ana ve esas gövde budur. Bilindiği gibi, 1918'den sonra 250.000 civarında Hıristiyan (Rum ve Ermeni) Anadolu'ya geri dönmüştü. Bunlar, daha önce sürülmemiş ve içerde kalmış diğer Rum ve Ermenilerle birlikte 1918-22 arasında yeniden sürüldüler. Dolayısıyla, Lozan'da sadece Cihan Harbi yıllarındaki Ermeni soykırımı ve Ermenilerin el konulan malları (emval-i metruke) ile sınırlı bir tartışma yapılmadı. Hatta 1918-1922 arasında ülkeyi terk edenlerin geri dönmesi ve bu insanların malları meselesi daha ağırlıklı bir sorun olarak tartışılmıştır.

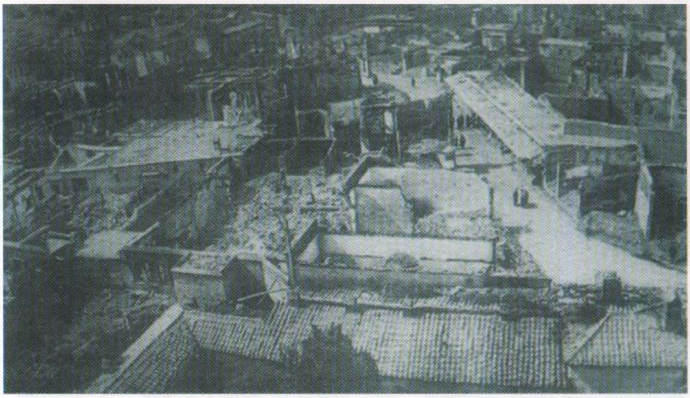
Lozan'da, Ağustos 1914'ten önce İngiliz, Fransız, İtalyan vb. vatandaşı olan Ermenilerin zararlarını tazmin sorunları, tehcir ve öldürmeler de dâhil, esas olarak çözülmüştür. Türkiye bu insanların tehcirden uğradıkları zararları tazmin etmeyi (kâğıt üzerinde) kabul etmiştir. Burada iki ayrı hüküm vardır. Birisi Lozan'ın 58'inci maddesi, diğeri Mallar, Haklar ve Çıkarlar başlığı ile düzenlenen 65-72'nci maddelerdir.

Lozan Antlaşması'nın 58'inci maddesine göre, Berlin'de bir bankaya yatırılmış, o zamanki değeri 5 milyon sterlin olan altının, Müttefik Devletler vatandaşlarının zararlarının tazmin edilmesi için kullanılması kararlaştırılır. 1923 yılında Paris'te konuya ilişkin bir komisyon kurulur ve bu komisyon hangi zararların tazmin edileceğine ilişkin bir liste çıkartır. Tazmin edilecek zararlar arasında, tehcirde öldürülen kadın ve çocuklar için ailelere ödeme yapılması da vardır. Tek ön koşul elbette, ailesi öldürülen Ermeni'nin 1914 Ağustos öncesinde İngiliz, Fransız veya İtalyan vatandaşı olduğunu ispat edebilmesidir. Bunu ispat edenlere tazminat ödemeleri yapılıyor. Benzeri düzenlemeler, öldürmelere değil ama mallara ilişkin olarak 65-72'nci maddeler arasında da yapılır. Bu maddelere göre, devletler, karşılıklı olarak diğer devlet vatandaşlarının zararlarını tazmin etmeyi kabul ederler. Buna göre, Ağustos 1914 öncesi ilgili devletlerin (Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya vb.) vatandaşı olan Ermeniler sadece kendilerinin el konulmuş mallarını geri alma hakkına sahip olmakla kalmazlar; eğer mirasçısı olduklarını kanıtlayabilirlerse, akrabalarının el konulmuş mallarını da alırlar. Çıkabilecek sorunlar için ise Karma Hakem Mahkemeleri kurulur. Lozan'ın 92-98. maddeleri bu mahkemelerin çalışma koşullarını düzenler. Buna göre mahkemeler ikili ülkeler arasında kurulacaktır (Türkiye-İngiltere; Türkiye-Fransa gibi). Bu mahkemelere başvuran Ermeniler var. Eğer Ermeniler, ilgili ülkeler (İngiliz, Fransız vb.) vatandaşı olduğunu ispat edebilirlerse zararları tazmin edilir. Karma Hakem Mahkemeleri'nde bu konuda lehte veya aleyhte alınmış onlarca karar vardır.

Yinelemem gerekirse, Lozan Antlaşması'nın 30, 36, 65 ve 72'nci maddelerine ve buna göre yapılan iç

hukuk değişikliklerine göre, 6 Ağustos 1924 tarihi itibariyle malının başında olacak her Ermeni, malını geri alma hakkına sahip olacaktır. Geri dönmeyip de o anda yaşadıkları ülkelerin vatandaşı olan Ermeniler ise geride kalan mallarını veya değerlerini bulundukları ülkeye götürme hakkına sahiptir.

M.K. Lozan sonrası veya Cumhuriyet döneminde tehcir kurbanı ve Türkiye dışında kalan Ermenilere karşı Türkiye'nin tutumu ne olmuştur?

Adana'da yanmış mahalleler. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında şehirlerde gayrimüslim mahallelerinde çıkan büyük yangınlar emval-i metruke sorununu daha da içinden çıkılmaz hale getirdi.

Ü.K. Lozan'ın malların geri alınmasını olanaklı kıldığını duyan bazı Ermeniler Türkiye'ye giriş yapmak ve mallarını geri almak ister. Bu girişler, İstanbul basınının olayın üstüne gitmesi ile birlikte, tüm bir 1924 yılı boyunca üzerinde en çok konuşulan konulardan biri olur ve kısa sürede bir skandala dönüşür. Mesele öylesine dallanıp budaklanır ki, soruşturma komisyonları kurulur, Meclis'te gizli oturumlar yapılır. Hükümet 29 Mayıs 1924'te yayınladığı bir kararname ile Ermenilerin Türkiye'ye girmelerini devletin "şeref ve haysiyeti" ile ilgili bir sorun olarak tanımlar. Yapılan soruşturmalar sonucunda, İçişleri Bakanı Ferit Bey, 21 Mayıs'ta istifa etmek zorunda kalacak, birçok yüksek bürokrat görevinden alınacak ve tutuklanacaktır. Skandal 31 Mart, 1 ve 2 Nisan tarihli gazetelerde "Zengin Ermenilerin memlekete dönüş meselesi" başlığıyla verilir. İstanbul'da normal pasaportla bile giriş yapmış Ermenilerin peşine düşülür ve bu insanlar hakkında da aleyhte yayınlar yapılır. Vatandaşlar da koroya katılır ve basına, izinsiz girmiş olduğu tahmin edilen kişilerle ilgili ihbarlar yağmaya başlar: "İki Firari Daha Şehrimizde!", "Polis Müdüriyetinin ve Tasfiye Komisyonu'nun Nazar-ı Dikkatine" başlıkları atılır; birçok insanın isim ve adresleri yayınlanır.

Başlangıçta Müttefik kuvvetler, bu insanların geri dönmesi konusunda çok ısrarcı olurlar ama sonra siyasi nedenlerle bundan vazgeçerler. Bu nedenle Ermeniler sahipsiz kalır. Sonuçta Türkiye Ermenilerin toplu geri dönmelerini engellemeyi başarır ama bireysel geri dönüşleri yasaklaması imkânsızdır. Lozan'da, "Evet, bireysel olarak gelebilirler" diye söz vermek zorunda kalır. Bu nedenle, daha sonra bu insanlar gelmek ve mallarını almak istediklerinde bugün artık komedi sayabileceğimiz rezillikler yaşanır. Hakkı olduğu halde geri dönmek isteyen Ermeniler sınırlarda tutuklanırlar, zorla dışarı atılırlar. Konu ABD ile Türkiye arasında diplomatik sorunlara yol açar. Parası olan birkaç Ermeni ise rüşvet verip girmeyi başarır ve bu sefer de konu Türkiye'de skandal olur. Birkaç Ermeni ülkeye girdi diye, bakan ve bürokratların kellesi istenir. Kitapta buna ilişkin ayrıntılı hikâyeler bulacaksınız. Fakat Türkiye'nin, Ermenileri içeriye sokmayarak sorundan kurtulma şansı yoktur. Çünkü yine Lozan Antlaşması'nın vatandaşlık ile ilgili hükümlerini düzenleyen 30 ve 36'ıncı maddelerine göre sorun açık olarak "tazminat" diyebileceğimiz bir yönde çözülmüştür.

Lozan'da emval-i metruke konusunda Türkiye'nin bir taraftan özellikle "Mallar, Haklar ve Çıkarlar" ile ilgili yapılan düzenlemeler ve "Uyrukluk" konusunda üzerinde anlaşılan ilkeler nedeniyle, malların sahiplerine iade edileceği ilkesini kabul etmek zorunda kalması; ama öbür taraftan Türkiye dışında kalmış Ermenilerin gelmeleri ve mallarını almalarına, elindeki tüm imkânları kullanarak engel olmaya çalışması daha önce Lozan Antlaşması'nın uzmanı olduklarını iddia eden araştırmacılar ve tarihçiler tarafından bile gün yüzüne çıkarılmamış son derece önemli noktalar. Lozan'ın Cumhuriyet'in kurucu elitleri tarafından neden bu kadar kutsandığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi temelleri atan bir anlaşma olarak ulusal bellekte merkezi bir yer teşkil etmesi gerek Ermenilere ait emval-i metrukelerin geri verilmemesi adına iç hukuka dönük bütün yasal enstrümanların seferber edilerek insan üstü gösterilen çaba ve yine soykırımdan kurtulan Ermenilerin toplu halde memleketlerine dönmelerinin aynı şekilde engellenmesi bağlamında düşünüldüğünde anlam kazanıyor. Bu çerçevede Lozan Barış Görüşmeleri esnasında İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyetinin bahsi geçen konularda takındıkları tavır, içine düştükleri zor durum ve verdikleri taahhütleri yerine getirmemek adına gösterdikleri yaklaşım önemli.

Ermenilerin geri dönüşlerini engellemek amacıyla yapılan önemli iç düzenlemelerin başında 2 Temmuz 1924'te çıkartılan 663 sayılı Seyr ü Sefer Talimatnamesi ve Pasaport Kanunları gelir. Gerek Seyr ü Sefer Talimatnamesi ve daha sonra bu talimatnamede yapılan muhtelif değişikliklerin gerekse Pasaport Kanunlarının en önemli amacı Ermenilerin Türkiye'ye girmelerine ve ülke içinde özgürce seyahatlerine engel olmaktı. Siyasi irade, Ermenilerin mallarına el koymak ve Anadolu topraklarında bir daha Ermeni varlığının yeşermesine

müsaade etmemek politikası izlemekteydi. Kanun ve kararnameler de buna uygun olarak çıkartılmaktaydı. İşte bizim 'Kanunların Ruhu' dediğimiz şeyden kastımız tam da budur.

M.K. Türkiye vatandaşı Ermeniler "emval-ı metruke" veya bu bana göre "ganimetçi" yaklaşım ve uygulamalardan nasıl etkilendiler ve etkilenmeye devam ediyorlar mı?

Ü.K. Osmanlı İttihat ve Terakki Partisi, Ermenileri şu veya bu nedenlerle bulundukları yerlerden sürmüş; sürerken de mallarınıza biz bakacağız demiş ve değerlerinin karşılığını size gittiğiniz yerde vereceğiz sözünü vermiştir. Çıkartılan tüm kanun ve kararnamelerde, bu malların asıl sahiplerinin Ermeniler olduğu ve devletin sadece onlar adına idare işini üstlendiği tekrar edilmiştir. Sonra da, argo bir deyişle malların üstüne yatılmıştır.

Cumhuriyet döneminde de aynı uygulama devam ettirilmiştir. Üstelik imzalanan uluslararası antlaşmalarla, tüm Ermenilerin geride kalan malları üzerinde hakkı olduğu tekrar edilmiş; üstelik 6 Ağustos 1924 itibarıyla mallarının başında olacaklara da mallarının geri verileceği sözü verilmiştir. Sonra da Türkiye'nin etrafı bir kale gibi örülmüş ve sınırlar kapatılmış, içeriye tek bir Ermeni dahi sokulmamıştır. İçeri sokulmayan Ermeniler ise "firari ve mütegayyip" ilan edilmiş ve mallarına el koyma sürecine devam edilmiştir. Üstelik, gerek Osmanlı ve gerek Cumhuriyet döneminde tüm bunlar yapılırken "Ermenilerin malları üzerinde hiçbir hakkı yoktur", denmemiştir, denememiştir. Hem Ermenilerin malları üzerindehakları olduğu kanunla tekrar edilmiş, hem de bu mallar veya karşılıkları sahiplerine verilmeyerek kanuna aykırı hareket edilmiştir.

Tüm bunların niçin yaşandığı, bir devletin ve toplumun kendisini niçin böylesi utanılacak bir duruma soktuğunun elbette bir nedeni, bir açıklaması var. Osmanlı ve onu takip eden Cumhuriyet rejimleri, Hıristiyanların varlığını kendi geleceği için bir tehdit olarak görmüş ve tüm siyasetini, Hıristiyanların Anadolu'daki izlerinin silinmesi üzerine oturtmuştur. Hıristiyanların yokluğunu, kendisinin varlık şartı olarak görmüştür. Talat Paşa'nın, Ermeni varlığının "vücudunu ortadan kaldırmak" sözlerinde en özlü ifadesini bulan bu tutum, tüm bir Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Ermeni mallarına yönelik izlenen politikanın ana ruhunu bize verir.

Ermenilere yönelik çıkartılan tüm kanun ve kararnamelerin özü, onla-

Adana'da Amerikan misyonunun önünde, yanmış yıkılmış evler. Nisan 1909.

rın Anadolu topraklarında yeniden vücut bulmalarını engellemeye yöneliktir. Bu nedenle, Ermenilere yönelik gündeme getirilen politikaların bir tek fiziksel imha ile sınırlı olmadığını söylüyoruz. Bu fiziksel imha kadar ve belki ondan daha da önemli olan, hukuk sisteminin kullanılmasıdır. Hukuk, özellikle de emval–i metruke kanunları, Ermenilerin ekonomik varlığını ortadan kaldırmanın en önemli aracı olmuştur. Emval–i metruke kanunları Cumhuriyet'in en önemli kanunları arasında yer alır. Bu anlamda Cumhuriyet rejiminin, bir halkın varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan hukuk sistemi üzerine dayandığını, bu hukuku içselleştirdiğini söylüyoruz.

Ve bu hukuki yapı hâlâ varlığını korumaya devam ediyor. Bir örnek vermem gerekirse, biri 31 Ekim 1983 tarihli, diğeri 29 Haziran 2001 tarihli, dönemin Devlet Bakanı Şuayip Üşenmez imzasını taşıyan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne ait genelge bu sürecin nasıl hâlâ sağlam bir biçimde sürdürüldüğünün en açık göstergelerinden biri. Söz konusu genelge, 6 Ağustos 1924 tarihinden önceki tapu kayıtlarına ilişkin başvurular olduğu zaman nasıl davranılması gerektiği konusunda direktifler veriyor.

Genelgenin dili çok sıkıntılıdır çünkü tüm bir genelge boyunca, başvuruyu yapanların artık malları üzerinde hiçbir hakkı kalmamıştır, denememektedir. Bu nedenle, ilgili makamlara devletin elindeki bilgileri saklamaları ve kimseye göstermemeleri önerilmektedir. Genelge, çalışma boyunca ileri sürdüğümüz, hukuk sistemi içinde var olan gerilim ve çelişki tezine önemli bir dayanak teşkil eder.

Genelge, eğer "1924 yılı öncesine ait kayıtlar ile ilgili herhangi bir işlem talebinde bulunulması halinde, "mübadil, mütegayyip, firari ve müfarakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi ve belge verilmesi de dâhil tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerinin Genel Müdürlüğe yönlendirmesi" gerekir. Ve buradan gelecek "talimata göre işleme yön" verilecektir. Yani 6 Ağustos 1924 öncesine ilişkin herhangi bir soru ile karşılaşırsanız, sakın bilgi vermeyin, hemen bizi haberdar edin demektedir genelge.

Özetle, aktardığımız genelgeye sinmiş derin korkunun varlığından söz etmek istiyorum. Bu nedenle 6 Ağustos 1924öncesine ilişkin hiçbir kaydın verilmemesi ve kadastro geçirmek vb. gibi işlemlerin yapılıp, itiraz ka-

pılarının kapatılması istenmektedir. Türkiye'nin ana problemi, kendi hukuk sisteminin içinde mevcut bu gerçeklik –Ermenilerin malları üzerinde hâlâ hakları olduğu– ve bu gerçekliğin üstünü örtme arzusudur. Bu durum, derin bir korkuya da kaynaklık etmekte ve tüm bir sorunun devletin güvenliği sorunu olarak telakki edilmesine yol açmaktadır.

Bu hukuk yapısı değiştirilmedikçe Türkiye'nin demokratikleşmesinin çok zor olduğu gerçeği orta yerde durmaktadır. Başkasının yokluğunu kendi varlık koşulu olarak gören bir zihniyetin, bunun ürünü olarak oluşturulmuş hukuk sisteminin üzerine oturmuş bir toplum demokrat olamaz. İnsan haysiyetine ve insan onuruna saygı duyan bir gelecek kuramaz.

Bu zihniyetin en önemli göstergelerinden birisi, Ermeni mallarına ilişkin kayıtların hâlâ saklı ve gizli tutuluyor olmasıdır. Bir ülke düşünülebilir mi ki, 100 yıl öncesine ait tapu kayıtlarını hâlâ saklı tutsun? 100 yıl önceki taşınmazların sahiplerinin açıklanmasından korksun ve bu tapu kayıtlarının açığa çıkartılmasını bir ulusal güvenlik sorunu olarak görsün? Türkiye'de olan budur: 2006 yılında Türkiye'nin ulusal güvenliğinden sorumlu, en önemli anayasal kuruluş olan Milli Güvenlik Konseyi, elektronik ortama aktarılan tapu kayıtlarının arşivlere devredilmesini ve araştırmacıların hizmetine sunulmasını ulusal güvenliğe aykırı bularak yasaklamıştır.

Tapu kayıtlarının, bir ülkenin varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanması bir tek siyasi otoriteye ait bir fikir değildir. Hukuk fakültelerinde de bu fikirler savunulmakta ve konu hakkında bilimsel makaleler yazılmaktadır. Ve niçin tapu kayıtlarının açıklanmasının bir güvenlik tehdidi olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır.

Buradaki 'derin' korkunun altında yatan gerçeklik tapu kayıtlarının açılması durumunda Ermenilerin gelip malları ile ilgili hak talebinde bulunmaları durumudur. Zira mevcut hukuk sistemimiz de buna müsaittir. Işın ucunda malları geri vermek zorunda kalabilme söz konusudur.

M.K. Ermeniler ve emval-i metruke konusu da dâhil olmak üzere halkayı daha da genişletecek olursak, Türkiye gayrimüslim vatandaşlarına karşı ayrımcı uygulamalarda bulunurken deyim yerindeyse oldukça "sofistike" davranıp yasa ve yasal metinlere açıkça ayrımcı ifadeleri yerleştirmiyor. Bu da sizin yaptığınız gibi "iz sürme"yi gerektiriyor. Bu noktada son olarak Türkiye gayrimüslimlerinin tarihini, özellikle onlara yönelik ayrımcı uygulamaları konu edinen çalışmaları üretmenin tarihçi olarak zorluklarını anlatır mısınız.

Ü.K. Burada bilhassa gayrimüslimlerin mallarının akıbetine ilişkin arşiv kaynaklarına ulaşmak ve bunların izini sürerken devletin ve bürokrasinin dar ve sıkışık dehlizlerinde kaybolmanın verdiği zorluklardan bahsetmek mümkün. Bir tarihçi olarak bir de karşınıza tabii "devletin güvenliği" için "sakıncalı" olarak addedilen "hassas" bir konuyla uğraştığınız için dışlanma ve hür türlü gadre uğramak riskiyle de karşı karşıya kalıyorsunuz. Ancak tarihçilik melekelerini sadece gerçeği aramak üzerine inşa edenler için bu sorunlar aşılamayacak kadar güç değil. Türkiye'de gayrimüslimlerle ilgili birçok önemli çalışma yapıldı ve yapılıyor. Bizim çalışmamızın da bu konularla ilgilenen diğer araştırmacılara ufak da olsa bir kapı araladığını düşünüyorum.

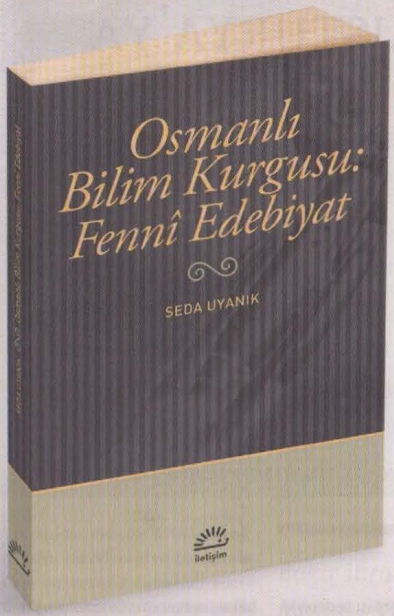
1983 tarihli genelgeden

1- Mübadil, mütegayyip, firari ve mufarakat edenlerle ilgili tapu kayıtlarının isteyenlere verilmemesi,
2- Aynı kayıtların mahkemelerce istenmesi halinde durumun açıklanarak, ancak ilgili mahkeme isteminde ısrarlı olduğu takdirde, tapu kayıtlarının mahkemeye bu meşruhatla verilmesi, 1- Mübadil, mütegayyip, firari ve mufarakat edenlerle ilgili tapu kayıtlarının isteyenlere verilmemesi,
3- Birinci ve ikinci maddelerdeki yazılı ve sözlü başvuruların ve sonuçlarının Genel Müdürlüğe hemen bildirilmesi ve başvuran kişilerin Genel Müdürlüğe yönlendirilmeleri,
4- Kadastro ve tapulama tespitleri sırasında, bu genelgelerde belirtilen hususlara dikkat edilerek, mübadil, mütegayyip, firar ve mufarakat eden kişiler adına tapu kaydına istinaden veya yabancı uyruklular adına zamanaşımı yoluyla hiçbir tespitin yapılmaması,
5- Yabancı uyruklu olarak yukarıdaki fıkrada belirtilen kişilerin müracaatları halinde de Genel Müdürlüğe geniş bilgi verilmesi.

2001 tarihli genelgeden

1- Gerçek veya tüzel kişilere, mübadil, mütegayyip, firari ve mufarakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi ve belge verilmesi de dâhil tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerinin Genel Müdürlüğe yönlendirilmesi için bilgi vermekle yetinilmesi,
2- Kadastrosuna başlanılacak veya devam eden çalışma alanlarında sözü edilen kişilere ait tapu kayıtlarına dayalı olarak kayıt malikleri ve halefleri veya zilyetliğe istinaden bu kişiler adına herhangi bir tespit yapılmaması, bunlara ilişkin yer gösterme veya benzeri talebe bağlı hiçbir işlemin karşılanmaması.
3- 6 Ağustos 1924 tarihi öncesi tesis edilen kayıtlarla ilgili herhangi bir talep anında kaydın kadastroya tabi tutulup tutulmadığı ile herhangi bir parsele uygulanıp uygulanmadığı araştırılarak, uygulanmış ise revizyonlarının yazılması, herhangi bir parsele uygulanmamış ise kaydın kapatılması,
4- Mahkemelerin kayıt örneği veya kaydın tespitine yönelik taleplerinde, kaydın kadastroya tabi tutulup tutulmadığının, tabi tutulmuşsa herhangi bir parsele revizyon görüp görmediğinin ve malik veya mirasçılarının mübadil, mufarakat, firari veya mütegayyip kişilerden olup olmadığının sicil ve belgelere göre araştırılarak, bu hususlarda tespit edilen bilgilerin bir üst yazı ile mahkemeye bildirilmesi, gerekmektedir.
Ayrıca, kadastro çalışmaları sırasında yabancı uyruklular adına zilyetliğe dayalı gayrimenkul tespiti yapılmadan önce konu Merkeze intikal ettirilecek (Yabancı İşler D.Bşk.) ve verilecek talimata göre işleme yön verilecektir
Kutu 1 ve 2 için kaynak: http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=tapuda-1915-tabusu&haberid=3030

iletişim

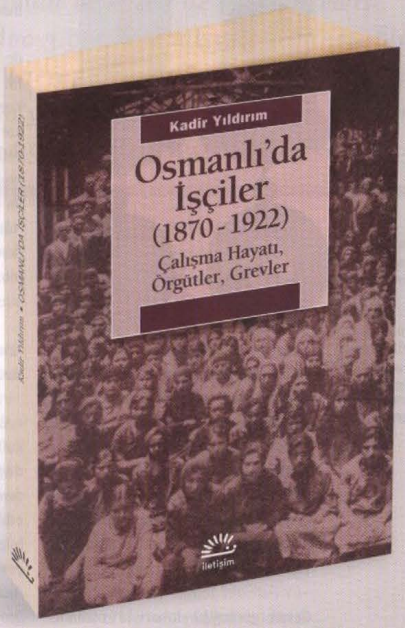
SEDA UYANIK

OSMANLI BİLİM KURGUSU: FENNÎ EDEBİYAT

Edebiyat Eleştiri, 237 sayfa

Seda Uyanık, Türkçe edebiyat literatüründe sıkça göz ardı edilmiş bir konuya, "Osmanlı bilim kurgusu"na odaklanıyor. 19. yüzyıl sonu ve erken 20. yüzyılda Osmanlı edebiyatında ortaya çıkan ve "fennî edebiyat" olarak bilinen türün izlerini sürüyor. Refik Halid, Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Ahmet Mithat, Celal Nuri gibi isimlerin kaleme aldıkları metinler çerçevesinde, bir Osmanlı bilim kurgusunun mümkün olup olmadığı sorusunu irdeliyor.

Popüler kültürün gündelik hayatla ilişkisini başarıyla yansıtan, bilim kurgu meraklıları kadar edebiyatseverlerin de ilgisini çekecek, özgün ve nitelikli bir kaynak.

KADİR YILDIRIM

OSMANLI'DA İŞÇİLER (1870-1922)

ÇALIŞMA HAYATI, ÖRGÜTLER, GREVLER

Araştırma İnceleme, 387 sayfa

Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) 'Osmanlı proletaryası'nın kendi pratiklerine odaklanarak Osmanlı işçi sınıfı tarihinin yazımına yeni bir katkı sağlıyor. Yıldırım, önce Osmanlı'da çalışma hayatının genel yapısını çiziyor, işçi örgütlenmelerine ve işçi hareketlerine bakıyor. Ardından çalışma hayatındaki yasal düzenlemeleri boykot, grev, iş bırakma gibi işçi direnişleri açısından kapsamlı bir şekilde inceleyerek kapsamlı bir Osmanlı işçi sınıfı resmi çıkarıyor. Alanındaki öncü araştırmaların hakkını veren, ele aldığı konuyu yeni katkılarla zenginleştiren, titiz bir araştırma.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr vimeo.com/iletisim facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TEHCİR VE

ALMANYA VE AVUSTURYA'YA BAKIR İHRACI

TAYLAN ESİN

Savaş döneminde "...merkez-i umumi haiz olduğu salahiyete istinaden gümüş ve tunç madalyalar itasını tasvib ve inha etmiş ...muhtelif-ül-cins 4812 madalya..." verilmiştir. Bütçedeki özdeş ödeneklere bakılarak, dört sene boyunca üç tipten toplam yaklaşık 10.000 madalya verildiği tahmin edilebilir. Bu durumda, madalya arz/ihtiyacının çok üstünde ve üretim kapasitesi düşünüldüğünde kritik bir miktar olan bu bir ton bakırın menşei ve sevk amacı nedir? Bu tuhaf sevkiyatın savaş dönemindeki bakır akışı içindeki anlam ve yeri nedir? Bu kısa yazıda bu sorulara cevap arayacağız.

Tunç madalyalar (Celil Ender, Kızılay Madalya ve Nişanları).

Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu), "Ticaret ve Ziraat Nezaretinin 6 Mart 332 tarih[li] ... tezkiresi[ne istinaden] Viyana'da imal edilmekte olan Hilal-i Ahmer müzeyyenatının mevadd-ı ibtidaiyye [hammaddel imalatında kullanılmak üzere bir ton bakırın Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti namına Viyana'ya ihracı"na izin verir.[1]

Genel görünüşü itibariyle usulüne uygun bir formalitedir: "Savaş nedeniyle ordunun ve dolayısıyla memleketin ihtiyaçlarının artması nedeniyle ... imparatorluktan ihracı yasaklanan maddelerin ... bir listesi hazırlanmış; ... [içinde] her nev'i filizat madeni[nin de bulunduğul ... mevadın Müttefik Devletleri'ne ihracına Bakanlar Kurulu'nca müsaade edilebil[eceği]" kararlaştırılmıştır.[2] Hilal-i Ahmer'in [HA] nişanları arasında bakır ve tunç imalatlar yer alır. 1912 tarihli Madalya Nizamnamesi'nin ilk maddesinde, "altın, gümüş ve tunçtan mamul ... üç derece Hilal-i Ahmer madalyası ihdas olun[duğu]" belirtilir.[3] Bakır, tuncun alaşımındaki en önemli metaldir.

Ancak yakından bakılırsa, bazı hususlar dikkat çeker:

1. Cephane, gemi ve silah imalatında kullanılan stratejik bir hammadde olduğundan, savaş öncesinde "bakırın devlet izni olmaksızın dışarıya ihraç edilmesi yasaktı; ... ülke içerisinde bile bakırın sürümü devletin izni çerçevesinde gerçekleştirilmekte idi."[4] 1909'da 1265 ton olan ham[5] bakır üretimi, 1910'da 560 tona düşmüş; 1911 yılında 1040 ton ham,[6] 33 ton bakır üretilebilmişti.[7] Muhtemelen ham bakır üretimi 1912'de 202,[8] 1913'te 87 tona düşer. 1914'te ise üretim olmamıştır veya rakam bilinmemektedir.[9] Savaş sırasında, üretim yapılıyorsa bile yıllık 80 tonun altına gerilemiş olsa gerektir; zira Diyarbakır, Ergani ve Palu'daki madenleri Ermeni ustalar işletiyordu.[10] Tayin edilen Ermeni mutasarrıflar literatürü takip edebilecek kadar bakırdan anlıyordu.[11] Ermeni tehcirinden sonra Diyarbakır vilayetinde 30 bakır ustası kalmış; 1915 yazının sonlarında bölgeyi ziyaret edenler Ergani ocaklarının atıl kaldığına şahit olmuş ve bakır üretimi savaş öncesi değerin %5'ine düşmüştü.[12] 1918 başında ise kalhaneler haraptı ve 1917 Temmuzu'nda gelen Alman ekibi henüz üretime geçememişti.[13] Hükümetin, ihracı daima denetim altında tutulan ve tehcirden sonra üretimi duran bakırı, kritik bir dönemde "müzeyyenat" amaçlı tahsis ve ihracı ne anlama gelmektedir?

2. HA açısından durum daha da karışıktır. Öncelikle, HA'nın savaş dönemindeki politikası, fiyatları yükseltmemek için iç piyasa tedarikçisi olmamaktır. Cemiyet'in 1335 raporunda

"... piyasadan mal alarak fiyatları bir kat daha yükseltmek ve bu suretle halkın bir kısmına muavenet ederken diğer bir kısmının israfına tazyik etmenin yanlış telakki ..." edildiği belirtilir. Bu "telakki"nin doğal sonucu olarak HA, birçok malzemesini kendisi üretmiş; örneğin "aşhanenin ... kazanları Avrupa'dan celb veya piyasadan tedarik edilen bakır ve saçlarla anbarda imal olunmuş[tur]."[14] İç piyasada kıtlığı çekilen, hatta kazan imalatı için "Avrupa'dan celb" edilen bakır, neden "müzeyyenat" söz konusu olduğunda Avrupa'ya gönderilmektedir?

3. "Müzeyyenat" ile kastedilen madalya olsa gerektir. HA, 1330 yılına kadar Cemiyet'e "muavenet ve iyi hizmette bulunanlara verilmek üzre altın, gümüş ve tunç madalyaları Hazine-i Amire'de imal" ettiriyordu.[15] 1332'de sipariş neden doğrudan Avusturya-Macaristan'a yönlendirilmiştir?

4. HA'nın taltif amaçlı en çok tunç, gümüş ve altın madalya hediye ettiği bilinmektedir.[16] Dönemin HA nişanları içinde üç standart tip tunç madalya vardır. En büyük ikisinin ağırlığı 24-27 gramdır.[17] Standart tuncun alaşımında ortalama %85-88 bakır

Bakır ihracı sadece HA'nın talebine mahsus değildi. Meclis-i Vükela kararları incelendiğinde, 1914-18 yılları arasında değişik kurumlar ve bazen de İtilaf Ülkeleri ihtiyacına binaen 2.500-3.000 ton bakırın, 12 tanesi bir ton ve altında olmak üzere toplam 36 farklı sevkiyat ile Almanya ile Avusturya'ya ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Bu, üretimle kıyaslandığında çok yüksek bir miktardır.

kullanıldığı düşünülürse, bir madalya için 20,4-23,8 gram bakır kullanılır ki ihraç edilen miktarla ortalama 45.000 tunç madalya imal edilebilir.

HA madalyaları, belirli vesilelerle ve önemli hizmet sahiplerine özel olarak takdim ve hediye edilir; nizamname gereği tunç madalyası olanların, gümüş ve altına terfisi için liyakat ve hizmet süreleri dikkate alınır; seçici davranılırdı.[18] Savaş döneminde "... fiilen ve nakden muavenet eden bir çok zevata merkez-i umumi haiz olduğu salahiyete istinaden gümüş ve tunç madalyalar itasını tasvib ve inha etmiş ... 333 senesi ibtidasından 335 senesi Nisan nihayetine kadar muhtelif-ül-cins 4812 madalya ..."[19] verilmiştir. Bütçedeki özdeş ödeneklere bakılarak, dört sene boyunca üç tipten toplam yaklaşık 10.000 madalya verildiği tahmin edilebilir.[20] Bu durumda, madalya arz/ihtiyacının çok üstünde ve üretim kapasitesi düşünüldüğünde kritik bir miktar olan bu bir ton bakırın menşei ve sevk amacı nedir? Bu tuhaf sevkiyatın savaş dönemindeki bakır akışı içindeki anlam ve yeri nedir? Bu kısa yazıda bu sorulara cevap arayacağız.

Öncelikle, bakır ihracı sadece HA'nın talebine mahsus değildi. Meclis-i Vükela kararları incelendiğinde, 1914-18 yılları arasında değişik kurumlar ve bazen de İtilaf Ülkeleri ihtiyacına

Osmanlı Döneminde Anadolu'da İşletilen Bakır Madenleri Haritası - turuncu nokta ile gösterilenler- (Belli & Kayaoğlu, *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*).

Yıllara göre Bakır İhraç Grafiği.

Belirlenebilen Osmanlı Bakır Sevkiyatı (1914-1918)

Belge (BOA)	Tarih	Alıcı	Cinsi	Miktar(ton)	İhtiyaç sahibi	Gerekçe
BEO 4330/324707	Aralık 1914	Almanya	Bakır	40	Alman ordusu	-
BEO 4333/324963	Şubat 1915	Almanya	Bakır	100	-	-
BEO 4340/325480	"	Almanya	Bakır	150	-	-
BEO 4348/326042	Mart 1915	Almanya	Bakır	245	-	-
MV 201/25	Nisan 1916	Av-Mac	Bakır	1	Hilal-i Ahmer	müzeyyenat
MV 201/26(?)	"	Almanya	Bakır	50	(?)	(?)
MV 201/67(?)	Mart 1916	Av-Mac	Bakır	235 (7 vagon)	Av-Mac talebi	(?)
MV 202/45	Mayıs 1916	Almanya	Bakır	(?)	-	-
MV 203/10	Ağustos 1916	Almanya	Bakır	172	Askeri demiryollar& limanlar idaresi	lokomotif
MV203/44	Eylül 1916	Almanya	Bakır	10	-	-
MV 203/44	"	Almanya	Pirinç mahlutu	1350 (ortalama)	-	-
MV 203/44	"	Almanya	Mermi gömleği	45(ortalama)	-	-
MV203/119	Kasım 1916	Almanya	Pirinç&bakır	0,1	mektuplar	-
MV 205/26	Ekim 1916	Av-Mac	Bakır	0,035	Blumentel Biraderler (Şirketi)	motor
MV 205/31	Aralık 1916	Almanya	Bakır	40	Hükümetçe işletilen hususi işletme	edevat-ı müteharrike
MV 207/35	Mayıs 1917	Almanya	Pirinç curufu	40	Taraana fabrikaları	-
MV 207/57	"	Av-Mac	Bakır	0,28	Matbaa-i Bahriye	-
MV 207/86	Nisan 1917	Almanya	Bakır	17,4	Anadolu Şimendifer Kumpanyası	yedek edevat
MV 208/2(?)	Mayıs 1917	Almanya	Bakır	(?)	Halkalı Ziraat Mektebi	motor
MV 208/6(?)	"	Av-Mac	Bakır	0,12	Pil imalatçısı Afyede sipariş	motor
MV 208/106(?)	Temmuz 1917	Av-Mac	Bakır	10	Eskişehir Elektrik tesisatı tamiri	mamul tel ve dinamo
MV 209/11	Ağustos 1917	Av-Mac	Bakır	17,8	Mensucat fabrikaları	makine
MV 209/34	"	Almanya	Bakır	24	Tersane-i Amire	okunamadı
MV 209/75	"	Almanya	Bakır	0,1	Donanma Matbaası	-
MV 209/91	"	Av-Mac	Bakır	4,5	İzmit Mensucat Fabrikası	makine
MV 210/71	Aralık 1917	Almanya	Bakır	0,5	Terakki-i Sanayi-i Türk Anonim Şirketi	motor
MV 210/72	"	Av-Mac	Bakır	0,8	Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi	fabrika alat ve edevatı
MV 210/91	"	Av-Mac	Bakır	2,2	3. Ordu	sözgeç makinesi
MV 210/99	"	Av-Mac	Bakır	9,4	4. Ordu	fabrika makinesi
MV 210/99	"	Alm&Av-Mac	Bakır	500	Askeri Hicaz Demiryolları&Limanlar İdaresi	lokomotif, boru, levha
MV 211/25(?)	"	Alm&Av-Mac	Bakır	0,15	Tüccar	motor
MV 211/43(?)	Nisan 1918	Av-Mac	Bakır	1	Eşya-i Askeriyye Anonim Şirketi	Madalya (?)
MV 211/113(?)	"	Av-Mac	Bakır	0,15	Asır Matbaası	motor
MV 211/179(?)	Mayıs 1918	Av-Mac	Bakır	0,06	(?)	sigara&oyun kağıdı kalıbı
MV 211/187(?)	"	Av-Mac	Bakır	(?)	Harbiye İdaresi	motor
MV 211/188(?)	"	Almanya	Bakır	(?)	Haliç-Karadeniz lokomotifleri	tamir

binaen 2.500-3.000 ton bakırın, 12 tanesi bir ton ve altında olmak üzere toplam 36 farklı sevkiyat ile Almanya ile Avusturya'ya ihraç edildiği anlaşılmaktadır (bkz. cetvel). Bu, üretimle kıyaslandığında çok yüksek bir miktardır.

İhracat süreci 1914'ün sonunda başlamıştır. Dahiliye'den Sadaret'e gönderilen 30.12.1914 tarihli yazıda, "Almanya orduları levazım ve ihtiyacatı için Almanya'ya sevk edecekleri 40 bin kilo eski bakırlın[... ihracı liçin[... Memalik-i Osmani'den ihracı memnu olan mevaddan bazılarının led-el-icab dost ve bitaraf devletler memalikine ihracına heyet-i vükelaca müsaade olunabileceği muharrer bulunmuş olmakla keyfiyetin Meclis-i Vükela'da bittedkik ittihazı" istenir.[21] 7.2.1915 tarihinde, aynı miktarda bir artış veya ilave bir sevkiyat öngörülmüştür: "... gerek Dersaadet ve gerek Memalik-i Osmani'nin muhtelif mahallerinde 100bin kilo miktarında hurda bakır ... Almanya'ya irsal edileceğinden ... memurin-i mülkiye ve askeriye taraflarından duçar-ı müşkülat olmaması zımnında umumi bir ruhsatnamenin bittanzim taraf-ı sefarete irsalli[..." talep edilir.[22]

Hurda bakır, daha doğrusu bakır eşya kime aitti? 27.2.1915 tarihinde Hariciye'den Sadaret'e gönderilen yazıda, bakır miktarı artmış; "Almanya devleti tebasından Mösyö Maks Bahman tarafından yüz bin kilo hurda bakırın ve Mösyö Köri tarafından dahi bakırla mahlut elli ton hurda madenin ihracına müsaade buyurulduğu ... [Almanl sefaretlinden] ... vürud olan ... takrir-i şifahide Mösyö Bahman tarafından ihrac olunacak bakırdan otuz bin kilosunun Edirne'de kırk bin kilosunun Tekfurdağı'nda ve mütebakisinin de Dersaadet'te bulunduğu ve Mösyö Köri tarafından ihrac olunacak hurda madenin yirmi tonunun(?) Dersaadet'te ve mütebakisinin de İzmir, Gelibolu ve Edirne'de olduğu ve bunların kaffesinin Dersaadet ve Bulgaristan tarikiyle ... sevk ve ihrac olunacağı bildirilmiştir."[23] İstanbul civarındaki iki adet ve Çanakkale civarındaki bazı küçük ocaklar hariç,[24] 19. yüzyılda Edirne, Tekirdağ, İzmir ve Gelibolu'da ocak yoktu.[25] Ayrıca 150 ton, savaş dönemi yıllık imalat kapasitesinin üzerinde bir değerdir.

Anılan bölgelerin 1915 öncesinde ortak bir kaderi vardı. İstanbul bir yana bırakılırsa, bu bölgelerin tümü 1914'ün ilk yarısında Rumların tehcir edildiği bölgelerdir. "İlk olarak Trakya'da ... 1914 Mart ayının sonunda küçük boyutlarda başlayan Rum göçü, sonraki aylarda yaygınlaştı. Trakya'da Haziran ayının başlarında durma noktasına gelen Rum göçü daha sonra Batı Anadolu'da ... bir süre sonra Gelibolu yarımadasında ... Haziran ayının ilk günlerinde ... Çeşme, Ayvalık, daha sonra Aydın, Nazilli, ?Datça, Bergama'da görülmeye başladı."[26] "Bir yıl içinde Edirne Vilayetinden 56.191 Rum Osmanlı sınırlarının dışına göç etmişti. ... Yunanistan ... kayıtlarına göre, ... İzmir Sancağı'ndan adalara giden Rumların sayısı 98.552'ydi. ... Yunanistan'dan ... verilen bir notada Trakya ve Anadolu'dan göç eden Rumların 130 bin olduğu ileri sürülmekteydi."[27]

Karar anî olarak alındı; tehcir baskı ve şiddetle yürütüldü. Bu nedenle, "... Rum göçmenler ... taşınır ve taşınmaz mallarını ... değerinin çok altında elden çıkarmak zorunda kalıyordu." Geride kalan mallar, henüz talan edilmediyse, belirlenmeye çalışılıyordu: "Temmuz ve Ağustos ayları boyunca İttihatçı hükümet

Sarkis Çulcuyan, Diyarbakır'da bir bakır atölyesi sahibi, yaklaşık 1900.

Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property, Uğur Ümit Üngör, Mehmet Polatel

... göç eden Rum nüfusu [ile] ... geride bıraktıkları topraklar, üretim araçları, taşınır ve taşınmaz malların envanteri[ni] çıkartır."[28] Bundan sonra iki yöntem izleniyordu: Satış[29] veya muhacirler için muhafaza.[30] Bakır eşya konusunda ilk yol tercih edilmiş ve toplanmasına tehcir sonrasında başlanmış olsa gerektir.

Bakır sevki Mart 1915'te devam etmiştir: Hariciye'den Sadaret'e "Avusturya Sefareti'nden ... Avusturya Macaristan Harbiye Nezareti'ndeki mübayaat komisyonunca iştira edilmiş ve elyevm Haydarpaşa'da bulunan Ergani madeninden çıkarılan 245 ton bakırın ihtiyacat-ı askeriye için vaz-ı yed edilmekten istisnası hakkında Schenker kumpanyasına cihet-i askeriyeden vesika itası ve mezkur bakırın ihracına mümanaat olunmaması için dahi memurin-i resmiyeye tebligat-ı lazıme ifası iltimas olun[duğu]" yazılır.[31]

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Sadaret'e bir gün sonra (26.3.1915) cevaben yazılan yazıda, söz konusu bakırın Avusturya değil, Almanya tarafından alındığı iddia edilir: "Ergani madenden ihraç ve Avusturya Macaristan Harbiye Nezaretince mübayaa edilmiş olub Haydarpaşaya vürud etmiş olan 245 ton bakırın ihracına müsaade olunması Avusturya sefaretinden iltimas edildiği [b]ildirilmekteyken[] .... 245 ton Ergani bakırı[n]ı ... emir ve izbar buyurulduğu üzere Almanya hükümeti namına(?) ve şürekasına füruht edilmiş [=satılmış] ve mezkur bakırların ahiren Schenker kumpanyası vasıtasıyla Berline sevk olunduğu ... anlaşılmış olub bundan başka Avusturya Macaristan Harbiye Nezareti namına füruht edilmiş bakır bulunmadığı ve hiçbir taraftan böyle bir işar vuku bulmadığı Maadin Müdüriyet-i Umumisinden ifade kılınmıştır[ı]"[32]

İlginç olan, yukarıdaki veriler ışığında, 250 ton ve sonraki sevkiyatın da imparatorluğun savaş dönemindeki üretim kapasitesinin çok üzerinde olmasıdır. "Ergani" bakırının menşei nedir? Aslında bir ipucu vardır: Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmed Nesimi ve halefi Mustafa Şeref Bey'in Divan-ı Harb'deki sorgusu sırasında, Kudüs mebusu "Ragıb Neşaşibi Bey ... Suriye'de birçok evlerdeki bakır tencereler cebri bir tarzda toplattırılmıştı ve güya bu, hükümetin emri ile yapılmıştı. Halbuki bu bakırlar birtakım eşhasa verilerek sevk edilmiş. ... Güya o bakır tencerelerle top ısaga edilecek [=dökülecek] demişler'" diye irdelediğinde, Nesimi ne kendisinin ne de Meclis-i Vükela'nın haberi olmadığını söyler; Mustafa Şeref ise örtük olarak onaylar.[33] "Ergani" bakırı, Suriye'deki evlerden mi toplanmıştı?

Başka izleri HA'nın "tarım"[34] yaptığı yerlerde buluyoruz: Adapazarı-Firuzlu (Ferizli), savaşın arifesinde, içinde Notre-Dame'a ithaf edilmiş bir kilisesi ve okulu olan 872 nüfuslu bir Ermeni köyü idi.[35] Tam olarak ne zaman tehcir edildiklerini bilmiyoruz. HA raporlarına göre, "... 1331 senesinde ... Ziraat Nezaretiyle hükümet-i mahallinin irae ettiği [=gösterdiği] arazide ziraata karar verilerek ilk sene Firuzlu ve Kürdiye(?)[36] civarında ceman 800-1000 dönüm araziye patates, mısır sebze zer ettiler ... Buralarda[kil vasi miktarda mısır, patates ve kısmen buğday, arpa, yulaf ... hasılatı ... İstanbul ... aşhane mutbahlarına verilmiştir."[37]

Savaş sonunda ahalinin muhtemelen ancak bir kısmı dönebilmiş, nasıl bir

tarım yapılmışsa, köyü perişan halde bulmuş ve hukuka başvurmuştur: "Hilal-i Ahmer ... ile Firuzlu karyesi ahalisi beyninde müneakid 19 Haziran 1919 tarihli ibra ve mukavele senedinin birinci maddesinin fıkra-ı ahiresi mucibince tanzimi iktiza eden kısmen harab ve kısmen münhedim hane, samanlık ve çit ve koyun ve hayvanları mutasarrıflarının esamesiyle mevki ve hal-i hazırlarını müşir cedvel"e göre, içlerinde mekteb de olan 34 kalem bina (hane, dam, samanlık, dükkan, kahve, mektep) hasarlı, harap veya çoğu da "tamamen münhedim" durumdadır.[38] 800 nüfusu barındıran köydeki binaların önemli bir kısmından ve kiliseden bahis yoktur.

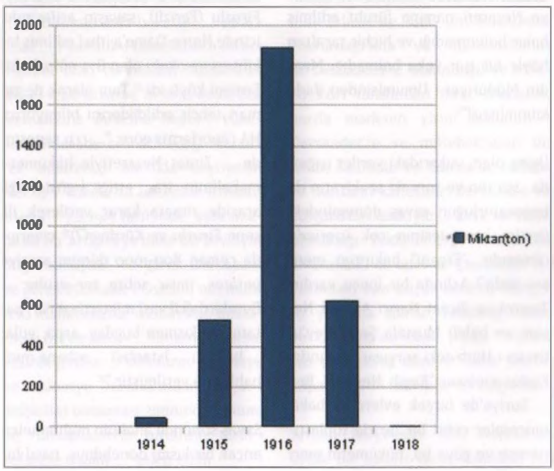
Mütareke'den sonra HA'ya dava açanlar arasında bulunan "köyün en sahib-i nüfuz sekanininden" Ohannes Papazyan Efendi, 600 lira karşılığında muhtemelen kayıp olan bazı ev eşyası ve tarım aletlerinin tazmini için ayrı bir makbuz imzalamıştır: "... cedveldeki eşyanın kendisine cedvelde muharrer olan fiyatlar ile satılmasına ısrar eylemiş olmasına binaen mezkur eşya ... bilmüzakere kendisine bayi ve ... teslim edilmiştir.". Kayıp olan eşyanın arasında ziraat aletlerinin yanı sıra, demir ve bakırdan ev eşyaları da vardı.[39] Bunlar ihraç edilmek üzere mi toplanmıştı? 1915 ertesindeki sevkiyatın Suriye'deki evlerden zorla toplanan veya belki Firuzlu'da olduğu gibi, Ermeni emval-i metrukesi olduğu tahmin edilebilir. Eşyanın nasıl toplandığı, eritildiği[40] vs. bilinmiyor.

İmparatorlukta önemli bir "arz unsuru" olan bakır, talep tarafında, Almanya ve Avusturya'da ne ölçüde önemliydi? Savaş öncesinde Avusturya, %7'si hurda/geri dönüşüm kaynaklı 4.000 tonluk üretim yapıyor ancak ihtiyacının %90'ını İspanya, Şili ve Arjantin'den alıyordu.[41] Almanya ise, demir haricindeki bütün metalleri ithal etmek zorundaydı.[42] Kendi üretimi olmasına rağmen,[43] bakır ihtiyacının %90'ı ABD'den geliyordu.[44] 1914'te dünyadaki bakırın %60'ı ABD'de üretiliyor; ABD, finans çevrelerinin yönettiği Güney Amerika rezervleri de dâhil toplamın %70'ini denetliyordu.[45]

ABD, Almanya'ya ambargo uygularken Avrupa'daki Almanya'nın tedarikçisi tarafsız ülkelere ihracatını da sınırlandırdı. Ambargo ve dolaylı baskı sonucu Almanya'nın ithalatı ve bu arada bakır ihtiyacı had safhaya çıktı ve ülke içi stokun geri dönüşümüne başvuruldu. Alman uzmanların Ergani madenlerine 1917 Temmuzu'nda gelmesinin, terk/gasp edilen Osmanlı stokunun tükenmesi ve abluka/ambargo karşısında son çare olduğu düşünülebilir.

Müttefiklerin ticaret filoları, İtilaf güçlerininkine zaten çok ağır basıyordu. İthalatı ihracatını aşan[46] Almanya, denizaşırı ticaretinin %60'ını Alman bandıralı gemilerle yapıyordu. 1914 Temmuzu'nun sonunda, Alman ticari filosunun %60'ı tarafsız ve Müttefik limanlarda mahsur kaldı. İngiltere'nin 4 Ağustos'ta savaşa girmesiyle Baltık haricinde Alman uluslararası deniz ticareti bitti.[47] Savaşın ilk 10 ayında, savaş öncesi dönemine ait uluslararası ticareti yasaklı mallar ve ganimete el koyma hukuku uygulanarak Alman taşımacılığına darbe vurulmuş;[48] henüz Aralık 1914'te Almanya'nın ABD'den ithalatı 1913 değerinin %7'sine, toplamı ise 1917'de aynı yılın %14'üne düşmüştü.[49] 1914 Aralığı'nda İngiltere'nin Alman sınırındaki tarafsızlarla yaptığı anlaşmalar sonucu oluşan ticareti kısıtlı/yasaklı mallar listesinde bakır da yer alıyordu.[50] Müttefik devriyeleri, 1915'te New York'tan Bergen ve Göteborg'a külçe/çubuk bakır taşıyan ABD, Norveç ve İsveç bandıralı yük/yolcu gemilerini durdurur;[51] yüklerin kota sınırını aşıp aşmadığını incelerdi.[52] Böylece hem İtilaf devletlerinin hem de onlara ihracat

1914-18 Bakır İhraç Cetveli.

yapan tarafsız ülkelerin deniz, hatta Müttefiklerle tarafsız devletler arasında yapılan ikili anlaşmalarla kara ticareti üzerinde ağır bir abluka oluşmuştu. 7.3.1915'te Müttefikler, İtilaf devletlerinin limanlarına giren ve çıkan her türlü sevkiyatı kesmek istediklerini ilan edip ikili anlaşma koşullarını sıkılaştırmak için tarafsızlarla tekrar masaya oturdular. Böylece Almanya'nın tedarikçilerinden İsviçre Nisan 1915'te, Norveç ise 1916'da Almanya'ya bakır ihracatını sınırladılar.

Portekiz Mart 1916'da Müttefikler tarafında savaşa girdi ve limanlarındaki 270.000 gros tonluk (1914 toplamının %9'u) Alman gemisine el koydu.[53] Bunun üzerine Almanya, büyük ama silahsız denizaltılarla ABD'den bakır nakletme yoluna bile

Son aşamada, Alman denizaltı saldırıları sonucu ABD, Şubat 1917'de savaşa girdi ve Temmuz 1917'de ambargo başladı. ABD, Almanya'ya ambargo uygularken Avrupa'daki Almanya'nın tedarikçisi tarafsız ülkelere ihracatını da sınırlandırdı. Ambargo ve dolaylı baskı sonucu Almanya'nın ithalatı ve bu arada bakır ihtiyacı had safhaya çıktı[60] ve ülke içi stokun geri dönüşümüne başvuruldu.[61] Alman uzmanların Ergani madenlerine 1917 Temmuzu'nda gelmesinin, terk/gasp edilen Osmanlı stokunun tükenmesi ve abluka/ambargo karşısında son çare olduğu düşünülebilir.

Avusturya ise abluka sonucu ithalat durunca ihtiyacını Almanya ve Türkiye'den hurda olarak almaya çalışmıştır. Ancak miktar yetersiz kalmış olacak ki ülke içi bakır ske-

Son olarak irdelenmesi gereken, bakır sevkiyatının miktar ve gerekçeleridir. Belgelerde, sevkiyattan bir tanesi açıkça "Alman ordu ihtiyacı" olarak tanımlanırken, bazılarında gerekçe gösterilmemiş, birçoğunda da ülke içindeki ihtiyaç sahibi müessese açıkça belirtilmiştir. Müessesenin belirtildiği kararlarda, büyük miktarlı partilerin yanında çok önemsiz kalan bir ve bir tonun altında 12 sevkiyat yer alır. Burada ilk olasılık, savaşın ilerleyen zamanlarında bakırın çok daha hayati bir rol almasıdır; ancak bu, sevkiyatın neden toptan yapılmadığını açıklamaz. İkinci bir olasılık, gönderici ve alıcı kuruluşların mal ve hesaplarının ayrı tutulmuş olmasıdır; yine de sevkiyatın toplu olması, kuruluşlar arası mahsup ve bölüşümü engellemezdi. Son bir olasılık ise, düşük to-

Son bir olasılık ise, düşük tonajlı sevkiyatın bakıra karıştırılabilen, bakırdan daha değerli ve düşük miktarlarda sevk edilen başka bir madde olmasıdır. Bu şüphenin nedeni, özellikle HA sevkiyatının gümrükten muaf olmasıdır. Bunun yazılı bir kural olup olmadığı bilinmemektedir ancak HA, anlaşıldığı kadarıyla, ordunun ayrıcalık ve muafiyetlerinden yararlanmaktadır.

başvurdu.[54] Ani beliren ihtiyaç karşısında Almanya'ya giden Türk ticaret misyonlarının iade-i ziyaretinde, 1916 yazında İstanbul'a Alman işadamları doluştu.[55] Hükümet ise İstanbul'daki Alman Merkezi Mübayaa Şirketi'nin tekeline karşı 21.9.1916'da İhracat Komisyonu'nu kurdu ve ihracat iznini vesikaya bağladı.[56] Bakır sevkiyatı da tam bu dönemde, 1916'da zirveye çıkmıştı ki bu dönem Ermeni tehcirinin ertesidir (bkz. ekli grafik). Böylece, "büyük-ölçekli Osmanlı ihracatının başladığı" 1916'nın başından savaşın sonuna kadar Almanya'ya 300 milyon marklık hammadde (yün, pamuk, cevher, yağ, tahıl ve deri) ihraç edildi; sadece 1916-17'de 12.000 ton cevher gönderildi[57] ve tüm savaş süresince hammadde karşılığı 616 milyon marklık savaş teçhizatı sağlandı.[58] Terk/gasp edilen bakır, savaşın finansmanında kullanılmıştır.[59]

ri yetkililer gözetiminde müsadere edilmeye başlanmıştır. Her türlü stok, kullanılmayan fabrika teçhizatı da dâhil hükümete bildirilmek zorundadır. Milli bir seferberlik ile binalardan, gemilerden, demiryollarından, rafinerilerden, vs. hurda toplanmaya başladı. 1916'da ise sıra bakır çatılara, paratonerlere ve ev eşyasına gelir. 1916'da geri dönüşümün toplam üretim içindeki payı %80'e ulaştı. 1917'de kapı, pencere ve mobilyalara el konulmaya başlandı. Bunlara kilise çanları da eklendi. 1918'e gelindiğinde, hedeflenen sivil stok, pirinç kapı tokmakları ve mağaza vitrinleridir. Buna rağmen tüm savaş boyunca müsadere edilen ülke içi sivil stok 50.000 tondu (toplamın % 10'u).[62] Kalanı hurda olarak ithal edilmiş olmalıdır. Firuzlu mektep binası da benzer bir nedenle mi "münhedim" durumdaydı?

najlı sevkiyatın bakıra karıştırılabilen, bakırdan daha değerli ve düşük miktarlarda sevk edilen başka bir madde olmasıdır. Bu şüphenin nedeni özellikle HA sevkiyatının gümrükten muaf olmasıdır. Bunun yazılı bir kural olup olmadığı bilinmemektedir ancak HA, anlaşıldığı kadarıyla, ordunun ayrıcalık ve muafiyetlerinden yararlanmaktadır.[63]

Açıklanamayan bu son husus bir yana, Almanya ve Avusturya'daki hammadde kıtlığının imparatorluğa yansımaması beklenemezdi. Bakırın talep ucunda Müttefik ablukasının zora soktuğu İtilaf savaş sanayinin ihtiyacı, arz ucunda ise İtilaf ülkelerindeki gönüllü/zorla toplanan veya emval-i metruke hane eşyası vardı. Osmanlı hükümeti ve muhtemelen Hilal-i Ahmer, arz-talep arasında akışı sağlayan kanallarındandı.

DİPNOTLAR

1 BOA.MV 201/25.

2 BOA.MV 195/61'e dayanarak Filiz Çolak, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*, doktora tezi, 9 Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005, s. 172-5.

3 Celil Ender, *Kızılay Madalya ve Nişanları*, Kızılay, İstanbul, 2011, s. 64; Zuhal Özaydın, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 167.

4 Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, Sayı 229, TTK, Ankara, 1997/2, s. 703-18. s. 711-2; Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara, 1997b, s. 162-3. Bir iddiaya göre, her yıl 400-500 ton bakır İngiltere'ye satılır (Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Cilt 3*, Emre, İstanbul, 1994, s. 31): "[bununla] ... beraber mahalli ihtiyaç için İngiltere'den levha halinde [200-300 ton kadarl bakır ithal edilirdi." (Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994a, s. 52). 1.500 ton savaşüncesiyle abartılı bir ihracat rakamıdır (Hugo Grothe, *Türkisch Asien und seine Wirtschaftswerte*. Hendschels Telegraph, Frankfurt, 1916, s. 65)

5 Üretim sürecinde "... kuyulardançıkarılan bakır cevheri ... taşve toprağından ayıklanır ve bundan sonra taşdeğirmenlerdeöğütülerek toz haline getirilir ... üç gün boyunca [fırınlarda yakılır]. Bunun sonucunda ... kükürt bir ölçüde ayrışarak altıaerimişcevherbirkir." Bu eriyik iki kez daha fırınlarınca ham bakır oluşmaktaydı. Tokat kalhanesinde (rasfiyefırını) saflaştırılarak "İstanbul'a ulaştırılan bakır ilk olarak Darphane'ye teslim edilir ve oradan gerekli yerlere tahsisatyapılırdı" (Tızlak(b), s. 107-8, 161).

6 Yıllık miktarlardaki dalgalanmayı Karabekir açıklar: 1908-11 yıllarında depolanan bakır 1911'de toptan eritilmiş; aynı yıl Tokat kalhanesinin "tatil edilmesi emri verilmiş" ve Avrupa'dan düşük kalite bakır alınmaya başlanmıştır (s. 32). Ergani, ithal bakırlarekabet edememiş ve üretim düşmüş olsa gerektir. 1889 tarihli bir rapora göre gerileme daha önce başlamış. 19. yüzyılda 230 olan Diyarbakır'daki dükkânsayısı 30'a, yıllık işlenen bakırmiktarı 60-70'den 16 tona, Hıristiyan zanaatkar sayısı 600'den 100'e düşmüştür (Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800—1914*. University of Chicago Press, Chicago, 1980, s. 305).

7 Gündüz Ökçün. "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk. Azınlık ve Yabancı Payları", *Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1969 içinde s. 803-95, s. 846-55. Eldem'in verileri daha iyimserdir: "... milli hudutlar içinde ortalama 1200 ve istirdat olunan bölgelerle birlikte 2500 ton olan bakıristihsali, Mütareke'den sonra 100 ton civarına düşmüş oluyordu." (Vedat Eldem. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK, Ankara, 1994b, s. 179). 1923 üretimi 188 tondur (TC Başvekalet Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 111. Cilt*. Ankara, 1930, s. 196).

8 Eldem (a), 1911 ve 1912 için 1000 ton rakamını verir.

9 Eliot Grinnell Mears, *Modern Turkey*, The Macmillan Company. New York, 1924, s. 325. Toprak kayıplarının üretim düşüşüne küçük bir etkisi olsa gerektir: "... bakır maderi ocaklarının %80'i Anadolu'da yer almakta idi." (Tızlak (a), s. 713).

10 1918 Ocak ayında bölgeye giden Karabekir, Gümüşhane kökenli Rum usta neslinden söz eder. (s. 30). Rum ustalar Keban-Ergani'ye muhtemelen 18. yüzyılda gönderilmişti (Tızlak (b), s. 13). Ancak 1918'de Ergani ocaklarında sadece Almanmühendis ve Türk işçiler vardır.

16-17. yüzyılda "ustabaşılar ... genellikle zımmi reayadan oluyorlardı." (Tızlak (b) s. 111, 184). Birgüzellik mecazi olarakhalk arasında da kullanılan "Tokat bakırı", ününü, Ergani'deki tenörü yüksekmaden ile Diyarbakır veTokat'lı Hıristiyan ustaların tecrübesine borçluydu.

11 Karabekir, Mihrian Efendi'yi örnek verir (s. 32).

12 U.Ü. Üngör & M. Polatel, *Confiscation and Destruction- The Young Turk Seizure of Armenian Property*, Continuum, Londra. 2011, s. 150. Karabekir, ocaklarda işi bilen hiçbir Osmanlı tebası olmadığından şikâyet eder, Alman ekibe sormakzorunda kaldığı sorulara güvenilir yanıtlar alamaz ve "teknoloji casusluğu" yapmak zorunda kalır (s. 33)

13 Almanlar Ergani'yi işletemeden savaş sona erer (Eldem (b), s. 178).

14 *1919-1335 senesinde müneakid İçtima edenl Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine takdim edilen 1330-1334 senelerine ald Merkez-i Umumi Raporu*, İstanbul, 1335, (buridan sonra *HA 1335*), s. 40. Kastedilen levha bakırmıdır?

15 BOA.BEO 4108/308036 özetinden.

16 Bkz. örneğin BOA.İDUİT 73/17 ve 71/88.

17 Ender, s. 74, 79, 85.

18 Nitekim 1917 yazı ilan 1919 Şubatı arasında İskandinavya ve Rusya'da "üsera murahhası" olarak bulunan Yusuf Akçura, Osmanlı esirlerine kesintisiz yardım gönderen İskandinav Kızılhaç görevlilerin taltifi için, İstanbul'dan yanına sadece 3 gümüş ve 4 bronz madalyaaldığını, bazısını sunmak istese de dönüşünde tümünü iade ettiğini iftiharla anlatır. (S. K. Akgün ve M. Uluğtekin, *Akçuraoğlu Yusuf*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 2009, s. 131-2)

19 *HA 1335*, s. 57

20 *HA 1335* ekindeki listede, 1331-4 süresince madalya imalatı için her sene 4000 lira tahsisat yapıldığı görülür.

21 BOA.BEO 4330/324707.

22 BOA.BEO 4331/324963.

23 BOA.BEO 4340/325480.

24 O. Belli, İ. G. Kayaoğlu, *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, Sandoz Kültür, İstanbul, 1993, s. 47), 58-9.

25 Tızlak (a)'daki listeden (1 Ergani 2 Trabzon 3 Gümüşhane 4 Ergani-Huşın 5/6 Palu-İlice7/8 Sivas Erbaa 9 Sarıyar 10 Boğaziçi Yürüs (?) 11 Bosna-Kömlce 12 Yanya-Tırhala 13 Previşte 14 Rumelikavağı) 9 ve 14 no. lu ocaklar İstanbul çevresindedir (s. 712).

26 H. Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-14*, Libra, İstanbul, 2009, s. 372, 376, 401, 404 "[Trakya'dakil Rum göçü 1914'ün ilk çeyreğindeyken kazanır; ... Mart ayında Trakya Rumlarının göçlerinde artalma görülürken, Ege bölgesindeki Rumlarakarşısaldırılarartmaya başlar." (Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim, İstanbul, 2008, s. 195-6).

27 Kerimoğlu, s. 372, 473-4. Edirne'den göç eden Rumların sayısı en az 20.000, İzmir ve Foça'da ise 150 000 civarındadır. (Dündar, s. 210, 220)

28 Kerimoğlu, s. 384, 424.

29 14.7.1914 tarihinde Dahiliye Nezaret'inden Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir şifrede, ... hayvanların diğer eşyalargibi güvenil iryollarla satılması ... istenmekteydi. .... Aydın Vilayeti yayımladığı ilanla Bergama'dan göç etmiş ve Rumlardan kalan eşyanın 6 Temmuz'da müzayede yoluyla satışını duyurmuştur. (age., s. 425, 469)

30 "... Müslüman göçmenleri Rum köylerine yerleştirmeyi planlayan Osmanlı hükümeti, Rumlar tarafından bırakılan mallarınmuhacirler tarafından kullanılmasını istiyor ve ... başka kişiler tarafından el konulmasını önlemeye çalışıyordu. " (age., s. 468).

31 BOA.BEO 4346/325893.

32 BOA.BEO 4348/326042.

33 "Şeref Bey, "... bunlar ihraç edilmişise herhalde Meclis-i Vükelâ'cal ... müsaade edilmiştir' demiştir." (Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel, İstanbul, 1998, s. 219, 413-4)

34 1332 tarihli Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkatı uyarınca, Müdafaa-i Milliye, Donanma, Hilal-i Ahmer gibi menafi-i umumiye münhadim müessesat ve her nevi imtiyazlı ve imtiyazsız cemiyet ve şirket" ziraat yapmakla yükümlü tutulmuştu (Metinler için bkz. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü. Belgeler 1914-1922*. AÜ SBF Yayınları. Ankara, 1983. http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/115.pdf)

35 R.K. Kevorkian & P.B. Paboudjian, *Les Arméniens Dans L'Empire Ottoman A La Veille du Génocide*. ARHIS, Paris, 1992, s. 139.

36 "Kürtlü (Geyve Belpınarı) (Sevan Nişanyan, *Adını Unutan Ülke*, Everest, İstanbul, 2010, s 268).

37 *HA 1335*, s. 53-4.

38 Kızılay Arşivi 1000/5-1.

39 Kızılay Arşivi 1000/5 4

40 "Pirinç curufu" ifadesi, toplanan metalin eritildiğini mi göstermektedir?

41 M. Klinglmair, "Urban Mining In Times of Severe Raw Material Shortage: Copper Management In World War I Austria", *Journal of Industrial Ecology*, Vol. 14, No. 4, 2010, s. 666-679.

42 W. Hubatsch, *Germany and The Central Powers in the World War 1914-18*. Uni of Kansas, Lawrence, 1963, s. 80.

43 B.R. Mitchell, *International Historical Statistics: Europe 1750-1993*, Macmillan Reference Ltd, Londra, 1998, s. 444'ten Alman üretiminin bir milyon ton civarında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ABD nin bile 1914-8 ortalaması 827,500 tondur (B. R. Mitchell, International Historical Statistics: The Americas 1750-1993, Macmillan Reference Ltd, Londra, 1998, s. 333) Rakamlarda veya yorumunda bir hata olsa gerek.

44 Hubatsch, s. 80.

45 A.C. Bell, *A History of The Blockade of Germany*, Her Majesty's Stationary Office, 1961, s. 46.

46 C. P. Vincent. *The Politics of Hunger: The Allied Blockade of Germany, 1915-19*. Ohio Uni. Press, Ohio, 1985, s. 41.

47 Vincent, s. 36.

48 Hubatsch, s. 78.

49 Vincent, s. 39.

50 Bell, s. 745-6; Vincent, s. 40.

51 ABD: s. 181; Norveç: s. 126, 160, 180, 272, 293, 527; İsveç: s. 150, 330, 356, 377 (J. D. Grainger (ed.), *The Maritime Blockade of Germany in The Great War*, Ashgate, Hants, 2003).

52 Age., s. 405, Eylül 1916'da sadece İngiliz donanması haftada ortalama 135 gemi durduruyordu (Vincent, s. 44).

53 Hubatsch, s. 78.

54 Grainger, s. 482.

55 F. G. Weber, *Eagles on The Crescent*, Cornell University Press, Londra, 1970, s. 193.

56 A. Emin Yalman. *Turkey in World War*, Yale Uni. Press, New Haven, 1930, s. 135-43 ve Kocahanoğlu, s. 406 İhracat vesikası vurgusunu anlatır.

57 Ulrich Trumpener. *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Caravan Books, New York, 1989, s. 320-1.

58 Gerd Hardach, *The First World War 1914-18*, Uni. of California Press, Berkeley, 1981, s. 75.

59 HA'nın bakır sevkiyatının karşılığını nasıl aldığı başka bir yazının konusudur.

60 Hardach, s. 14-30.

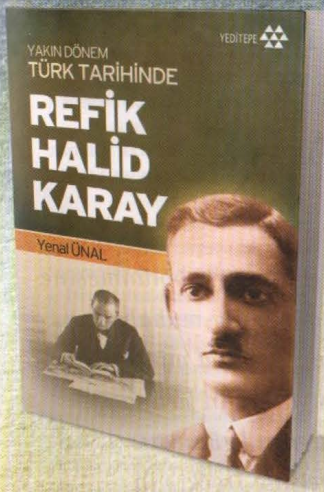
61 Hubatsch, s. 88.

62 Klinglmair, age.

63 Temmuz 1331'de HA namına Rusçuk'tan ithal Isparto yu taşıyan vagon\ "... cihet-i askeriyeye tahsis edilen vagonlardan bulunduğundan ... istasyon memurlarının da mühimmat komisyonu tarafından yapılması ihtiza [ederken] ... sahiplerin ... diğer vagonlar gibi menzil müfettiş-i umumiliği tarafına Isırkeci'ye]sevk" edilmiştir. (BOA.HR. 468/35587).

Yeditepe'den Yeniler...

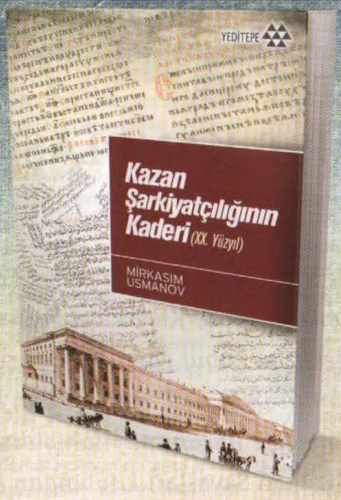
YEDİTEPE

YAKIN DÖNEM TÜRK TARİHİNDE"

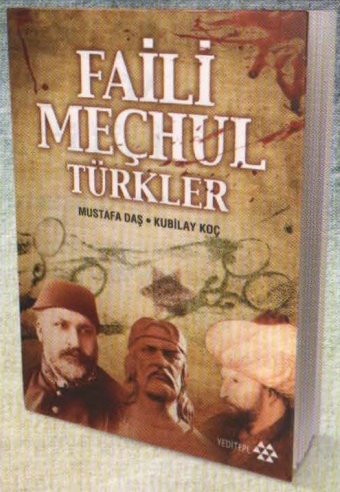
REFİK HALİD KARAY

YENAL ÜNAL

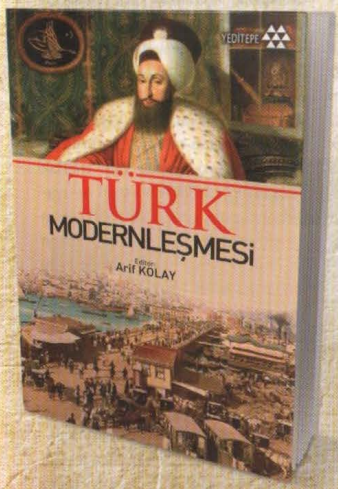
KAZAN ŞARKİYATÇILIĞININ KADERİ *(XX. Yüzyıl)*

MİRKASIM USMANOV

FAİLİ MEÇHUL TÜRKLER

MUSTAFA DAŞ • KUBİLAY KOÇ

TÜRK MODERNLEŞMESİ

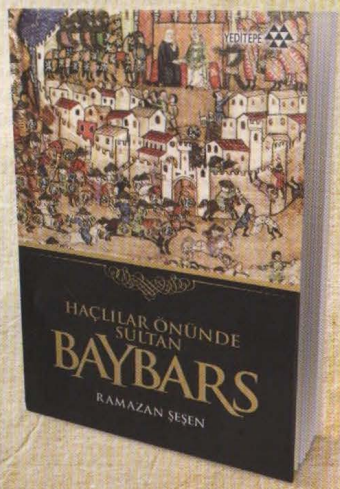
EDİTÖR: ARİF KOLAY

DOĞU'DAN GÖRÜNEN OSMANLI

"ÇİNLİ DÜŞÜNÜR VE DEVLET ADAMI KANG YOU WEI'NIN TÜRK SEYAHATNAMESİ"

GİRAY FİDAN

HAÇLILAR ÖNÜNDE SULTAN BAYBARS

RAMAZAN ŞEŞEN

Online Sipariş İçin:

/yeditepekitap

/kitapadresi

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

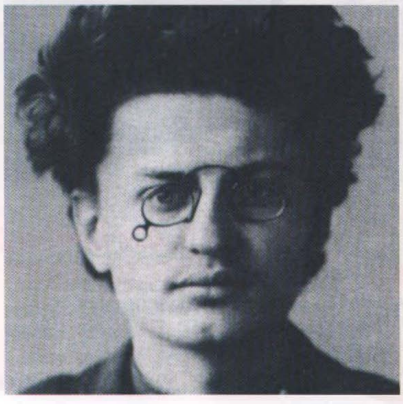
TROÇKİ'NİN GÖZÜNDEN BALKAN SAVAŞLARI:

BALKAN FEDERASYONU MU MİLLİYETÇİ VE MİLİTARİST KAMPLAŞMA MI?

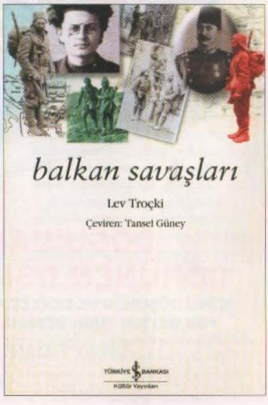
STEFO BENLİSOY

Balkan Savaşı'nın arifesinde Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ikiye bölünmesine mani olma girişimleri boşa çıkan Troçki, **Kievskaya Mysl** *müdürünün, muhabir olarak Balkanlar'a gitmesi teklifini kabul eder. Bu kararında, yıpratıcı mülteci siyasal ilişki ve koşullarından uzaklaşmak isteği ve dünya siyasetinin fırtınalı bir noktasını doğrudan gözlemleme imkânı pay sahibidir. Bu yazı İş Bankası Kültür Yayınları'nın bastığı* **Balkan Savaşları** *kitabından hareketle Troçki'nin Balkan Savaşları ve Balkan toplumlarının siyasal ve toplumsal yaşamı üzerine değerlendirmelerini incelemeye çalışacak.*

Özellikle 1908 Devrimi sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasal ve toplumsal olaylara, Avrupa'da en etkili siyasal güçlerden biri haline gelmiş İkinci Enternasyonal'e bağlı siyasal partilerin basını ve kimi önde gelen figürleri önemli bir ilgi göstermiş olsa da, bunlar istisnalar dışında hâlâ döneme ilişkin önemli kaynaklar olarak değerlendirilmekten uzaklar. Balkan Savaşları'nın yüzüncü yılı vesilesiyle, gerek kuramcı gerekse de eylemci olarak, 20. yüzyılın en önemli devrimci figürleri arasında yer alan Lev Troçki'nin bu savaşlarla ilgili olarak yazdığı gazete makalelerinin Türkiye İş Bankası Yayınları tarafından bir kez daha yayımlanması bu açıdan önem teşkil ediyor. *Balkan Savaşları* başlığını taşıyan kitap, yazarın asıl olarak *Kievskaya Mysl*, fakat aynı zamanda 1908 Devrimi'ne dair *Pravda*' ve Menşevik *Luç* gazetelerinde yayımladığı kimi makalelerden oluşan yazılarını ihtiva etmekte. Elinizdeki yazı bu kitaptan hareketle Troçki'nin Balkan Savaşları ve Balkan toplumlarının siyasal ve toplumsal yaşamı üzerine değerlendirmelerini incelemeye çalışacak.

Lev Davidoviç Bronştayn Troçki (1879 Ukrayna, Rus Çarlığı-1940 Coyoacan, Meksika).

Troçki'nin hayatında "gazetecilik" özel bir öneme sahiptir. Başarılı bir gazetecidir; kullandığı dile mutlak hâkimiyeti, berrak toplumsal ve siyasal analizleri, keskin ve kimi zaman iğneleyici ama çoğu zaman zengin ve nüktedan üslubu, makalelerini etkileyici kılan faktörleri oluşturur. Tam da bu yüzden hayatının devrim öncesi döneminde ana gelir kaynağı, gazeteler için yazdığı makaleler olmuştur. 1907 ile 1914 arasındaki ikinci yurtdışı yıllarında, Viyana'da ikameti sırasında da ailesinin geçimini sağlamak için kendi deyimiyle "demokratik Rus basını" ile beraber çalışır. Bunların arasında öne çıkan, "Antid Oto" müstear ismiyle yazdığı *Kievskaya Mysl* (Kiev Düşüncesi) adlı gazetedir. Balkan Savaşı'nın arifesinde Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kesin olarak ikiye bölünmesine mani olma girişimleri boşa çıkan Troçki, *Kievskaya Mysl* müdürünün, muhabir ola-

rak Balkanlar'a gitmesi teklifini kabul eder. Bu kararında, yıpratıcı mülteci siyasal ilişki ve koşullarından uzaklaşmak isteği ve dünya siyasetinin fırtınalı bir noktasını doğrudan gözlemleme imkânı pay sahibidir.[2]

TROÇKİ, BALKAN POLİTİKASI VE DOĞU SORUNU

Hiç kuşkusuz Troçki, Balkan politikasına yabancı değildir ve Doğu Sorunu'nun değişik veçhelerine canlı bir ilgi beslemektedir. Geçmişte, Sofya'da toplanan Pan-Slav kongresine karşı çıkmış ve Bulgar Tesnyak (Dar) sosyalistlerinin toplantılarına katılmış ve böylelikle özellikle Bulgar sosyalistlerin farklı eğilimlerinin karmaşık örgütsel gerçekliğine aşina olmuştu. Yine Sırbistan'daki sosyalist çevrelerle bağlantılara sahiptir. Troçki'ye göre Balkanlar'daki sınırlar yapay biçimde "diplomatik entrikaların ve hanedan çıkarlarının" sonucuydu.[3] "Doğanın zengin kaynaklarla donattığı" Balkan yarımadasından ekonomik ve kültürel gelişme ancak bu yapay bölünmüşlüklerin ortadan kaldırılması ve "değişik kesimler için ulusal otonomi temelinde, yarımada nüfusunun tümü için ortak yönetim organları ve birleşik bir iç pazar sağlayacak kadar geniş ve esnek devlet biçimleri" yaratmakla mümkündü (37-38). Ancak bir Balkan federasyonu, hem "ulusal özlemleri" karşılıklı tatmin edebilir hem de "çarlığın ve Avrupa emperyalizminin utanmazca iddialarına cevap" verebilirdi (51).

Bu noktada bir parantez açıp Marksist yönelimli işçi hareketi içerisinde Doğu Sorunu ve Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkan halklarının ulusal kurtuluşu meselesinin ele alınış biçiminin nasıl bir evrim geçirdiğini kısaca da olsa irdelememiz gerekiyor. Bilindiği üzere Marx ve Engels Osmanlı'nın muhtemel çöküşüyle, Balkanlar'ın kontrolünün demokrasi ve devrim mücadelesinin baş düşmanı Rusya'nın hegemonyasına geçmesinden endişe etmekteydiler.[4] Bundan ötürü bu bölgede Osmanlı iktidarına karşı mücadele eden ve bu hususta çarlığın desteğini almaya çalışan Balkan halklarının ulusal kurtuluş hareketlerine doğrudan karşı çıkarlar. Onlara göre güney Slavlarının ulusal hareketleri çarlığın bir aleti olmaya mahkûmdu ve bundan ötürü asla desteklenmemeliydi.[5]

Marksist düşünce içerisinde Doğu Sorunu'na ilişkin bu yaklaşım yüzyılın son on yılında yeni bir kuramcı kuşak tarafından sorgulanacak ve çarlığın ilerlemesini durduracak olanın Balkan halklarının ulusal kurtuluş mücadelesi olduğu savunulmaya başlanacaktır. 1894-1896 Ermeni isyan ve katliamları ve 1896'daki Girit ayaklanması ve sonrasındaki Osmanlı-Yunan Savaşı, başta Alman sosyal demokrasisi olmak üzere Doğu Sorunu üzerine tartışmaları yeniden alevlendirir. Örneğin Rosa Luxemburg 1896 yılında yazdığı makalesinde ortodoks pozisyonu eleştirecek, Osmanlı'nın çöküşünün geri toplumsal yapısı nedeniyle kaçınılmaz olduğu ve Balkan uluslarının bağımsızlığının kapitalizmin gelişimini ve dolayısıyla da sosyal demokrat hareketin gelişimini teşvik edeceğini savunacaktır.[6]

Yine de, Troçki'nin de benimsediği Balkan federasyonu fikri ve tartışması, 1908 Devrimi ve sonrasında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakıyla birlikte yeniden sosyalist hareket içerisinde ivme kazanacaktır. Balkan sosyalistleri, İkinci Enternasyonal'in bu fikri benimsemesi için çalışacaklar ve özellikle Avusturya Marksizminin Karl Renner ve Otto Bauer gibi önemli figürlerinin savunduğu, kültürel özerkliğe dayalı yenilenmiş bir Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na dayanan Yugoslav (güney Slavları) modeline şiddetle karşı çıkacaklardır. Özellikle, I. Dünya Savaşı öncesi Marksizmin en çok uluslararası saygınlığa sahip kuramcısı Karl Kautsky'nin Aralık 1908'de

Edirne dışındaki Ayvaz Baba Kalesi ve kaleyi alan Bulgar askerleri.

yayımlanan "Balkan Slavları Arasındaki Sosyalistlerin Ulusal Görevleri" başlıklı makalesinde Balkan Federal Cumhuriyeti'ni savunması, bu fikrin sosyalist mahfillerde daha da ağırlık kazanmasına yol açacaktır. Kautsky, Balkanlar'da ulusal bütünleşmeyi kapitalist gelişmenin önünü açacak bir süreç olarak değerlendirmekteydi. Kautsky'nin ekonomik determinist ve mekanikçi tarih anlayışına göre bu, kapitalizmin ekonomik bütünleşme eğilimine ve bunun siyasal izdüşümü olan daha büyük siyasal birimlerin oluşması eğilimine de uygundu. Ona göre müstakbel bir Balkan federasyonunun önündeki ana engeller Balkan hanedanları ve çarlık idi.[7]

Bulgarlar Osmanlı hatlarını yarıyor.

Çek ressam Jaroslav Věšin.

İşte Troçki'nin "Doğu Sorunu" üzerine konumlanışını bu politik-örgütsel bağlam dâhilinde düşünmek gerekir. Troçki, 1908 Devrimi'nin ertesinde yaptığı değerlendirmelerde, devrimi "önündeki görevler (ekonomik bağımsızlık, ulus ve devletin birliği, siyasal özgürlük) bakımından, burjuva ulusunun kendi kaderini kendisinin tayin etmesi niteliğinde ve bu anlamda 1789-1848 geleneklerine ait" olarak niteleyecektir (12). Bu bağlamda Troçki devrimi bir darbe ("*pronunciamento*") veya bir komplo olarak görenleri eleştirir. Ona göre "demokratik bir Türkiye bir Balkan federasyonunun temelini sağlayacaktır." (17) Fakat daha 1909 başında yazdığı yazıda Jön Türklerin "Balkan milliyetlerinin, İsviçre veya Amerika modelinde, demokratik, federal bir temel üzerinde" birleşmelerinin yolunu açmak yerine "ulusal merkeziyetçi olmak" istediklerini belirtir (14).

SAVAŞA KARŞI TUTUM

Savaşın ilanından hemen sonra Sırbistan'a varan Troçki bu aşamada savaşın doğasına ilişkin nispeten daha olumlu bir görüşe sahiptir. Balkan yarımadasındaki savaşı, "kaba bir kapitalist eşkıyalık" hareketi olarak nitelendirdiği İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısından farklı biçimde değerlendirerek onu Balkan Slavlarının "kopuk parçalarının şu ya da bu şekilde yakınlaşma, daha geniş bir temel yaratma özleminin ifadesi" olarak değerlendirir. Bu nedenle de savaşın "tarihsel olarak ilerici" olduğunu ve "hem Batı hem de Doğu Avrupa halklarında sadece sempati" uyandırabileceğini ifade eder (214). Savaşın başında "geniş halk yığınları arasında da savaş yanlısı bir ruh halinin" doğmuş olduğunu gözlemler. Bu atmosferden Bulgaristan ve Sırbistan sosyalist partilerinin üyeleri azade değillerdir. Bu partiler "savaşa kararlı bir şekilde karşı çıkmalarına rağmen, genel ulusal yurtseverlik hareketine kapılmış çok sayıda sosyalist" karşılaşır (222).

Troçki'nin görüşleri, bu anlamıyla İkinci Enternasyonal'in hâkim çizgisinden bir ölçüde farklılaşmaktadır. İkinci Enternasyonal bu dönemde büyük güçler arasında bir kapışmaya ve genelleşmiş bir savaşa yol açması pek muhtemel olduğundan statükoyu savunan ve her türlü savaşa karşı çıkan pasifist bir yönelime sahipti. Ülkelerinin siyasal hayatında cılız bir etkiye sahip olsalar da, Balkan sosyalist partileri de Enternasyonal'i izleyerek resmi çizgilerinde savaşı bir fetih savaşı olarak değerlendirerek mahkûm ederler.[8] Bu anlayış özellikle Christian Rakovski'nin kaleme aldığı ve Bulgar "Dar" ve "Geniş" sosyalistlerinin de imzaladıkları "Balkan ve Türkiye Sosyalistlerinin Manifestosu"nda açık biçimde dile getirilir. Bu metinde savaşın yarımadanın demografik özelliklerinden dolayı ulusal birliğe değil yeni savaşlara yol açacağı vurgulanır ve sadece Balkan Federasyonu'nun bölgenin tüm uluslarının gerçek birliğini sağlayacağını vurgular.[9] Troçki ise aşağıda örneklerini göreceğimiz gibi Balkan hâkim sınıflarının militarist ve şovenist siyasetinin sonuçlarını kıyasıya eleştirirken, bilhassa savaşın başında, Balkan halklarının Osmanlı hâkim sınıfının egemenliğinden kurtulmalarına belirgin bir sempatiyle bakacaktır.

BALKANLAR'DA SİYASİ HAYATA DAİR

Troçki savaş sırasında bulunduğu ülkelerin toplumsal koşulları, siyasal yaşamları, iç ve dış siyaset ve basına yön veren figürlerinin davranış ve karakterleri üzerine çok canlı, keskin ve kimi zaman da oldukça nüktedan gözlemlerde bulunmayı ihmal etmez. Yaptığı gözlem ve röportajları aktarışı gündelik tüketime yönelik gazete yazıları olmaktan çok öte, Balkanlar'ın siyasal yaşamının gelişimine ve temel sorunlarına ilişkin oldukça yetkin çözümlemeler ve toplumsal "tip" tasvirleri ihtiva eder.

Kapitalizmin "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası"na ilişkin düşüncelerini henüz nihai olarak olgunlaştırmamış da olsa 1906'da *Sonuçlar ve Olasılıklar*'ı kaleme almış olan Troçki yine de bu konuda yeterince zihni egzersize sahiptir ve bu durumun izlerine kimi zaman yazılarında da rastlanır.[10] Ona göre "politik ve ideolojik kılık değiştirmeler bütün geri kalmış ülkelerin kaderidir" (117). Bu ülkelerde "Avrupa'nın hazır biçimlerinin ve fikirlerinin veya bazen sadece onların isimlerinin alınarak, çok daha önceki bir tarihsel dönemin gereklerine nasıl ifade kazandırılmaya çalışıldığı gözlemlenebilir." (117) Tarihin "barbarlıktan kapitalisi uygarlığa tedrici bir geçiş için çok az bir zaman" tanıdığı ülkelerde bu

farklı tarihsel dönemlere ait biçimler bir arada, çarpıcı tezatlar oluşturarak var olabilmektedir.

"Kapitalist gelişme yoluna geç giren" tüm ülkelerde olduğu gibi Balkan burjuvazisi de "kısır, korkak, yeteneksiz, şovenizmle tamamen çürümüştür" ve bundan dolayı Balkanlar'ın birleşmesini gerçekleştirecek, daha doğrusu "ulusal otonomiye dayalı bir Balkan federal cumhuriyetini" savunacak potansiyelden yoksundur (59). Troçki'ye göre "Rusya'da patriyarkal-bürokratik rejime karşı mücadelenin asıl yükü" nasıl proletaryanın omuzlarındaysa Balkanlar'da görülen "kapitalist gelişmenin kolonyal karakteri" henüz cılız haldeki proletaryaya "sayıca büyüklüğünü çok aşan" siyasal bir önem kazandırmakta ve onu "halkların ve kavimlerin bir arada yaşaması ve işbirliği" koşullarının sağlanması göreviyle donatmaktadır (37). Dolayısıyla Kautsky'nin Balkan federasyonuna ilişkin aşamacı tınılar taşıyan, onu kapitalizmin temerküz eğilimi neticesinde oluşacak bir siyasal yapı olarak gören anlayışına tezat olarak Troçki'ye göre sadece Balkan hanedanları değil, Balkan burjuvazileri de böylesi bir federasyonu oluşturmaktan acizdirler.

Troçki'ye göre Avrupa "demokratlarının" Balkanlar üzerine temel görüşü "Balkanlar, Balkan halklarına!" sloganında özetlenmelidir. Büyük devletlerin "ister çıplak sömürgeci siyaset [...] ister ırk akrabalığı üzerine parlak sözler ardına gizlensin" hangi gerekçeyle olursa olsun Balkanlar üzerinde vesayet kurma çabasına karşı çıkar (212). "Bu yalnızca büyük devletlerin ellerinin Balkanlar'ın sınırlarına uzanmaması demek değildir, aynı zamanda bu sınırlar içinde Balkan halklarının, yaşadıkları topraklarda kendi işlerini kendi kuvvetleriyle ve kendi fikirlerine göre halletmeleri anlamına da gelir." (213)

ASKERİ MESELELER

Ekim Devrimi sonrasında Kızıl Ordu'nun kurulması ve iç savaştaki yönetiminde savaş komiseri olarak tartışmasız en önemli rolü üstlenecek Troçki'nin[11] askeri sorunlara ilişkin canlı bir ilgiye sahip olduğunu yazılarından sezmek mümkün. Otobiyografisinde Troçki, Balkanlar deneyiminin kendisine "savaşın ne olduğunu görüp öğrenmek fırsatını" verdiğini belirtir. Bu bakımdan ona göre "yalnız 1914 için değil, 1917 için de önemli bir hazırlık olmuştur".[12] Savaşta karşılaştığı tablo karşısında sık sık bir "felaket duygusu"na kapılsa da askeri eğitim ve taktikler, orduların hareket ve manevraları ama aynı zamanda iaşesi ve moral durumu gibi askeri meselelere çok canlı bir ilgi gösterir.

Troçki'nin savaşta önem verdiği hususlardan birisi hiç kuşkusuz orduların moral üstünlüğünün harp zamanındaki tayin edici rolüdür. Troçki'ye göre birinci savaşta zaferi getiren yozlaşmış profesyonel subay kadroları değil, savaşı önünde bulmuş, yani "bir yanda Makedonya kaosunun, öbür yandan Bulgar militarizminin yarattığı dayanılmaz durumdan tek çıkış yolu olarak görüp bilinçli bir şekilde razı" olan okuma yazması olan ve genel oy hakkına sahip Bulgar köylü ve işçileridir (377). Buna karşılık panik içinde geri çekilen "Türk ordusunun" moralı tamamen çökmüş ve teknik açıdan hazırlıksız durumda olduğu ortaya çıkmıştı: "Bu savaşta, kitleleri fedakârlığa yöneltecek hiçbir genel hedef yok"tu (283).

Öte yandan "genel oy hakkına sahip, özgür, okuryazar köylülerden oluşan" aynı Bulgar ordusunun Osmanlı ya da "Romanya'nın serfler ordusunun karşısında" muazzam bir moral üstünlüğe sahip olduğunu vurgular (564).

Savaşın ilanından hemen sonra Sırbistan'a varan Troçki bu aşamada savaşla ilgili nispeten daha olumlu bir görüşe sahiptir. Balkanlar'daki savaşı, "kaba bir kapitalist eşkıyalık" hareketi olarak nitelendirdiği İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısından farklı biçimde değerlendirir: Balkan Slavlarının "kopuk parçalarının şu ya da bu şekilde yakınlaşma, daha geniş bir temel yaratma özleminin ifadesi".

Balkan Harbi esnasında dua eden Bosnalılar.

Scheufler Koleksiyonu

Özellikle serfliğin damgasını taşıyan Romanya ordusunda "subaylar ile ordunun diğer mensupları arasındaki ilişkiler antagonistiktir: Söz konusu olan, efendi ile köle ilişkileridir." (569) Troçki için "köleleştirilmiş, cahil, çaresiz kalmış köylü"lerden oluşan ordularla "bilinçli ve bağımsız" askerlerden oluşan bir ordu arasında muazzam bir fark bulunmaktadır ve belirleyici an geldiğinde birinci tipte orduya güvenilmesi söz konusu değildir. Ona göre askeri kahramanlık "bugünün savaşlarında, bir kitle fenomeni"dir. Ordu tek tek asker ve subaylarının kahraman olup olmamalarından bağımsız bir biçimde kahramanlıklar yapabilir: "Gereken tek şey, bir bütün olarak ordunun ne için savaştığını bilmesi ve savaşın amacını benimsemesi, o zaman kahramanlık savaşın kendi koşullarından doğar." (307) Hiç kuşkusuz yukarıdaki satırlarda yankılanan Troçki'nin görüşleri, Kızıl Ordu'yu oluştururken gözeteceği ilkeler olacaktır. Bu hususu Beyaz Orduların içerisindeki son derece katı hiyerarşik ilişkileri göz önüne getirdiğimizde tayin edici bir faktör olarak değerlendirdiğini varsayabiliriz.

Birinci savaşta zaferi getiren "bir yanda Makedonya kaosunun, öbür yandan Bulgar militarizminin yarattığı dayanılmaz durumdan tek çıkış yolu olarak görüp bilinçli bir şekilde razı" olan, okuryazar, genel oy hakkına sahip Bulgar köylü ve işçileridir. Panikle çekilen "Türk ordusunun" ise morali çökmüş, teknik açıdan hazırlıksız olduğu ortaya çıkmıştı: "Bu savaşta, kitleleri fedakârlığa yöneltecek hiçbir genel hedef yok"tu.

II. Balkan Harbi esnasında Sırp askerleri.

ŞOVENİZMİN SUÇLARI

Troçki'nin makalelerinin en önemli boyutlarından biri savaş suçlarına hasredilmiş bölümlerdir. Bu bölümlerde Troçki, bizzat cephede bulunmuş Sırp ve Bulgar yaralı asker ve subayların tanıklıklarına dayanarak Bulgar ordusunun Makedonya'da ve Sırp ordusunun "Eski Sırbistan'daki [...] pek lehlerine olmayan etnografik istatistiklerdeki verileri düzeltmeye yönelik milli davalarında, köylerde, kasabalarda ve şehirlerde yaşayan Müslüman ahaliyi düpedüz sistematik şekilde yok etmeye yöneldikleri"ni tespit eder (413). Bu yazıları resmi propagandanın yarattığı kahramanlık hikâyelerinin ardında yatan savaşın "iğrenç ve aşağılık yüzü"nü açığa çıkarır. Bizzat Bulgar General Dimitriyev'in ordunun ilerleyişinin kesilmemesi emirleriyle yaralı düşman asker ve esirlerine insanlık dışı muamele edilmesi, daha doğrusu katledilmelerini kamuoyunun gündemine getirir. Troçki yazılarında yaralı askerlerin tanıklıklarına dayanarak bu katliamların savaşın yarattığı öfkeyle açıklanabilecek "münferit" hadiseler değil, bizzat Bulgar genelkurmayının emirleriyle "yaralı Türklerin süngülenerek veya hançerlenerek soğukkanlı bir şekilde öldürülmeleri" olduğunu tespit eder.

Bulgar ordusunun savaş suçlarına ilişkin böylesi yazılar askeri sansüre takılır. Troçki, birçok yazısında bu sansüre karşı çıkarak haberleşme özgürlüğünü savunur. Özellikle Bulgar "demokratlarının" sansür kurullarında yer almasını şiddetle eleştirir. Ona göre sansürün amacı askeri harekâtların gizliliğini sağlamak değil, "zulümleri ve savaş suçlarını, bütün insanlık dışı hareketleri saklamak"tır (407). "Barbarlığa karşı medeniyet için yapılan bir haçlı seferi" diye takdim edilen savaşın "herkesin tüylerini ürpertecek, midesini bulandıracak suçların izleriyle kaplı olduğunun" öğrenilmesine mani olmak içindir (409). Eğer savaşın "insanın kanını donduran" gerçek yüzü sansüre takılmayıp kamuoyuna yansımış olsa, bu katliamların durdurulabilmiş olacağını vurgular. Dolayısıyla Troçki'nin basın özgürlüğünü kıskançça savunan bu yazıları soyut bir ilkeyi savunmaktan çok, bu ilkenin uygulanmasının pratikte yaratacağı sonuçlarla ilgilidir. Tam da bu yüzden, "savaşın beraberinde getirdiği bütün o zehirli tehlikelere karşı halkın bilincini koruma görevini" üstlenmesi gerekirken sansüre destek veren Bulgar demokrat enteljansiyası, kendi halkının ruhunu onlarca yıl zehirleyecek bu "korkunç eylemlerin suç ortağı" konumuna düşmüştür (412).

Savaş suçlarına ilişkin bir başka çarpıcı yazı dizisi Sırp ordusunun ve komitacıların Arnavut köylerini yakması ve yağmalamasına ilişkindir. Üsküp'teki Arnavut ve Türk evlerinin yağmalanması ve öldürülmesini orduda yer alan bir arkadaşının çarpıcı tanıklığına başvurarak aktarır. Savaş adeta bir talan ekonomisinin ortaya çıkmasına yol açmış, bir zenginleşme aracına dönüşmüştür. Hiyerarşinin en tepesinden en alta kadar neredeyse tüm Balkan İttifakı orduları sivil halkın mallarına yönelik bu yağmadan ve vahşetten payını almaktadır. Yine de mallarını mülklerini arkalarında bırakarak kaçıp giden Türklerin topraklarının aslan payı sıradan askerlere değil, her zaman olduğu gibi, "çorbacılara, zengin ve uzak görüşlü siyaset cambazlarına" gidecektir (400).

Öte yandan militarizmin esaslı bir düşmanı olarak Troçki, Bulgar ordusunun bizzat genelkurmayın emirleriyle "Türk yaralı ve tutsaklara reva gördükleri canavarlıkları" aktardığı yazıları gazetesi tarafından basılınca kendi sözleriyle "Rus basınının bu konuya hiç dokunmama komplosu" da açığa vurulur.[13] Bu yazılar Rus liberal basın ve siyasal çevrelerinde büyük yankı uyandırır. Rus liberal muhalefetinin ve Panslavizmin önemli siması Pavel N. Milyukov'un bizzat kendisi, Troçki (daha doğrusu Antid Oto) tarafından katliamlar ve savaş suçları karşısında sessiz kalmakla suçlanınca basında haftalar süren bir polemik yaşanır. Neticede meseleye hükümet yanlısı gazeteler de dâhil olur ve tartışma bahsi geçen suçlamaları yapan yazarın bir vatan haini ve Avusturya-Macaristan ajanı olarak itham edilmesine kadar varır.

SAVAŞ DENEYİMİ ÜZERİNE

Troçki'nin makaleleri savaşa ilişkin soğuk ve mesafeli siyasal ve askeri değerlendirmelerin çok ötesinde angaje ve militan bir gazeteciliğin örnekleridir. Kimi yazıları bilhassa savaşın tek tek insanlarda yarattığı dönüşüme, onun insanlık karşıtı eylemleri kışkırtan etkisine büyük bir kaygıyla tanıklık eder: "İnsanlar, savaşın birkaç günde kendilerinde nasıl bir dönüşüm meydana getirdiğini anlamıyorlar. İnsanın içinde bulunduğu ortama ne kadar bağımlı olduğu burada ortaya çıkıyor. Savaşın organize vahşet koşulları içinde, insanlar farkına varmadan çabucak vahşileşiyorlar." (388) Ona göre savaş kaçınılmaz biçimde beraberinde ahlâkî bir çöküntü getirmektedir. Vatanseverlik nutuklarının, sevinç çığlıklarının ardında yatan vahşet ve acımasızlığı her vesileyle ortaya serer.

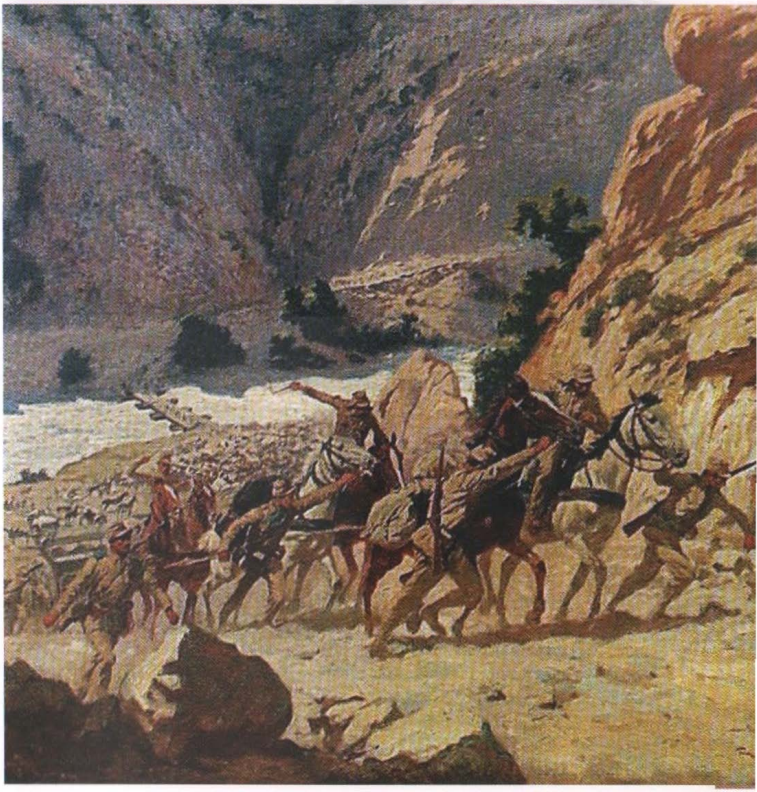
Bu büyük savaş oyununun, çarpışma deneyiminin sıradan askerler üzerindeki etkilerinin tahrip edici yönlerine eğilir. Savaşta yer alan askerler "hakkında hiçbir şey bilmedikleri büyük, nesnel bir planın öznel duygular içindeki minik parçaları"dır. Yaralılar "sadece vücutlarını yaralamakla kalmayan, bütün hayatlarını da iki parçaya bölen" bir deneyim yaşamışlardır. Savaştan önce "kendileri için mevcut olan her şey -işleri ve aileleri- [...] bir tür sis perdesi altında kalmış"tır (277). Troçki, Sofya'da ziyaret ettiği yaralı askerlerin değindiği satırlarda böylesi bir travma yaşamış sıradan insanların ülkenin geleceği üzerindeki etkilerine, savaşın yaratacağı uzun dönemli tahribata değinir: "savaşın bu korkunç mirası -yaralanmış, sakatlanmış, ruhsal bakımdan zarar görmüş bir çalışan nüfus- bu küçük ülkenin kültürel gelişmesi üzerinde uzun bir zaman korkunç bir yük olarak kalacak." (280)

SAVAŞIN SONUÇLARI

Troçki, Balkan Savaşı'nda izlenen "kurtarma metodu" ile Makedonya'nın Bulgaristan monarşisine ve militarizmine köle edildiğini ve böylelikle Bulgaristan'da da gericiliğin güçlendiğini tespit eder. Ona göre tarihin sorunlarının böylesi "yukarıdan" çözülme biçimi kitlelerin köleleştirilmesine yol açmaktadır. Daha 1910'da

Yunan topçusu Bulgaristan'da Kresna Boğazı'nda. 1913.

Milli Tarih Müzesi, Atina.

Balkan yarımadasında birliğin iki yolla gerçekleşebileceğini işaret etmişti. Diğerlerinden güçlü olan bir Balkan devletinin zayıf olanlar zararına genişlemesini ifade eden "yukarıdan" yol ve "bizzat halkların bir araya gelmesiyle" oluşacak "aşağıdan" yol. Birincisi, Troçki'ye göre "zayıf ulusların ezilmesi ve imha savaşları yoludur"; ikincisiyse "devrim yoludur, Balkan hanedanlarının devrilmesi ve bir Balkan federal cumhuriyeti bayrağının açılması anlamına gelen yoldur" (51-2). Dolayısıyla Balkan Savaşları ile "yukarıdan" çözüm yoluna girilmesi tüm Balkanlar'da militarizm ve gericiliğin güç kazanmasına yol açmıştır. Savaşları bu neticeyi vermemiştir. Aksine bahsi geçen büyük devletler tarafından kuzeye doğru "doğal gelişme hatları" tıkanan Sırp ve Romen hükümetleri, Bulgar topraklarına el atmışlardır. İkinci Balkan Savaşı'na son veren Bükreş Antlaşması eski statükodan daha da istikrarsız koşullar yaratmıştır. Romanya Güney Dobruca'yı Bulgaristan'dan elde etse de bu bölgenin nüfusunun ezici bir çoğunluğu Bulgar olduğundan "bağrında bir yara gibi" duracak ve adeta Romanya'nın *Alsace-Lorraine*'i haline gelecektir. Elbette bu savaşın sadece Romanya'ya özgü bir sonucu değildir: "Balkan devletlerinin her biri, bugün sınırları içinde, kendisine düşman ve bir bölgesinde yoğun olarak yaşayan bir azınlık barındırmaktadır." (532)

Balkan Harbi esnasında Osmanlı askerleri bağlı bulundukları birliğin sancağıyla yürüyüşte.

Bibliothèque nationale de France.

Ona göre Bulgaristan'ın Makedonya ve savaş siyasetini belirleyen ilkeler ulusal değil emperyalist nitelikli ilkelerdir. Sofya hükümeti Makedonyalıları "ancak kendisine bağlayabileceği ölçüde" desteklemiş ve onların özerk çıkarlarına sahip çıkmamıştı. Bulgaristan'ın "tek bir ulus ve devlet şeklinde bir araya gelmesi", aynı emele ulaşmasının yolu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından kesilen Sırbistan ve hem Avusturya-Macaristan hem de Rusya tarafından engellenen Romanya örneklerine nazaran daha kolay görünse de Balkan Yaşanan savaş sadece sınırları değiştirmekle kalmamış "Balkan devletleri arasındaki karşılıklı nefret ve kıskançlıkları iyice körükle"miştir (454). Yukarıda belirtildiği gibi, Troçki'ye göre Balkan ülkelerinin ekonomik ve kültürel gelişmesinin, emperyalist emellerden bağımsızlaşmasının yegâne yolu, aralarında sağlam bir ittifak ve nihayetinde bir federasyon kurulmasına bağlıydı. Oysa bu ülkeler arasında düşmanca ilişkilerin pekişmesi, "onları kaçınılmaz bir şekilde çatışan büyük devletler kamplarından birine girmeye" zorlamakta, biri Rusya'nın "vesayeti altına" girmekte, diğeriyse Avusturya'nın vasalı konumuna düşmektedir (540).

Neticede bu savaşlarla "Balkanlar'ın gelişmesini engelleyen tek bir temel sorun çözülmüş değildir." (532) Başta da vurgulandığı gibi Troçki Balkanlar'ın gelişimi için tek yolun Balkan ülkelerinin katılacağı bir federasyonun ilk adımını oluşturacak ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak bir "gümrük birliği" oluşturulması olduğunu savunmaktadır. Troçki'ye göre "Balkanlar'ın üzerine bir lanet gibi ağırlığı çöken şey, buradaki ulusal çeşitlilik değil, yarımadanın pek çok devlete bölünmüş olmasıdır." (13) Savaş bu istikamette bir adım teşkil etmemiş aksine Balkan devletleri "karşılıklı nefretle dolu bir havayı" solumakta ve "bundan hiç de aşağı kalmayan bir nefret ise, aynı devletlerin sınırları içinde kalan ulusal azınlıkların yüreklerini" doldurmaktadır. Neredeyse yarım milyon insanı yutan bir savaş sonunda hiçbir şey çözülmemiştir. Troçki'ye göre "Doğu Sorunu, hâlâ olanca vahametiyle" devam etmekte ve "kapitalist Avrupa'nın ortasında korkunç bir ülser gibi zehir" saçmaktadır (533).

Makedonya sorununun nihai çözümü bir savaşa yol açmış olması Troçki'ye göre Doğu Sorunu'nun bir başka bileşenini oluşturan Ermeni sorununun çözümü için de bir savaşı gündeme getirebilecektir. Troçki'ye göre Ermeni sorununun sebepleri "Türk yönetici kastının 'yabancı unsurlara' yönelik geleneksel politikasında ve Doğu'daki Altı Vilayet'in ahalisinin ekonomik koşullarında" aranmalıydı (347). Meşrutiyet "düzenin yalnızca dış görünüşünü değiştirmiş, özü olduğu gibi kalmıştı." (346) Kısa bir süre önce iktidarı ele geçiren "Jön Türklerin ünlü Osmanlıcılığı çok geçmeden yozlaşıp İslamcılığa, hatta Türkçülüğe dönüşmüştü." (347) Jön Türkler "içten çürümeye ve yozlaşmaya mahkûm, kapalı bir yönetici kasta dönüş"müşlerdi

(284). Söz verilen reformlar hayata geçirilmemiş ve hatta "sistematik katliamlar" yeniden başlamıştı. Şimdi savaşla beraber Rumeli'den kitleler halinde göç eden Türklerin "Küçük Asya"ya yerleştirilmesi "şartlarının ıslahını uzun zamandır bekleyen belirli halkların durumunu olsa olsa daha da zorlaştıracak" ve bu da yeni huzursuzluklar çıkaracak ve bunlar olası bir Avrupa müdahalesiyle "söz konusu toprakların paylaşılması için ilk uygun fırsatta istisnasız edilecektir" (356). Troçki'ye göre en nihayetinde "Türkiye devlet olarak büsbütün ortadan kaldırılsa bile, Asya'da olduğu gibi, Avrupa'da da Türkler kalacak. Başları üzerinde bir devlet 'çatısı' bulunmayan ve Avrupa'nın bu kısmında beş yüzyıllık bir hâkimiyet geleneğine sahip olan bu Türkler, Balkanlar'da, eski Türkiye'deki Makedonyalılar kadar büyük bir kargaşa ve huzursuzluk unsuru" olacaktır (528).

Üstelik savaş, "Avrupa'nın kapitalist devletleri arasındaki dengeyi de kolay kolay yeniden kurulamayacak şekilde alt üst" edip militarizmi ve şovenizmi artırmıştır (454). Balkan Savaşları'nın Avrupa üzerindeki etkisi Troçki'ye göre büyük devletler arasında bir kapışmayı kaçınılmaz hale getirmesiydi: "Zaten katlanılmaz seviyedeki militarizm yükünün artması, kültürel gelişmenin durdurulması, şovenist isteklerin çoğalması ve -hepsinin üzerinde- yakın gelecekte, bütün Avrupa halklarının içine sokulacağı kanlı bir kapışma çıkması tehlikesinin her an kapıda beklemesi!" (456)

Bir uluslararası savaş tehlikesini öngörmesine rağmen, Troçki, devrimci iyimserliğini muhafaza eder. Döneminin Enternasyonal'e bağlı siyasi liderlerinin neredeyse tümü gibi Avrupa'daki giderek güçlenen siyasal işçi hareketinin militarist ve şoven barbarlığa karşı kültür ve barış davasını savunacağına olan inancı tamdır: "Bu kanlı çılgınlık karşısında gerçekten ümitsizliğe düşülebilirdi, eğer onun yanı sıra, akıl ve insanlığın büyük bir çalışması yürütülüyor olmasaydı: Enternasyonal Sosyal Demokrasi'nin çalışmaları." (457) Savaşın yarattığı ve "dört bir yanı kasıp kavuran bütün o vahşet karşısında" Romanya'dayken katıldığı bir işçi kulübünün küçük bir toplantısı "parlak, iç açıcı, güven verici" bir nokta olarak kendini gösterir. Troçki'ye göre savaş ve militarizmin insanlık kültürü için yarattığı tehdide karşı koyacak yegâne güç işte bu sınıftır. İnsanlığın özgür gelişme yoluna girmesi, kültürün savunulması ve halklar arasında barış ve kardeşlik "uluslararası proletaryanın" mücadelesine bağlanmıştır. Bu anlamda giderek yaklaşan emperyalistler arası savaş tehlikesini Enternasyonal'in ve işçi hareketinin bertaraf edebileceğine dair dönemin hâkim inancını paylaşacak ve 1914 Ağustos'unda, sosyalist liderlerin çoğu "kutsal birlik" namına anti-militarist ve enternasyonalist ilkelerini unuttuklarında ve milyonlarca insanın ölümü ve sakatlanmasına fiilen onay verdiklerinde gözlerine inanamayacak ve bunu sosyalizme ihanet olarak değerlendirecektir.[14] Artık bilfiil yaşanan barbarlık karşısında tek çıkar yol, uluslararası sosyalizmin temellerinin yeniden oluşturulmasıdır. Ama bu başka ve çok daha uzun bir hikâyenin başıdır.

STEFO BENLİSOY
İTÜ, İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Troçki'nin 1908 ile 1912 yılları arasında yayımladığı Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi içerisindeki hiziplere eşit mesafede durmaya çalışan gazete. Gazete bu çizgisinden ötürü Rusya içerisinde rağbet görse de kapanmaktan kurtulamayacak, sonrasında Lenin'in inisiyatifiyle Bolşeviklerin Petrograd'da kurduğu günlük gazeteye, Troçki'nin itirazlarına rağmen aynı ad verilecektir. Bolşevik *Pravda*'nın Balkan Savaşı'na yönelik tutumuna yönelik bir inceleme için bkz. Levent Şarlak, *The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper*, Ankara: METU, 2012 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

2 Isaac Deutscher, *Troçki Silâhlı Soyalist*, çev: Rasih Güran (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi 1969): 242.

3 Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, çev: Tansel Güney, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012: 50. Bundan sonra kitaptan yapılacak alıntılar metinde parantez içinde belirtilecektir.

4 Marx ve Engels'in Kırım Savaşı sırasında Doğu Sorunu ve Rusya'ya ilişkin görüşleri için bkz. Karl Marx, *The Eastern Question A Reprint of Letters Written 1853-1856 Dealing with the Events of the Crimean War*, (London: Cass 2008).

5 Buna mukabil aynı nedenlerle Marx ve Engels Polonyalıların Rusya'dan özgürleşme mücadelesini yürekten desteklemekteydiler. Öte yandan Marx ve Engels'in, özellikle 1848 devrimleri ve Kırım Savaşı dönemlerinde bir milletin devlet kurabilmesi meselesinde, dönemin liberalizminin perspektifine yakın düşündükleri söylenebilir. Bu anlayışa göre, giderek daha büyük topluluklar çerçevesinde bir araya gelen insan topluluklarının 19. Yüzyıl ortasında ulaştığı evrim aşamasının ürünüydü millet, yani bir genişleme sürecinin sonucuydu. Liberal milliyetçiliğe göre bir milletin devlet haline gelebilmesi, yani "milliyet ilkesinin" uygulanabilmesi için yaşayabilir büyüklüğe sahip olması ve insan topluluklarının işlediği ekonomik, kültürel vs. bağlamı genişletmesi gerekmekteydi. Bu mantık çerçevesindeyse Slavlar gibi daha küçük yerel toplulukların büyük milli birimlerce içerilmesi bu evrimsel anlayışa daha uygun görülmekteydi. Bu anlamda "küçükmilliyetlerin" ve dillerinin tarihsel evriminyönü itibariyle bağımsız bir gelecekleri yoktu, oisaolsa Kautsky'nin deyimiyle evde saygıyla saklanan bir aile yadigârı, ailenin antika mobilyası muamelesi görebilirdi. E. J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik*, çev: Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı 1993): 29-63. Elbette Marx ve Engels'in milli meselederki tavırlarını asıl olarak yönlendiren kuramsal bir kabulden çokAvrupasosyal devriminin ihtiyaçlarıdır. Öte yandan İrlandalıların İngiliz egemenliğine karşı yürüttükleri mücadeleyi destekleyerek süreçiçerisindemilletler meselesindeyukarıda tanımlanan dar evrimci kalıbın bir ölçüde dışına çıkarlar. Marksizm ve milliyetçilik meselesine kısa bir giriş için bkz. Antonis Liakos, *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler Ulusu Nasıl Tasavvur Ettiler?*, çev: M. Erol (İstanbul: İletişim 2008).

6 Rosa Luxemburg, Social Democracy and the National Struggles in Turkey. October 1896, http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1896/10/10.htm

7 Bahsi geçen yazı ve Balkan sosyalistlerinin bu dönemde yapıkları federasyon tartışmasının örnekleri için bkz. "TheBalkan Socialist Tradition and the Balkan Federation 1871-1915", *Revolutionary History*, cilt 8, sayı 3, 2003, 151-198.

8 Balkan sosyalist partilerinin İkinci Enternasyonal'in öncü partisi Alman Sosyal Demokrat Partisi'nden etkilenmelerinin boyutlarına ilişkin bir çalışma için bkz. Georges Haupt, "Rehber Parti: Alman Sosyal Demokrasisinin Güneydoğu Avrupa'da Yükselişi", *Tarihçi ve Toplumsal Hareket*, çev: Barış Senan (İstanbul: Ayrıntı 2012): 123-160.

9 Bu manifesto ve Balkan sosyalistlerinin savaşa yönelik tavırlarınınayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. "The Balkan Socialist Tradition and the Balkan Federation 1871-1915", *Revolutionary History*, cilt 8, sayı 3, 2003, s. 149-225.

10 Troçki'nin geliştirdiği sürekli devrim kuramı için bkz. Michael Lowy, *The Politics of Combined and Uneven Development: The Theory of Permanent Revolution* (Haymarket Books 2010); *100 Years of Permanent Revolution: Results and Prospects*, ed: Bill Dunn & Hugo Radice, (Pluto Press 2006).

11 Ekim Devrimi'nin akabinde yaşanan iç savaş ve sonrasında Kızıl Ordu'nun teşekkülü veyapısı hakkında Troçki ve başka Bolşevik liderlerin görüş ve tartışmaları için bkz. Mark von Hagen, Soldiers in the Proletarian Dictatorship The Red Army and the Soviet Socialist State 1917-1930, (London, Cornell University Press 1993).

12 Troçki, *Hayatım*, 245, 372.

13 Troçki, *Hayatım*, s. 246.

14 II. Enternasyonal'in I. Dünya Savaşı'nın hemen başında yaşadığı derin bunalımın tasviri için bkz. Georges Haupt, "Savaş mı Devrim mi? Enternasyonal ve Ağustos 1914'te Kutsal Birlik", *Tarihçi ve Toplumsal Hareket*, çev: Barış Senan, (İstanbul: Ayrıntı 2012) 161-191.

OSMANLI'DA ZEHİRLENME ŞÜPHELİ OTOPSİ UYGULAMALARI

AHMET YÜKSEL

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinde gerçekleştirilen otopsi ameliyatlarına ilişkin bazı ilginç ve önemli ayrıntılar sunabilmek gaye ve gayretinden mülhemdir. Bu doğrultuda o dönemde hangi durumlarda otopsi yapılması lüzumunun hâsıl olduğu, uygulamada nasıl bir tıbbî ve hukukî süreç izlendiği ve merkezî idarenin otopsi uygulamalarını geliştirme adına ne tür bir çaba gösterdiği gibi kimi meseleler örnek vaka ve vesikalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de yeri geldikçe bugünün otopsi uygulamalarına göndermelerde bulunulmuş, bu sayede Osmanlı döneminde icra olunanlarla aralarındaki benzerlik ve farklılıklara da değinilmiştir.

OTOPSİ VE ADLÎ TIP KAVRAMLARI ÜZERİNE

Otopsi kelimesi "auto" ve "opsis" kelimelerinden oluşan bir bileşimdir ve "kendini (içini) görme" anlamına gelmektedir. Otopsi ölüm olgularında, ölüm sebebi, ölüm zamanı, ölenin kimlik tespiti, ölümün kaza mı, cinayet mi, intihar mı, yoksa doğal ölüm mü olduğu hususlarında aydınlatıcı bilgiler elde edilmesine yardım eden, adlî veya tıbbî gerekçelerle uygulanan çok önemli bir inceleme yöntemidir.[1] Otopsi ile gerçek ölüm nedeni ve şeklinin belirlenmesi, ileride ortaya çıkabilecek sorunların cevaplandırılmasına olanak sağlar. Otopsi, ölüm nedeni veya şekli ile doğrudan ilgili olmayan ancak bazı yönlerden önem taşıyan pozitif veya negatif bulguların tespit edilmesinde de yardımcı olur.[2] Otopside amaç; ölüm nedenini, ölüm şeklini ve orijinini, özellikle faili bilinmeyen cinayetlerde faile ait bulgu ve kalıntıları, ölüme yol açan alet türünü, birden fazla kişinin olaya katılıp katılmadığını, birden fazla alet kullanılıp kullanılmadığını, zehirlenme olgularında toksik maddeye ait kalıntıları ve diğer kanıtları ortaya koymaktır.[3]

Adlî tıp ise suçlunun toplum düzenine uymayan eylemlerini ve o eylemler neticesinde ortaya çıkan hadiseleri (yaralama, ölüm, zehirleme vs.), suçlu hüviyetinin tayini ve cezai sorumluluk açısından inceleyen bir bilimdir.[4] Ayrıca "tıbbî bilgilerin, bu bilgilerle aydınlanması kabil durumlarda hukuki ve cinaî hadiselere uygulanması işi" de adlî tıbbın en genel tanımı olarak değerlendirilebilir. Eski Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde hukuk ve tıp ilişkisini gösteren işaretler varsa da, 16. yüzyıla kadar adlî tıbba ilişkin önemli bir uygulamaya rastlanılmamıştır. 1566'da Ambrois Pare Paris'te ilk otopsiyi yaparak[5] adlî tıbbın babası unvanını almıştır. Ardından 1602'de İtalyan Fortuna Fidelli bu konudaki ilk büyük eseri kaleme alacaktır. 17. yüzyıla gelindiğinde ise gerek Fransa'da gerekse Fransa dışında konuya dair pek çok eser neşredilecektir. Nihayet adlî tıp dersleri ilk defa 1650 yılında Almanya'da Leipzig Üniversitesi Tıp Fakültesi ders programına girmek suretiyle okutulmaya başlanacaktır. Sistematik ve bilimsel anlamda adlî tıp çalışmaları ise 19. yüzyılın ilk yıllarında başlayacak,[6] bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler sayesinde de ayrı bir bilim dalı haline dönüşecektir.

OSMANLI'DA ADLÎ TIP VE OTOPSİNİN KURUMSAL GELİŞİMİ

Osmanlı'da adli tıbbın Batı'yla hemen aynı tarihlerde başladığı ve bu hususta oldukça büyük bir mesafenin kat edildiği, mesele üzerine mesailerinin uzun bir kısmını ayırmış olan çoğu araştırmacı tarafından tarihî vesikalarla saptanmıştır. Adlî tıbbın özüne uygun olarak kişilerin ölüm sebeplerinin anlaşılabilmesi ve suçluların saptanabilmesinden Osmanlı idaresi kendisini mesul tutmuştur. Bu anlayış doğrultusunda girişilen otopsi ameliyatları merkezî idare tarafından "her şeyden evvel asayişin ve kamu hukukunun temin ve muha-

fazasında önemli bir nokta"[7] olarak tarif edilmiştir.

Osmanlı "Adli Tıp Teşkilatı"nın kuruluş ve gelişimine yönelik idari ve sosyal düzenlemeler II. Mahmud (1808-1839) döneminin sonlarında başlamıştır. Özellikle 1827'de kurulan Tıbhâne-i Amire ile 1832'de açılan Cerrâhhane-i Mamûre1839 senesinde birleştirilip Galatasaray'a taşınmış ve "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" adını almıştır.[8] Bu okulda, Viyana'dan getirilen Dr. Charles Ambroise Bernard[9] adli tıp derslerini ilk kez 1841'de "Tıbb-ı Kanunî" adı ile vermeye başlamıştır.[10] Nihayet, Dr. Bernard'ın ısrarı üzerine Sultan Abdülmecid (1839-1861) 1841 yılında

Dr. Bernard'ın ısrarı üzerine Sultan Abdülmecid 1841 yılında kadavra disseksiyonuna ve Hıristiyan ölülerinin otopsisine izin veren bir ferman yayımlamış ve böylece ilk otopsi, başına sırık düşerek ölen bir işçinin cesedine uygulanmıştır. O yıllarda dinî kaygı ve korkular nedeniyle Müslümanlara ait cesetler üzerinde otopsi ameliyatı icra olunamamıştır.

kadavra disseksiyonuna (*teşrih*/dissection: kesip ayırma/açımlama) ve Hıristiyan ölülerinin otopsisine izin veren bir ferman yayımlamış ve böylece ilk otopsi, başına sırık düşerek ölen bir işçinin cesedine uygulanmıştır. O yıllarda dini kaygı ve korkular nedeniyle Müslümanlara ait cesetler üzerinde otopsi ameliyatı icra olunamamıştır."

1857 yılına gelindiğinde ise Sultan Abdülmecid'in fermanıyla Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'ye[12] bağlı "Tıbbî ve Adlî Komisyon"un kurulmasıyla Türkiye'de adli tıp teşkilatının ilk adımı atılmıştır. Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876), 1867'de ilk sivil tıp mektebi olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmıştır.[13] Açılış gayesi "her şehir ve kasabada birer tabip bulundurarak halkın sıhhatine hizmet etmek"tir."[14] Bundan iki yıl sonra neşredilecek olan İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizâmnâmesi ile de ülkedeki genel sağlık işlerinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre sivil sağlık hizmetleri için Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir idare kurulmuş, bu idarenin maiyetinde olmak üzere de "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye" adında ayrı bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyete Mayıs 1840'ta kurulmuş olan Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye'nin rolü yüklenmiştir.

Bütün bu düzenlemelerden sonra Osmanlı ülkesinde adli tıbba ilişkin şöyle bir yapı ortaya çıkmıştır: Başkent İstanbul'daki "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye" adli tıp konularında en üst kontrol ve denetim organı konumuna yükselmiştir. Gerektiğinde yetersiz görünen tabiplerin görevlerinden alınabilmesi veya yerlerinin değiştirilmesi yetkisi Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye verilmiştir. Bu yapı 1904 senesine kadar devam etmiştir. 1904'te ise Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye yerine "Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye" kurulmuş ve kısa bir süre sonra ismi "Meclis-i Maarif-i Tıbbiye"ye tahvil edilmiştir. Bu kuruluş sivil sağlık ve belediyeyi ilgilendiren işlerde Dâhiliye Nezareti'ne; askeri işlerde ise Umum-u Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne bağlı olmuştur. Bu kuruluş 1910 senesinde tekrar "Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye", 1912 yılındaysa "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye" adını alacaktır. Oldukça karışık bir görünüm arz eden sağlık işlerine dair bu yapı içerisinden adli tıbbın çıkartılarak, bağımsız bir birime dönüştürülebilmesi ancak 22 Nisan 1917 tarihli kanunun 17. maddesiyle "Meclis-i Tıbb-i Adlî ve Müessesesi"nin kuruluşuyla mümkün olabilmiştir.[15] Aynı yıl adli tıp Adalet Bakanlığı'na bağlanmış ve bakanlık bünyesinde Adli Tıp Müessesesi Müdürlüğü ve Meclisi kurulmuştur.[16]

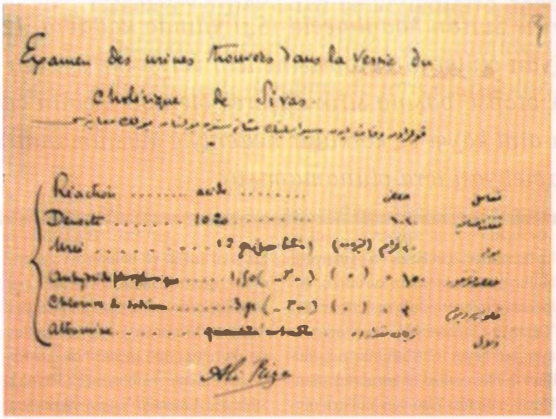
Demirkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'ye bağlı olarak çalışan Kimyahane (sağda) ve Kuduz Tedavi Müessesesi (solda).

Ahmet Başustaoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Mikrobiyoloji Tarihine Bakış*, (Yayın yeri ve yılı yok).

OTOPSİNİN UYGULANMASINA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER

Bu kurumsal oluşum ve dönüşümlerden sonra bazı örnek hadiseler üzerinden otopsi uygulamaları es-

nasında Osmanlı idaresince nasıl bir tavır takınıldığına dair bazı bilgiler sunmak merkezî idarenin otopsi hususundaki hassasiyetinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki birkaç istisna dışında adlî tıp konusunda çizilmiş olan resmî, hukukî ve tıbbî çerçevenin dışına gerek resmî görevliler gerekse halk tarafından herhangi bir taşma hareketinin yaşanmasına katiyen müsaade olunmamıştır. Aksi bir durumla karşılaşılması halinde ise gereken yasal tedbirler süratle alınmış ve aynı şekilde de uygulama sahasına aktarılmıştır. Mesela görevlendirildiği halde otopsi ameliyatını icrada herhangi bir gecikmenin yaşanmasına sebebiyet vermek veya vazifeye itaatsizlik

Koleradan vefat eden Sivaslı'nın mesanesinde bulunan bevlin (idrarın) muayenesi.

göstermek tabipler için görevlerine son verilmesi gibi bir yaptırımla karşılaşmaları manasına gelmekteydi. Kalkandelen belediye tabibi Mustafa Hilmi Efendi 1903 senesinde bunu çok acı bir şekilde tecrübe etmişti. Nitekim Hilmi Efendi, Kalkandelen'e bağlı köylerden birindeöldürülen bir Kıptî'nin cesedini keşif ve inceleme işini erteleyince hemen açığa alınacaktır. Tabip efendi hadisenin ardından ertelemenin keyfî olmadığına, bu zamana kadar vazifesini layıkıyla yerine getirdiğine, bundan sonra da bir dakika dahi mesaisini sarf etmekten geri durmayacağına, velhâsıl bu defalık affedilmesine dair arzuhalini Rumeli Müfettişliği'ne sunsa da artık çok geç kalmıştır.[17]

Mustafa Hilmi Efendi görevini uygulamada gösterdiği gevşeklikten ötürü açığa alınmışken sıradaki Osmanlı tabibi ise hızlı davranmanın kurbanı olmuştur: Osmanlı Devleti'nde otopsi ameliyatlarının icra olunabilmesi için ölüm hadisesinin üzerinden 24 saat geçmesi gibi fennen kabul görüp, hukuken de hüküm altına alınmış olan bir uygulamanın mevcudiyetine rağmen Hanya memleket tabibi Wom'un giriştiği bir otopsi ameliyatı sırasında buna riayet etmemesi sebebiyle azledilmesi gerektiğine dair Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'den bir açıklama yapılmıştı.[18] Ayrıca halk da gerekli adli ve tıbbî incelemeler gerçekleştirilmeden ölülerini defnedememiştir. Mesela 1905 senesinde, Manastır kazasının Bukovo köyünde ölen Elini adındaki kızını gömmek üzere olan bir babaya cesedin tabip tarafından incelenmeden defnedilemeyeceği hatırlatılmıştı.[19]

Osmanlı gibi çeşitli milletlerden müteşekkil olan bir imparatorlukta ve o milletleri imparatorluk mekanizmasıyla bir arada tutan bağların iyiden iyiye gevşediği bir süreçte icra sahasına konulan bazı otopsi ameliyatları merkezî idareyi oldukça rahatlatan eylemlerden birisi olmuştur. Zira azınlıkları ilgilendiren bütün hadiselerde olduğu gibi onların şüpheli bir şekilde ölmelerinden de artık Osmanlı hükümetinin mesul tutulduğu bir sürece girilmişti. Hal böyle olunca hükümet temsilcileri de haklı oldukları durumlarda çıkış yolunu otopsi ameliyatlarının icrasında bulmuşlardır.1890 senesinde meydana gelen bir hadiseye bakalım: O senenin 12 Ocak tarihine tesadüf eden Pazar günü Kaffafiyan Oseb Efendi'nin oğlu Aram Efendi, Damad Mahmud Paşa'nın kethüdası Salih Bey'in hizmetinde bulunanlardan birisi ile ayaküstü sohbet ederken birdenbire yere düşerek, oracıkta ölür. Ölümün beyin inmesi *(sekte-i dimağ)*[20] kaynaklı olduğu ilk muayenesini gerçekleştiren tabip tarafından ifade olunacaktır. Ardından Aram Efendi'nin cesedi defnedilmek üzere Beyoğlu'nda, Balıkpazarı'nda bulunan Ermeni kilisesine kaldırılmıştır. İşte tam bu noktada Osmanlı hükümeti ve yukarıda işaret olunan kaygı devreye girecek ve kimsenin ölümle ilgili herhangi bir itham ve yorumda bulunmaması için pederi Oseb Efendi'ye ceset üzerinde otopsi yapılması teklifinde bulunulacaktır. Teklifin kabul görmesinden sonra seçilen tabiplerle cesedin kaldırıldığı kiliseye gidilmiş ve otopsi icra olunmuştur. Otopsi sırasında ölünün beyninde ilk teşhisi doğrular bir alamet görülmemiştir. Aksine yüksek kan basıncından *(tehacüm-ü dem)* dolayı akciğerindeki büyük damarlardan birinin tıkanarak nefesini kesmesi sebebiyle Aram Efendi'nin ölmüş olduğu tespit edilmiştir. Otopsinin ardından, pederini iknaya kâfi gelen bu tespitin diğer kimselere de denilecek bir söz bırakmadığına dair bir açıklamada bulunma lüzumu hissedilmiştir. Bütün bu yaşananların ardından ceset kiliseden kaldırılarak Şişli'de bulunan Ermeni Kabristanı'na defnedilmiştir.[21]

ŞÜPHELİ ÖLÜMLERDE OTOPSİ NASIL YAPILIRDI?

Otopsi ameliyatlarıyla ilgili olarak Osmanlı Ceza Kanunu'nda şöyle bir ifade vardı: Birinin şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmesi üzerine ölümün yaralama, boğma, boğulma, zehirlenme veya diğer hangi surette meydana geldiğini saptamak için bir savcı veya sorgu hâkimi huzurunda Osmanlı tabipleri marifetiyle otopsi ameliyatı icra olunur.[22]

Osmanlılarda otopsi ameliyatlarının ne şekilde uygulandığını daha iyi anlayabilmek içinse o devirde gerçekleştirilen ameliyatlara ilişkin ayrıntı arz eden otopsi raporlarından birkaçını incelemek yerinde olacaktır. Bu ayrıntılı raporlardan birisi Sivaslı Agop'a aittir. Agop'un otopsi ameliyatı bakteriyoloji laboratuarında[23] yapılmıştır. 40 yaşlarında bir çiftçi olan Agop, 1894 senesi içerisinde Samsun'dan Gürcü kumpanyasına ait bir vapurla İstanbul'a getirilerek kaldırıldığı Yedikule Ermeni Hastanesi'nde ölmüştür. Ölümünün koleradan ileri geldiğine dair kimi şüpheler ortaya çıkınca cesedi üzerinde otopsi ameliyatı icra olunması lüzumu hâsıl olmuştur. Geç kalındığına dair tabipler arasında yaşanan oldukça sert tartışmalar arasında icra kılınan otopsi neticesinde ameliyata dair şöyle bir rapor hazırlanmıştır:[24]

"Otopsisine ölümünden 45 saat sonra başlanılan Agop'un ilk bakışta güçlü bir bünyeye sahip olduğu ve bedeninin bazı bölgelerinde morluklar bulunduğu müşahede olunmuştur. Ardından tabip Koçoni tarafından sondayla tahlilleri yapılmak üzere vücudundan rengi koyu ve bulanık olarak 200 gr kadar idrar *(bevl)* çıkartılmıştır. İdrar alındıktan sonra hastanenin tabiplerinden Kapril Efendi, cesedi, idrar kesesi civarından başlamak suretiyle göğüs boşluğuna kadar yaracaktır. Bunun ardından iç organların incelenmesine geçilecektir:

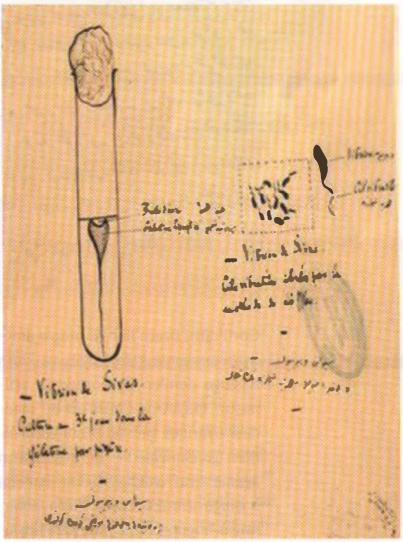
İç kaslar karaciğer *(kebed)* renginde, yani koyu kırmızı bir halde görülmüştür. Mide, karaciğer ve dalak *(tıhâl)* üzerinde kan toplanması *(ihtikan)* gibi herhangi bir anormalliğe rastlanılmamıştır. İnce ve kalın bağırsaklardan *(em'a-i rakika ve galiza)* alınan parçalar da tahlil olunmak üzere bir şişeye konulup, mühürlenerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye gönderilmiştir. Ayrıca mide kısmen gaz kısmen de sıvı ile dolu bir vaziyette bulunmuştur. Böbreklerden *(kilye)* birisiyle karaciğerden alınan bir parça da ayrı birer şişeye konulup söz konusu mektebe gönderilmiştir. Kalın bağırsağın tortu kısmında ise açık renkte bir sıvıya rastlanılmıştır. Ayrıca ince ve kalın bağırsağın birer parçası açılıp yıkandığında bağırsak zarının üzerinde kan toplandığı görülmüştür. Ancak herhangi bir yaraya tesadüf olunmamıştır. Kalp çıkarılarak yarıldıkta birkaç küçük kan pıhtısından *(alakat)* başka kayda değer bir şeye tesadüf olunamamıştır. Beyin de yarılıp incelendiğinde doğal halinde bulunmuş, yine böbreklerden birisi çıkarılıp yarıldıkta hakiki bir kan toplanması ile karşılaşılmamıştır. Alınan parçaların tahlilleri gerçekleştirildikten sonra da ölüme dair kesin teşhisin konulacağı ifade olunarak Agop'un cesedi Balıklı'da bulunan Rum Kabristanı'na defnedilmiştir."[25]

Ameliyatların icrasında nasıl bir yol izlendiğine ve kimlerin hazır bulunduğuna dair bir diğer ayrıntılı raporsa Hanya Liman Reisi Sami Kaptan'a aittir. Sami Kaptan 1883 yılında, 40 yaşındayken ölmüştür ve yine kolera şüphesiyle cesedi üzerinde otopsi ameliyatı icra olunmuştur. Sami Kaptan'a otopsi uygulayan Hanya memleket tabibi Wom tarafından hazırlanan otopsi raporundaysa şunlar kayıtlıdır:

"20 Temmuz'da ölen Sami Kaptan'ın otopsisini icra etmek üzere ölümünden üç buçuk saat sonra ve saat üç buçuk sularında hanesine gidilmiştir. Bir savcı, bir imam, bir müezzin ile İslam ahalisinden bazılarının yanı sıra[26] karantina tabibi Daston'a vekâleten tabip Mösyö Nikolanidi ve zabıta memurları otopside hazır bulunmuşlardır. Haneye varıldığında ceset çarşafla örtülü, ayakları ve çenesi mendille bağlı ve kıbleye yöneltilmiş bir vaziyette görülmüştür. İlk bakışta kaptanın, sağlığında kanlı bir mizaçla kuvvetli azalara sahip birisi olduğu müşahede olunmuştur. Ardından karın boşluğu yarılmıştır. İç organlarında tıbba aykırı herhangi bir emare müşahede olunmamıştır. Lakin sadece ince bağırsağın içerisinde oldukça koyulaşmış bir vaziyette kan toplanmış olduğu görülmüştür.

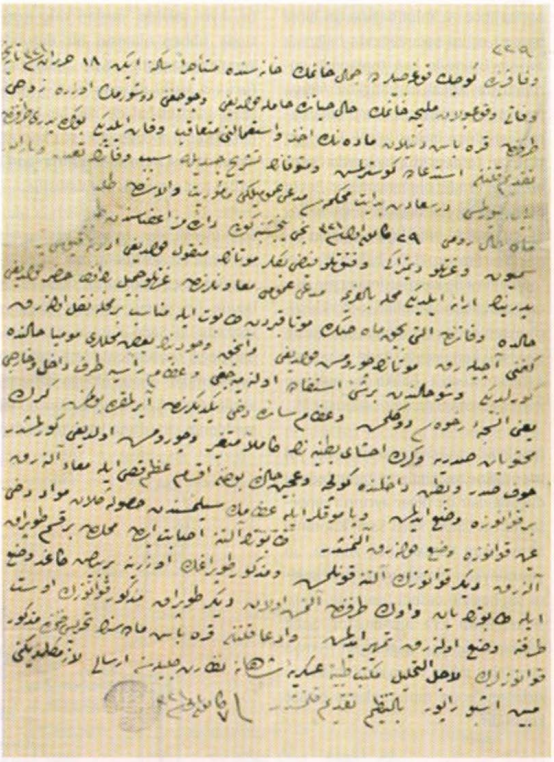
Yine göğüs boşluğu *(cevf-i sadri)* da muntazam bir halde bulunduğu gibi akciğer *(rie)* ve yürek'te de herhangi bir şüphe alametine rastlanılmamıştır. Aynı şekilde, yarılan kalp içerisinde tıbben olumsuz bir durumla karşılaşılmamıştır. Kalp damarları *(urûk-u kalb)* ile zarı *(gışâ'-i kalb)* arasındaki mahal de her bir hastalıktan salim olduğu gibi, söz konusu mahalde sıvı bir maddenin *(mevad-ı sâile)* toplanmadığı görülmüştür.

Son olarak, bir testere vasıtasıyla yuvarlak bir şekilde açılan kafatasının *(kıhf)* içini dolduran siyah kanın büyük bir kısmı akmıştır. Bundan sonradır ki Sami Kaptan'ın koleradan değil, beyninde şiddetli kan toplanmasından ölmüş olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca uyuşturucu bir maddenin cilt altına konulmasından dolayı basıncın şiddetinin artmış olduğu da ilave olunmuştur."[27]

Sivaslı Agop'ta bulunan kolera vibriyonu.

Ameliyatlar bu şekilde icra olunduktan sonra sıra otopsilere ait raporların hazırlanmasındadır. Son örnekte daha açık bir şekilde görüleceği üzere rapora otopsinin nerede, ne zaman, kimlerin huzurunda ve kim tarafından yapılmış olduğuna dair bilgilerle başlanır. Bundan sonra uygulanan işlemler tek tek sıralanır. Sonuç kısmında ise eğer netleşmişse ölüm sebebi nakledilir, ayrıca tesadüf edilen belirtilerden yola çıkılarak ölüme dair bazı yorumlara yer verilir.[28]

Meliha Hanım'ın otopsi raporu.

Görüldüğü üzere her iki otopsi ameliyatı sırasında kafa, göğüs ve karın boşluğu denilen üç boşluk da açılmıştır. Bugün de CMUK'un 81. maddesi uyarınca her üç boşluğun açılması gerekmektedir. Bu boşlukların açılma sırası yoktur. Hekim istediği boşluğu açarak otopsiye başlayabilir. Ancak bugün daha ziyade kafa boşluğunun açılması suretiyle başlanılan[29] otopsi ameliyatları Osmanlı hekimlerince bunun tam tersi bir istikamette icra olunmuştur. Burada hemen ifade etmek gerekir ki; teknolojik gelişmeler dışarıda tutulacak olursa Osmanlı döneminde uygulan otopsi ameliyatları ile bugünküler arasında çok büyük farklılıklar yoktur.[30]

ZEHİRLENME ŞÜPHESİYLE YAPILAN OTOPSİLER

Zehirlenme kuşkusu bulunan ölüm olaylarında şahsın gerçekten zehirlenip zehirlenmediğinin, zehirlenmişse toksik maddenin cinsinin tespiti yapılacak otopside alınacak olan numunelerin analizinden sonra mümkün olur.[31] Bugün[32] olduğu gibi Osmanlı döneminde de zehirlenme iddiasıyla girişilen otopsi ameliyatlarının neticeye ulaştırılmasında kimyahaneler önemli bir rol üstlenmişlerdir. Osmanlılarda otopsi sırasında ölünün çıkarılan iç organları *(ahşâ'-i dâhiliye)* birkaç kavanoz, çömlek, şişe veya vazo içerisine konulur, ağızları da Zaptiye Nezareti'ne bağlı Etiba Dairesi mührüyle mühürlenmek suretiyle tahlil harçları olan 5 mecidiye[33] ile birlikte görevli memura teslim edilerek Kimyahane'ye[34] gönderilirdi. Ayrıca zehirlenmeye sebep olduğu iddia edilen maddelerin de kesin neticeye ulaşılabilmesi için Kimyahane'ye gönderilmesi elzemdi. Bugün ise cesetlerden alınan parçaların laboratuarlara gönderilmesi aşamasında 4 kavanoz ve iki şişeden istifade olunmaktadır. Temizlenmiş kavanozlardan birincisine karaciğerden, böbrekten ve dalaktan parçalar; ikincisine mide ve muhteviyatı ile bağırsaktan parçalar; üçüncüsüne beynin hepsi ve son kavanoza ise akciğerden parçalar ve kalp konulmaktadır. Şişelere gelince; birisine kan, diğerine de kavanoz içine konan tespit solüsyonu yerleştirilir.[35] Osmanlılar zamanında da cesetten alınan iç organ numuneleri benzer bir tasnifle ve kavanozlar içerisinde Kimyahane'ye gönderilmekte ise de şişelerdeki kan ve tespit solüsyonundan istifadeyle tahliller yapmak ve bu sayede zehirli maddenin cinsini ve ölümle ilişkisini ortaya çıkarmak gibi bir gelişme gözlemlenememiştir. Ancak şurası kesindir; Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'ye bağlı olarak çalışan Kimyahane'de zamanına göre ileri seviyede denilebilecek, detaylı kimyasal ve fizyolojik incelemelerle analizler yapılmıştır.

Osmanlı'da otopsi ameliyatlarının büyük bir kısmı zehirlenme iddiası ile icra sahasına aktarılmıştır. İddiaların büyük bir kısmı da içilen bir ilaca veya tüketilen bir yiyeceğe dayandırılmıştır.[36] Mesela 1905 senesinde, Üsküdar'da Bulgurlu Mescid Mahallesi'nde ikamet eden Kemal Efendi'nin zevcesi Ayşe Hanım'ın yediği yiyeceklerden dolayı zehirlenerek öldüğü iddia edilince girişilen otopsi ve Kimyahane tahlilleri neticesinde vücudunda 2 santigram kadar civadan[37] başka mide ve idrar kesesinde *(mesâne)* zehre dair herhangi bir maddeye tesadüf olunmamıştır.[38] Aynı şekilde İranlı Süleyman adlı şahısça imal olunan bir ilacı içtiği günün ertesi öldüğü iddia edilen Lazari adlı şahsın yapılan tahliller neticesinde vücudunda herhangi bir zehirli maddeye tesadüf olunamadığı Kimyahane memurları tarafından bildirilmiştir.[39]

Kimyahane'de ne tarz tahlillerin yapıldığına dair bir iki misalle konuyu zenginleştirmek gerekir. Mesela, 1903 senesinde Karamürsel'de sakin Bosnalı Hacı Ali Efendi'nin bakkaldan aldığı müshil haplarının kullanımını müteakip zehirlenmesi üzerine girişilen otopsisi sırasında midesinden çıkarılan 184 adet hap parçası Kimyahane'de inceleme altına alın-

mıştı. Hangi maddeden mamul olduklarını anlamak için birkaçı kesildiğinde, hapların kokusuz[40] ve pek acı olmalarının yanı sıra sarı, beyaz ve kırmızı renkteki toz tanelerinden müteşekkil bir hamurdan imal edildikleri anlaşılmıştır. Tahlili yapılan hap hamurunun da nişasta hububatından başka sarısabır otundan[41] mamul tozla, anason ve kırmızı böceği tozlarının bileşiminden imal edilmiş bir karışım olduğu saptanmıştır. Hamurundan çıkarılan 15 santigram kadar sarısabır otundan başka, ne haplarda ne de iki kavanoz içerisinde Kimyahane'ye gönderilen vücudun iç organlarında, ölüme sebep olacak başkaca bir zehirli maddeye rastlanmıştır.[42]

Kimyahane'de, otopsi kapsamında sıvı maddelerin tahlilleri de yapılmak suretiyle ölüm vakasının hangi sebepten kaynaklandığı saptanabilmiştir. Mesela, Silivri Kapısı civarında bulunan Hancı Karagöz Mahallesi'nde zehirlenerek ölen Razı adlı çocuğun otopsi ameliyatından sonra alınarak, iki vazo içerisinde Kimyahane'ye gönderilen mide ve bağırsakları *(ema)* ile diğer iç organları arasındaki sıvının fenni usullere uygun olarak gerçekleştirilen tahlili neticesinde bunun arsenikten[43] başka bir şey olmadığı ortaya çıkarılmıştı.[44]

Katı veya sıvı maddeler üzerinden gerçekleştirilen tahlillerle, ölümlerin zehirlenmelere bağlı olarak meydana gelip gelmedikleri konusunda kesin neticelere ulaşma noktasında Kimyahane'nin oldukça başarılı bir çizgide bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Belki de bu çizgiyi koruma çabasındandır bilinmez; bazen Kimyahane memurları ile otopsi ameliyatlarını gerçekleştiren tabipler arasında kimi sıkıntıların yaşanmış olduğu da gözlemlenmiştir. Mesela, Mehmed adındaki bir çocuğun kendisine içirilen ve içeriğinde morfin bulunan 3,5 kaşık şurubun tesiriyle öldüğü şüphesi üzerine girişilen otopsi ameliyatını icra eden tabiplerce hazırlanan raporun istenilen bütün ayrıntıları kapsıyor olmaması Kimyahane memurlarının tepkisine sebep olmuştur. Bu tepkiyi çocuğun tahlil neticeleriyle ilgili olarak hazırlamış oldukları rapordan sezinlemek mümkündür. Raporda evvela, 3,5 kaşık, yani 5,5 gram şurupta 1,5 miligram oranında morfin bulunduğu, ancak çocuğun hiçbir organında morfine rastlanılmadığı kaydedilmiştir. Ardından bu halin çocuğun afyonlu şuruptan içmediği, yani ölümün şuruptan kaynaklanmadığı anlamına gelmeyeceğine, ayrıca ölüm sebebinin tam olarak aydınlığa kavuşturulması için tesirli maddenin cins ve miktarının tayin edilmesinin de yeterli olmadığına dikkat çekilmiştir. Kesin neticeye ulaşabilmek ancak çocuğun ölümünden önce sağlık durumunun bilinmesi, daha evvelden de afyonlu şurup verilip verilmediği ve otopsi esnasında organlar üzerinde görülmüş olan izlerin ne anlama geldiklerinin anlaşılması ile mümkündür. Dolayısıyla söz konusu hususları netleştirmenin otopsiyi uygulayan tabiplerin hazırlayacakları daha ayrıntılı raporlarla mümkün olacağı ifade edilmiştir.[45]

Bunlardan başka Osmanlılar döneminde zehirlenme şüphesiyle otopsi ameliyatı icra olunan ölüm vakalarıyla ilgili olarak oldukça farklı, bir o kadar da ilginç iddialar ortaya atılmıştır. 1903 yılı kışında Tikveş'in Çarşı Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Hüseyin kızı Ayşe böyle ilginç bir iddiayla mahkemeye başvurmuştu. Ayşe Hanım, pederi Hüseyin Ağa'nın nakit paradan müteşekkil olan servetine sahip olabilmek ümidiyle yakın akrabalarınca zehirlenerek öldürülmüş olduğu ve 4.000 lira civarındaki nakdinin de katillerce gasp edildiği iddiasındaydı. Bunun üzerine babasının cesedine otopsi uygulanmış ve iç organları da zehirlenme şüphesinde gerçeklik payı olup olmadığını gün yüzüne çıkarmak için kasabanın bağlı olduğu vilayetin Kimyahanesi'ne gönderilmiştir. Ancak Kimyahane tarafından hazırlanılan rapora ulaşılamadığından ölüm hadisesine dair başlatılan tahkikatın nasıl neticelendiği hakkında herhangi bir şey söyleme imkânından yoksun kalınmıştır.[46] 1909 senesinde yaşanan benzer bir hadisede de Karcikanlı Yusuf adlı birisinin Govast'dan Oseb ve Mursik ismindeki şahıslarca zehirlendiği iddia olunmuştu. Söz konusu şahıslar gözaltına alınmışken ölünün midesi de gerekli tahlillerin yapılması için Tıbbiye Mektebi'ne gönderilmiti.[47]

Ağa Hüseyin safra ile karışık kan kustuktan on dakika kadar sonra ölecektir; zehirlenmiş olabileceğine dair bazı alametler görülmesi üzerine ölüm sebebinin ortaya çıkarılması için Erzurum karantina hekimi Dekimyon tarafından ceset üzerinde otopsi yapılması teklif olunmuştur. Ancak orada bulunan İranlı tacirlerin otopsiye rıza göstermemesinden sonra Ağa Hüseyin'in cesedi kenar şehirdeki kabristana defnedilecektir.

Zehirlenme şüphesiyle girişilen en ilgi çekici otopsilerden birisi de 1905 senesinin Temmuz ayında, Meliha isimli bir kadının cesedi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölümünden tam altı buçuk ay sonra babası tarafından ortaya atılan iddiaya göre Vefa'da, Cemal Hanım'ın hanesinde kirayla ikamet eden Meliha Hanım hamileyken çocuğunu düşürmesi için kocası

tarafından kendisine verilen karabaş otunun[48] kullanımını müteakip ölmüştü. Kendilerine intikal eden bu iddiadan sonra İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcılığı'nda görevli Simon, Dimitraki ve Feyzi beyler ölüm sebebinin aydınlığa kavuşturulması adına ceset üzerinde otopsi ameliyatı icrasına karar vereceklerdir. Bu doğrultuda babasının kılavuzluğunda ve hep birlikte Meliha Hanım'ın defnedilmiş olduğu mahalle gidilecektir. Ölümünden altı buçuk ay sonra kabrinden çıkarılan ceset *(beth-i meyyit)* tabutuyla uygun bir mahalle taşındıktan sonra kefeni açılacaktır. Vücudun bazı mahallerinin mumya[49] halinde bulunuyor olmasına rağmen büyük bir kısmının çürümüş olması sebebiyle otopsiden pek bir fayda sağlanamayacağı ifade edilmişse de gerçekleştirilen otopsi ameliyatının ilk safhasına dair tutulan kayıtlar arasında şu bilgilere tesadüf olunmuştur:

"Yumuşak dokular dövülmüş, diğer azalar da birbirinden ayrılmıştır.[50] Gerek göğüskafesi *(kavsara-i sadrî)* içindeki organlar gerekse diğer iç organlar tamamıyla çürümüştür. Göğüs kafesi ve karın *(batn)* içinde, külçe ve hamur halde bulunan göğüs kemiği *(azm-i kas)* ve bağırsak *(meâ')* parçaları bir kavanoz içerisine yerleştirilmiştir. Ayrıca pamuklarla silinen kemiklerden *(izâm)* çıkan maddeler de ayrı bir kavanoza konulmuştur. Mühürlenen bu kavanozlar da karabaş otunun araştırılmasına yönelik tahliller için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti'ne, mezarın dört bir tarafından alınan[51] toprak numuneleriyle birlikte gönderilmiştir."[52]

Erzurum'da yaşanan zehirlenme iddialı bir başka ölüm vakası Osmanlı otopsi tarihine ilişkin önemli ayrıntıları ortaya koymaktadır. Bunlardan birisi otopsi girişiminin 1846 gibi oldukça erken bir tarihe tesadüf etmesidir. Diğer ilginç nokta ise o tarihlerde Osmanlı ülkesinde ölen yabancılara otopsi uygulamanın isteğe bağlı olduğudur. Arabistan Ordu Müşiri Ali Namık tarafından aktarılan söz konusu hadise genel hatlarıyla şu şekilde gelişmiştir: Erzurum İran maslahatgüzar vekili olan Ağa Hüseyin adındaki şahıs Erzurum müşiriyle gerçekleşen bir görüşmenin ardından konaklamakta olduğu Derviş Ağa Hanı'na giderken yolda bir ağrıya yakalanacak, odasına vardığında ise safra ile karışık kan kustuktan on dakika kadar sonra ölecektir. Hadise bölgedeki İran murahhasınca idarî makamlara bildirildiğinde hemen birkaç tabip tayin olunmuş ve ceset üzerinde gerçekleştirilen bazı incelemelerden sonra Ağa Hüseyin'in zehirlenmiş olabileceğine dair bazı alametler görüldüğü ifade edilmiştir. Bunun üzerine ölüm sebebinin kesin olarak ortaya çıkarılması için Erzurum karantina hekimi Dekimyon tarafından ceset üzerinde otopsi yapılması teklif olunmuştur. Ancak orada bulunan İranlı tacirlerin otopsiye rıza göstermemesinden sonra Ağa Hüseyin'in cesedi kenar şehirdeki kabristana defnedilecektir. Otopsi icra olunamayınca da tüccar arasında ölümle ilgili söylentilerin ardı arkası kesilmemiştir. Kimilerine göre Ağa Hüseyin birkaç gün evvel yüreğine giren yelden, kimilerine göreyse bir gün önce İranlı Ağa Hekim adında birisinin kendisine ikram ettiği şerbetten zehirlenerek ölmüştü.[53] Dolayısıyla bu hadise yukarıda sunduğu önemli ayrıntıların yanında neticesi ile de otopsi ameliyatının önemine işaret etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) ile birlikte çağının değişmekte olan şartlarına uygun olarak idaresindeki bireyleri ve onların temel haklarını güvenceye almak istemiştir. Ülkedeki mevcut hukuki yapı da bunu tek başına sağlama noktasında beklenileni karşılayamayınca hukuka yardımcı unsurların gelişmesi ve devreye girmesi gerekmiştir. Böylesi bir süreçte, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e adlî tıp giderek önem kazanırken, aynı zamanda kökleşmeye de başlamıştır.[54] Osmanlı adlî tıbbı ve onun çatısı altında girişilen otopsi ameliyatları nasıl bir süreçte ve ne şekilde ortaya çıkmış olursa olsun metin içerisindeki örnek hadiselerde de görüldüğü üzere hem merkezî idare açısından hem de Osmanlı tebaası için eşsiz bir hukuki güvence oluşturmuştur. Bu sayede ölümü meydana getiren unsurlara, kimliğe ve varsa sanıklar hakkında önemli detay bilgilere ulaşılabilmiş, dolayısıyla adaletin doğru bir şekilde ve zamanında yerine getirilmesi sağlanabilmiştir.

Osmanlı döneminde otopsi alanındaki uygulamalar bugünün modern adlîlları için de sağlam bir altyapı oluşturmuştur. Bu sayede teknolojik ilerlemeler dışında gerek otopsileri icra eden Osmanlı tabiplerinin bilgi ve becerileri, gerekse öncesi ve sonrasıyla otopsi ameliyatları çağdaşlarından ve bugünkülerden çok geri bir seviyede bulunuyor olmak gibi bir yargıya mahkûm edilmekten kurtulmuştur. Nitekim otopsinin amaçlarından olan ölüm sebebinin ve biçiminin belirlenmesi noktasında Osmanlı tabiplerinin başarılı olduğu söylenebilir.

DİPNOTLAR

1 Şemsi Gök, *Adli Tıp*, İstanbul 1991, s.36.

2 Adlî otopsinin önemi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zeki Soysal-S. Murat Eke-A.Sadı Çağdır, *Adli Otopsi*, I, İstanbul 1999, s.7-14.

3 Metin Örsal-Ufuk Katkıcı, *Adli Rapor*, Sivas 1991, s. 27-28.

4 Adnan Öztürel, *Adli Tıp*, Ankara 1971, s. 1; Adli tıbbın tarifi, sahası, meslekî ve sosyal yönleriyle ilgili olarak bkz. H. Cahit Özer, *Adli Tıp Ders Kitabı*, İstanbul 1980, s.1-3.

5 Bazı kaynaklarda ilk otopsinin yine Fransa'da, ancak 1374 senesinde yapıldığına dair bir bilgi bulunmaktadır. Bkz. Öztürel, *Adli Tıp*, s. 2.

6 Dünyada ve Türkiye'de adli tıbbın ayrıntılı bir tarihçesi için bkz. Salih Yaşar Özden, *Adli Tıp Et Kitabı*, İstanbul 1993, s.1-9.

7 *BOA, DH.MKT*, 569/37; 28 Cemaziyelevvel 1320 [2 Eylül 1902].

8 E. Kadri Unat-Mustafa Samastı, "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye", *I.Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara1992, s.11.

9 Dr. Bernard'ın Viyana'dan getirtilmesi Türk tıbbını çağdaşlaştırma girişimleri bakımından önemli bir dönüm noktası olarak kabuledilmektedir. Bkz. Esin Kâhya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", *Belleten*, C. XLIII, S. 172, Ankara 1979, s.746.

10 Bazı kaynaklarda ilkadlî tıp dersinin yine bu okulda, ancak 1849 senesinde ve Dr. Serviçen Efendi tarafından verilmiş olduğu kayıtlıdır. Bkz. Öztürel, *Adli Tıp*, s. 4; Yeşim Işıl Ülman: Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi. Yüksek Lisans Tezi. Danışman N. Yıldırım. İstanbul 1994; Rifat Vedat Yıldırım:*Türkiye'de Adli Tıp Eğitiminin Öncüleri ve Gelişimi (1846-1933)*.

İÜ. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Doktora Tezi. İstanbul. 2010 veya 2011.

11 Şemsi Gök-Cahit Özen, *Adli Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması*. İstanbul 1982, s.1; Soysal-S. Murat Eke-A. Sadi Çağdır, *Adli Otopsi*, I, İstanbul 1999, s.5-6.

12 *Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne*'ninkuruluşusonrası, 1840Mayıs ayı içerisinde Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne'de Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye namıyla birmeclis kurulmuştur. Bu meclisin kuruluş amacı gerek İstanbul da gerekse taşradat ulunan bütün sıhhî sanat erbabının (tabib, eczacı, ebe, hemşire vs) ellerinde diplomaları olup olmadığını kontrol etmekti. Başlangıçtaki salt amacı bu olan meclise, sonradan bütün ülke düzeyinde sağlık memurlarının atanması kontrolü vb. görevler verilmiştir. Bunların yanı sıra önemli bir diğer görevi de "...Mahâkim-i Adliye'den gönderilen cerâim ve cinâyatın mesâil-i mühimme-i tıbbiyesini hâl ve tedkik eylemek ve mesmûâtten vefat edenlerin ahşâlarını teşrih ile semlerini taharri eylemek ve... bu babda taşrada etabba tarafından verilen raporları tedkik eylemek:.." Bkz. Sedat Bingöl, "Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı'da Adli Tababete Dair Notlar". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S.42, Ankara 2007, s. 39. bkz. Ayten Altmtaş: "Osmanlı İmparatorluğunda Hekimbaşılık Müessesesi'nin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis: Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye", Türk Dünyası Araştırmaları, 100 (Şubat 1996, s. 203-218.

13 Gök, *Adli Tıp*, s. 2.

14 Feza Günergun-Nuran Yıldırım, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yeGetirdiği Eleştiriler (1857-1867)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. III, S. 1, İstanbul 2001, s. 20.

15 Bingöl, "...Osmanlı'da Adlı Tababete Dair Notlar", s. 41-42.

16 Şemsi Gök, *Adli Tıp Dün, Bugün ve Yarın*. İstanbul 1995, s.1-5. Ayrıca bkz. Nuran Yıldırım: *İstanbul'un Sağlık Tarihi*. İstanbul 2010, s. 32-38.

17 *BOA. TFR.I.ŞKT. 5/478*: 17 Zilhicce 1320/17 Mart 1903].

18 *BOA. DH.MKT. 1342/5*; 7 Muharrem 1301/8 Kasım 1883].

19 *BOA. TFR.I.MN. 72/7161*:26 Cemaziyelâhir 1323/28 Ağustos 1905].

20 *Sekte-i dimağ veya beyin inmesi:* beyin kan dolaşımındaki bir bozukluktan (kanama, tıkanma vb.) ileri gelen koma ve felç durumudur. Bkz. Ekrem Kadri Ünal-Ekmeleddin İhsanoğlu-Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s. 309.

21 *BOA.İ.PRK. ZB. 5/21*: 25 Cemaziyelevvel 1307/17 Ocak1890].

22 *BOA. DH. HMŞ. 2/3-01*; 11 Recep 1334/14 Mayıs 1916]: Bugünün İcra edilecekotopsi ameliyatları ise Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK)'un 78/la 83. maddeleriyle düzenlenmiştir. Bu maddeler için bkz. Oğuz Polat-Mehmet Akif İnanıcı-Mustafa Ercüment Aksoy, *Adli Tıp Ders Kitabı*, İstanbul 1997, s. 27-28. Ayrıca bugünün otopsi ameliyatlarının ne şekilde icra olunduğuyla ilgili oldukça ayrıntılıbilgi için bkz. Talia Balı Aykan, *Otopsi Tekniği ve Yardımcı Bilgiler* (I. Kitap), İstanbul 1986.

23 *Laboratuar*, mektepte öğrenim gören talebelere bakteriyoloji fennini uygulamalı olarak öğretmek üzere Tıbbiye civarında tesis olunmuştur. Evvelâ İstanbul sularını tahlil etmek, sonra; sebze, meyve, et ve diğer erzaklarıngörüleniüzüm üzere tetkiklerini gerçekleştirmek ve herhangi bir mahalde kolera, tifo ve kuşpalazı gibi hastalıklarla, hücre veya ruamgibinadir hastalıklarortaya çıktığında bunları teşhis etmek laboratuarın kuruluş gayesi olarak izah edilmiştir. (*BOA. A.MKT. MHM. 563/13*; 25 Şevval 1311 İlk Mayıs1894]. Bkz. Nuran Yıldırım: "Bakteriyoloji'hane-i Şâhâne", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2 (1994), s.6.. Nuran Yıldırım: "Bakteriyoloji'hane-i Şahane'de Veteriner Bakteriyoloji 1893-1902". *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdullah Özen, Elazığ 2006, 171-184.

24 *BOA. İ.Mtv. 95/43*; 4 Zilhicce 1311/8 Haziran 1894].

25 *BOA. Y.PRK. ŞH. 4/83*; 22 Şevval 1311/28 Nisan 1894].

26 Bugününanlayışınagöre yetkisiz ve gereksiz kişilerin otopsi sırasındahazır bulunmalarına izin verilmemektedir. Bu sayede temelsiz iddiaların yanı sıra yanlış yorumlama ve anlama olasılığı da azalmaktadır. Bkz, Soysal-Eke-Çağdır, *Adli Otopsi*, s.101.

27 *BOA. DH..MKT. 1342/5*:7 Muharrem 1301/8 Kasım 1883].

28 Otopsi raporlarının bugün ne şekilde hazırlandıkları ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgi ve örnekrapor larıçin bkz. İhsan Sarıkardaşoğlu, *Adli Tıpta Ana Konular ve Örneklerle Rapor Yazma Tekniği*. Eskişehir 1990, s.22-78; Örsal-Katkıcı, *Adli Rapor*. s. 27-51.

29 Gök, *Adli Tıp*, s. 38.

30 Otopsilerin bugün nasılbir ortamda ve ne şekilde icra olunduğu ile ilgili olarakbkz. Öztürel. *Adli Tıp*. s. 224-231; Polat-İnanıcı-Aksoy, *Adli Tıp Ders Kitabı*, s. 31-41; İ. Hamit Hancı, *Adli Tıp ve Adli Bilimler*. Ankara 2002, s. 308-309.

31 Soysal-Eke-Çağdır, *Adli Otopsi*. s. 3-108.

32 CMUK'un 89. maddesi zehirlenme şüphesi olan halierde yapılacak işlemlerle ilgilidir. Bkz. Yasemin Balcı. *Herkes İçin Adli Tıp Cep Kitabı*. Eskişehir2008, s.111.

33 Düstur'da yayınlanan (1290, I. cilt, s. 824) keşfiyât ve tahlîlât tarifesinde, bu türtahlilin ücreti 5 meclidiye gösterilmiştir. Bkz. Bingöl, "... Osmanlı'da Adlı Tababete Dair Notlar", s. 44.

34 1844 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kurulan Kemikahane (Kimyahane), gıda analizlerinin yapıldığı ilk laboratuardır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane laboratuarının 1870 yılına ait fiyat tarifesinden burada sirke, yemeklik yağlar, ekmek vedigerbazı besinmaddelerinin analizlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. İlleriki yıllarda Osmanlı Devleti'nde sivil sağlık işlerinin mercii olan Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye bağlı olarak çalışan bir Kimyahane bulunduğu bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz, Nuran Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nde Gıda Kontrolüne Bakış", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*. S.21 (Aralık-Ocak-Şubat 2011-2012), s. 68-73.

35 Gök, *Adli Tıp*. s. 39.

36 *Zehirlenmeler* bugün adli tıp açısından yaygın ve bireysel olmak üzere ikiana grupta incelenmektedir. Yaygın, yani geniş kitleleri kapsayanlar arasındaçevresel veendüstriyel zehirlenmelervardır. Bireysel zehirlenmeler ise kazaya veya cinayete bağlı olanlarından başka ilaç kullanımı neticesinde veya doğal olarak meydana gelen zehirlenmeler olarak kategorize edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Oğuz Polat, *Adli Tıp*. İstanbul 2000, s. 439-443.

37 *Civa* genelde birsanayi zehiridir; bununla birlikte, özellikleseküden hastanelerde ve kliniklerdegenellikle bir antiseptik ve sterilize edici solüsyon olarak kullanılmış olan civa klorüre bağlı olarak bazı ölümler meydana gelmiştir. Elektriktesisatlarında ve fabrikalarda civa buharının inhalasyonu ve sanayi artıkları ile kirlenmiş balık ve gıdaların yenilmesi adli tıptan çok, çevre ile ilgili alanda daha sık görülür. (Simpson, *Adli Tıp*. s. 339). Civanın zehirleyici dozu; genel olarak 0,2-1 gr olarak kabul edilmekle beraber, bunda vücut yapısının rolü de çok önemlidir. İbrahim Tunalı. *Adli Tıp*. Ankara2001, s.244.

38 *BOA. ZB. 302/39*; 30 Temmuz 1321/12 Ağustos 1905.

39 *BOA. ZB, 40/99*,1 Teşrinisani 1323/14 Kasım 1907.

40 Otopsi ameliyatlarında kokunun kendine has birkıymeti vardır. Keskinamoniyakkokusu şahsın üreminden öldüğünü, sarımsak kokusu fosforla zehirlendiğini, acıbadem kokusuda asitsiyanidinkveya siyanürlerle zehirlenerek öldüğünü akla getirir. Bkz. Gök, *Adli Tıp*. s. 38.

41 *Sarısabırotu*; müshildir, ancakfazla kullanılırsa diyareye neden olabilir. Midevidir; sindirimi kolaylaştırır. Safra söktürücüdür. Sarısabır ayrıca yaraları, küçükyanıkları, güneş yanıklarını ve böceksoknıalarını iyileştirir. (http://www.ebitki.com adresinden 25.07.2010 tarihinde alınmıştır).

42 *BOA., ZB*, 301/41:21 Haziran 1319/4 Temmuz 1903.

43 *Arsenik*; toz halinde, organik ve anorganik birçok bileşikleri bulunan madensel toksik bir maddedir. Doğada ender olarak saf, daha çokdiğermaddelerlebirleşikhalde bulunur. Arseniğin zehir gücünün yüksek olması, tedavisi için kullanılacakbir ilacın bulunmayışı, belirtilerinin besinlerle meydana gelen mide, bağırsak bozukluklarına benzemesi dolayısıyla uzun süre bu zehirlenmeler fark edilememiştir. Tarih boyunca cinayetlerden başka, alınan ilaç vebesinleryoluyla zehirlenmelere veölümlere sebep olmuştur. Bkz. Öztürel, *Adli Tıp*. s 349-351.

44 *BOA. ZB. 302/33*;3 Ramazan 1321/23 Kasım 1903.

45 *BOA. ZB. 345/50*:27 Nisan 1322/10 Mayıs 1906.

46 *TFR. I.SL. 7/649*:29 Zilhicce 1320/ 29 Mart 1903.

47 *BOA. ZB.349/94*;13 Haziran 1325/26 Haziran 1909.

48 Osmanlılar döneminde koleranın tedavisinde bile yer almış olan karabaş lavantası eskiden antiseptik, yara iyileştirici, yatıştırıcı, balgam söktürücü, idrar yolları enfeksiyonlarını giderici, egzama yaralarını iyileştirici, sinirleri ve kalbi güçlendirici etkileri sayesinde sıkça kullanılırken, bugün daha seyrek kullanılır olmuştur. Karabaş otunu hamile kadınların kullanmasının sakıncalı olduğuna dikkat çekilmektedir. (http://www.ebitki.com adresinden 25.07.2010 tarihinde alınmıştır).

49 Sıcak, kuru, cereyanlı havada ve açıkta bulunan cesetler suyunu kaybederek kururlar, tıpta bu hale mumyalaşma ismi verilir. Mumyalaşma cesedin tamamında meydana gelebilecek gibi burun, el, ayak gibi kısımlarda da görülebilir. Mumyalaşmanın adli tıp bakımından önemi pek fazladır. Cesette mevcut etken eylem belirtileri, yara, bere vs. uzun seneler hiç bozulmadan muhafaza olunuriar. Mumyalaşmanın gelişmesi için gerekli süre birkaç haftadan birkaç yıla kadar değişebilir. Dokular bir kere mumyalaştıktan sonra çok uzun yıllar değişmeden kalabilmektedir. Nitekim Mısırlıların binlerce sene önce yaptıkları mumyalar bugüne kadar hiç şeklini bozmadan saklanabilmişlerdir. Bkz. Öztürel, *Adli Tıp*, s. 38; Polat, *Adli Tıp*, s. 28; Polat-İnanıcı-Aksoy, *Adli Tıp Ders Kitabı*. s.18.

50 Mumyalaşancesetlerde eklem ilişkileri korunmuş bir vaziyette kalır. Yumuşak dokular yoğunluk kaybeder, ancak ortadan kaybolmazlar. Bkz. Hancı, *Adli Tıp ve Adli Bilimler*. s. 303.

51 Otopsi için mezarın dört bir tarafından toprak alınmasının sebebi cesette zehir olmadığı halde gömülü olduğu toprakta zehirli maddelerin bulunabilir olmasındandır. Bkz. Gök, *Adli Tıp*, s. 40.

52 *BOA, ZB, 303/159*; 7 Kânunusani 1321/20 Ocak 1906.

53 *BOA. A.MKT. 35/87*; 18 Safer 1262/15 Şubat 1846.

54 Bingöl, "...Osmanlı'da Adli Tababete Dair Notlar", s. 50.

17. YÜZYILDA YALOVA KAPLICALARI'NA İKİ FARKLI BAKIŞ

JEAN-LOUIS BACQUÉ-GRAMMONT

Stefanos Yerasimos'un bize bıraktığı temel kaynaklar arasında yer alan seyyahlar kataloğunu[1] incelediğimizde, 17. yüzyıldan önce Yalova'dan az sayıda seyyahın geçtiğini, burada bulunan ünlü kaplıcalar ve tedavi biçimleri ile ilgili fikir edinmemizi sağlayacak tanıklıklar bırakanların sayısının ise iyice az olduğunu görürüz. Bu tespit, burada okuyacağımız iki metnin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Metinlerin aralarındaki otuz yıldan çok, oldukça farklı kültürel arka planlarıyla birbirlerinden ayrılan iki seyyaha ait olması bu önemi daha da arttırır.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Bu seyyahlardan ilki, Julien Bordier, 1604'ten 1610'a kadar Bâb-ı Âli'de IV. Henri'nin elçisi olarak bulunan Salignac Baronu Jean de Gontant Biron'un hizmetinde çalışıyordu. Ardında Doğu'da geçirdiği ilk sekiz senenin ayrıntılı bir anlatısını bıraktı, ama büyük forma 1.500 sayfa el yazmasından oluşan bu eser[2] pek az tanınır, çünkü boyutları nedeniyle günümüze kadar tamamını yayınlamaya yönelik çabaları hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, yakından incelendiğinde karşımıza her şeye ilgi duyan, yolculuğa merakı sayesinde Doğu Anadolu'dan Kırım'a kadar uzanan[3] ve sürekli keyfi yerinde olan bir gözlemci çıkarır. Salignac'ın "av yaveri" olan Bordier'nin görevleri besbelli kendisine oldukça boş zaman bırakıyordu, ama aynı zamanda ava çok meraklı olan elçinin peşinden, bugün hakkında çok az kaynağa sahip olduğumuz bazı yerlere gitmesine de olanak tanıyordu.[4] IV. Henri'nin gençlik arkadaşı olan Salignac kralın Mayıs 1610'da Paris'te öldürüldüğü haberini alınca o kadar etkilendi ki, üzüntüden hasta oldu ve aynı yılın Ekim ayında öldü. Ancak daha önce yaz aylarında Yalova Kaplıcaları'na gitti, Bordier de kendisine eşlik etti.

Evliyâ Çelebi ise Yalova'dan 1640 yılının Nisan ya da Mayıs ayında, Bursa'ya yaptığı kısa yolculuk vesilesiyle geçti. Bordier'ninkine göre çok daha kısa olan anlatısı bölgenin açık bir tasvirini vermek yerine etrafında yapılanan mitos ve efsanelere odaklanır.

Bu iki metni okumaya geçmeden önce, bazı önemli noktalara dikkat çekmek faydalı olacaktır. Bugün deniz otobüsü bir yolcuyu İstanbul'dan Yalova'ya bir saatten biraz fazla bir sürede getiriyor. Kısa süre öncesine kadar bu kent, yaşamı temel olarak feribot trafiği ile Bursa'dan gelen ve İzmit Körfezi'nin güneyinden geçen yolların kavşağındaki konumuna bağlı bulunan mütevazı bir kasabadan başka bir şey değildi. Bugün ise bir il merkezi oldu ve bir üniversite barındırıyor. 1999 depremi görünürde neredeyse hiç iz bırakmadı. Kentin etrafını çevreleyen verimli Akdeniz ovasından çıkınca, kentin yalnızca on iki kilometre güneydoğusunda yer alan Termal ilçesinin sunduğu zıt manzarayla karşılaşmayı beklemez insan. Mineral su kaynakları burada sıkı çam ve kayın ormanlarıyla kaplı tepelerin arasına iyice gömülmüş bir vadide yer alır. Burayı keşfettiğinde Bordier'nin yaşadığı şaşkınlık günümüzde de gayet haklı bulunabilir. Kaynaklardan bazılarından buhar, bazılarından ise şifalı özellikleri Antik Çağ'dan beri bilinen sıcak sular çıkar. Bu bölgenin yerlisi ve Büyük Konstantin'in annesi olan Azize Helena'nın (yaklaşık d. 247/250 - ö. 329/330) bu kaplıcalarda kür yapan en saygın kişiler arasında yer aldığı bilinir. 1931 yılında yapılan bir inceleme, bu suların pek çok hastalığın tedavisine uygun radyoaktivite ve mineral bileşenler içerdiğini ortaya koymuştur.[5]

Julien BORDIER

Eski adıyla Nicopoly Körfezi'nde karaya çıktığımız Montanée ve Samanlı[6]

Bursa'ya giden büyük yol üzerinde, eskiden Nicopoly[7] denilen bir körfezin kıyısında yer alan ve şimdilerde bu körfezle aynı adı taşıyan, Samanlı denen köyün eteklerinde bulunduğundan pek sık uğranan bir kasabaya demir attık. Burada pek liman da yok, yalnızca kumsal, onun için kendimizi birdenbire karada bulduk. Denizciler sandallarını doğrudan kıyıya çekiyorlar. Eğer tekneler büyükse, denizde açıkta bırakıyorlar.

Böylece Marmara Denizi'nin kıyısında daha çok Rumların oturduğu bu yere geldik. Tercüman ve yeniçeriler[8] bir Rum'a ait bir ev buldular. Evin hazır olmasını beklerken büyük ve yüksek bir çınar ağacının gölgesinde durduk. Ağacın üzerine konan kumru ve diğer kuşlara ateş ediyorduk ve ben hep arkebüzümün ne kadar iyi olduğunu düşünüyordum, çünkü ne kadar yüksekte olurlarsa olsunlar, hiç kaçırmıyordum. Bütün gün öyle bir o işe, bir bu işe koşarak geçti ve kalogerosların[9] çok iyi durumda bulunan oldukça güzel manastırını ziyaret ettik.

Montanée'nin bu kısmındayken İstanbul'dan haberler de aldık, zira Paris'teki Corbillac ve Melunois gibi[10] burada da olağan şartlarda iki kıyı arasında gidip gelen iki tekne var. Bu tekneler Cute Magnosie ve başka yerlerden İstanbul'a giden yolcuları taşıyorlar. Aynı zamanda, Marmara'nın bu kıyıları Bursa'ya kadar çok güzel ve beş-altı fersah boyunca dümdüz olduğundan, Bitinya'dan, Frigya'dan ve diğer komşu bölgelerden buraya çok sayıda insan getiriyorlar.[11]

Yalova Kaplıcaları'na gelişimiz

Ertesi gün, tercümanlar kiralık atlarla eşyalarımızı taşımak için iki araba getirdiler. Biz de böylece Montanée'den yola çıktık ve Rumların oturduğu iki köyden geçtik. Buraların suyu çok lezzetli ve serindi, hararetli havada herkes bu sulardan içti ve yaklaşık dokuz-on gibi Yalova Kaplıcaları'na vardık. Elçi hazretleri burada bu mevsimde kaplıcalara gelen Türkler için yapılmış küçük bir camiye ait küçük bir eve yerleştirildi. Bu evde, caminin müezzini[12] ve derviş olan iki Türk oturuyordu. Cami banyo alınan kaplıca havuzuna sadece yüz adım mesafedeydi. Böylece Elçi hazretlerinin gündüz ve gece kaldığı evin kapısının önüne iki çadır kuruldu. Kendisi de bahsi geçen müezzin ya da derviş in küçük odacığına çekiliyordu, bu inziva yerine oda demek caizse... Ama biz şimdi şu kaplıcaların nasıl olduğuna bakalım.

BİTİNYA'DA, BURSA ŞEHRİNE YAKIN DOĞAL OLARAK SICAK YALOVA KAPLICALARI

Ağustos ayında herkes Yalova Kaplıcaları'na gider.

Bu kadar insanın Ağustos ayında bu kaplıcalara akın ettiğini görmek hayranlık uyandıran harika bir hadise. Erkek, kadın ve çocuk, Rum, Türk, Mağribi, Arap ve diğer milletlerden dört ya da beş bin kişi, çok uzak ülkelerden özellikle burada yıkanmaya geliyorlar, zira haftada iki ya da üç kez yıkanmak onlarda sık rastlanan bir alışkanlık.

Her yedi yılda bir Yalova Kaplıcaları son derece tehlikeli hale gelir.

Oysa sağlığa bu kadar faydalı buldukları bu kaplıcalar aslında iki farklı kalitededir ve burada yıkananların hepsinin hissettiği gibi kötü bir yapıları vardır. Zira hiçbir şeyi zihnen tahlil etme özelliği olmayan Rumlar, Türkler ve diğer Doğu milletleri, yine de tecrübe ve tatbikat yoluyla bu kaplıcaya gitmenin tehlikeli hale geldiği ve sağlıktan çok, hastalık getirdiği belli bir yıl olduğunu bilirler. Bunun nedeni, bulaşıcı ve bilinmeyen bir gaz ile bu oyuklu kayalardan ve derin akarsu yataklarından[13] çıkarak buharlaşan çok kötü havadır. Etraftaki hava olduğu gibi zehirlenir, o kadar ki bunun etkilerini yalnızca insanlar değil, bölgede bulunan tüm hayvanlar ve kuşlar dahi hisseder. İnsanlar ağır ateş, kalp ve baş ağrıları, baş dönmesi çekerler, aynı dönemde hayvanlar da bu tür rahatsızlıklara yakalanırlar. Tercümanların ve yerli halkın söylediğine göre, bu her yedi yılda bir meydana gelir, buraya gelen milletler ise bu zamanı ne bilirler, ne fark ederler. 1610 senesinde beş yüzden fazla kişi bu bulaşıcı zehri kapmış. Diğer yıllarda ise, kaplıcalar son derece yararlı ve genel olarak her türlü hastalığa iyi geliyor.

Buna rağmen, her türlü kuralı yok sayan ve kendi kanunlarına göre ne salgın hastalıkları, ne de başa gelebilecek diğer felaketleri öngören Müslümanlar buraya her zaman geliyorlar. Rumlar, Türkler, Ermeniler ve diğerleri on gün eksiltmeyi gerektiren gregoryen takvim reformunu kabul etmediklerinden, biz kaplıcalara diğerlerinden on, on iki gün önce geldik, bizim için aşağı yukarı Aziz Laurent bayramına[14] rastlayan belirli bir tarih var. Böylece, buraya ilk gelenler biz olduğumuz için, diğerlerine karışmadan yerleşme imkânı bulduk. Herkes toplandığında yerleşme işi müthiş bir gürültü patırtıya neden oluyor.

Yalova denen bu yerde bazıları doğal olarak sıcak, bazıları ise kuru kaplıcalar var.

Bu kaplıcaların iki farklı kalitede olduğunu yukarıda da söylediğim: bazıları kuru, diğerleri ise doğal sıcak su kaplıcaları ve bunların ikisi de hemen hemen aynı yerde bulunuyor, dört bir yanı yüksek dağlarla çevrili, güneşin gündüz vakti yalnızca iki üç saat düştüğü bol gölgeli küçük bir vadinin oyuntuları ve uçurumları içinde, aralarında yalnızca yüz adımlık bir mesafe var.[15] Bu nedenle bu yer Suriye'deki Alexandrette'den daha sağlıklı değil aslında.[16] Sağlık için en fazla sözü edilen kuru kaplıca ise, etrafını çeviren dağlar nedeniyle ötesine geçilemeyen bir girinti biçimindeki bu vadinin dibinde bulunuyor. Bana Napoli yakınlarındaki Pouzzole Kaplıcaları'nın[17] mağarasını ya da buhar banyosunu hatırlattı, burası o kadar güzel olduğundan değil, ama yine de hayranlık uyandırıyor, burada bulunan ve kısa kesme kaygısıyla bahsetmediğim başka pek çok şey gibi.

Kuru kaplıcalar

Bu buhar banyosu ya da mağara, o kadar da uzun değil, ama dar ve kayaların arasına gömülmüş durumda. İçinden harikulade bir sıcaklık yayılıyor, öyle ki çeperlerinin ya da kayalardan oluşan duvarlarının her yeri terliyor ve bol miktarda sıcak su damlaları sızdırıyor.

Doğal sıcak su kaplıcaları

Diğer tür kaplıcalar biraz daha aşağıda, küçük vadinin dibinde yer alıyor. Bu vadideki büyük bir sıcak su kaynağından gelen sular bir boru ya da taş bir kanaldan akıyor. Bu kaynak havuza girmek için soyunulan oda benzeri bir yerin etrafında çevreleniyor ya da kapatılıyor. Oda yuvarlak ve Erzurum'daki gibi yontulmuş taşlarla kaplı, ama taşların kesimi oradaki kadar güzel değil.

Ne kadar araştırdıysam, bu kaplıcaların eskiden kim tarafından inşa edildiğini öğrenemedim. Bizans imparatorları, ama ne hangisinin yaptırdığı, ne de zamanı ile ilgili hiç bilgi yok.

Buraya ilk gelenler biz olduğumuz için, elçi hazretleri yukarıda bahsettiğim tüm konuları öğrendikten sonra, yıkanmaya karar verdi. Bunun için, ne lazımsa taşıttık: şilte, örtüler, çamaşır ve diğer eşyalar... Banyodan çıktıktan sonra keselenip kurulanmak için kayaların içine gömülmüş on ya da on iki adım genişliğinde uzun bir yol var. Gerçi elçi hazretleri burayı değil, önemli kişiler için ayrılmış ve eşyalarının saklandığı bir iki odadan birini kullanıyordu.

Mağaranın ısısı su banyosunun kinden yüksek

Mağaraya bu işten anlayan iki üç Rum ve uşağı ile birlikte girdi. Ama ilk seferinde pek fazla kalmadı, çünkü bu kadar şiddetli sıcak, alışık olmayan kişilerde bu kuru mağaradan çıktıklarında genellikle baş dönmesi yapıyor. Arzu edenler aynı zamanda kendilerini sıcak su banyosuna da atabilirler, zira arada yalnızca elli adımlık bir mesafe var. İnsan bu banyoda mağaradakinden daha

iyi gevşiyor. Öyle ki, elçi hazretleri bu mağaradan çıktıktan sonra, yedi ya da sekiz kişi birden girdik. Herhangi bir rahatsızlığım olduğundan değil, keyif almak ve tüm bu yerleri incelemek için. Sıcak banyoları çok seviyor olmam da cabası... Bolca ter atmak için burada fazla kalmaya gerek olmadığından, hepimiz kısa bir süredeiyice terledikten sonra, herkes keyfine göre keselendi ve kurulandı, kiminin istahı açıldı, kimi susadı, günün geri kalanı oyun ya da gezilerle ve benim için dağlarda ve vadilerde arkebüzümle keklik, tavşan, kumru, tilki, çakal ve önüme çıkan her şeyi avlamakla geçiyordu, ardından, saat dört ya da beş gibi, ıslak ya da kuru kaplıcalara geri dönüyorduk, bunu izleyen sekiz-on gün boyunca böyle yaptık.

Ama beraberimizdekilerin çoğu, yaydığı sıcaklık çok fazla olduğu ve bir saatten fazla süren bir baş dönmesine yol açtığı için, bu kuru mağarada uzun süre kalamıyordu. Gerçi ben bu heyecandan sonra kendimi çok zinde ve diri hissediyordum, onun için Vivier adında Parisli genç bir doktorla mağaraya geri dönüyordum. Vivier bazı uzuvlarına, bazen kollarına, bazen bacaklarına felç inmesine neden olan önemli bir hastalıktan muzdaripti ve bunun için banyonun tepesine uzun süre dayanıyordu, banyolar sonunda onu iyileştirdi, ama yine bu hastalıktan İstanbul'da öldü, yeri gelince anlatacağım.

Kaplıcalardaki seyahatimiz sırasında, kimi bir şeylerle, kimi başka şeylerle zaman geçiriyordu. çünkü yapacak işimiz yoktu. Kaplıca ya da banyolardaki [seyahatimizin] sonu başkalarının seyahatlerinin başlangıcı olduğundan, günden güne pek çok insan geldiğini görüyorduk ve kaplıcaların yakınında bulunan yaklaşık üç *arpent*'lik[18] bir toprak parçası üzerinde, buraya gelen ve hemen her saat kuru mağara ile sıcak su banyolarını dolduran her kesimden erkek, kadın ve çocuğu barındıran bir sürü çadır ve pavyon görmek büyük bir zevkti.

Kadınlar için, kuru mağaranın içinde on ya da on iki adım uzunluğunda gizli bir köşe var; gömlek ve iç donu ile terlemek için oraya gidiyorlar. Erkeklerin ne onlara bakmalarına, ne de bir şey söylemelerine izin veriliyor.

Ekmek, et, meyve ve Bursa şehrinden ya da başka yerlerden buraya getirilen başka bir sürü ufak tefek yerel ürün satan satıcıların ortasında kamp kurmuş bu insan karışıklığı bir fuar ya da büyük bir pazar yerini andırıyor. Zira pek çok insan [kaplıcalara] yıkanmaktan çok gezinmek için geliyorlar.

Kimi terleyen, kimi banyo alan tüm bu insanlar buradayken, yanımda yerlilerden bir adam ve bizimkilerden biriyle birlikte ben hep arkebüzümle dağlardaydım. Öyle ki, bu dağların zirvesindeyken, eski Bursa şehrini seyretmek için çeşitli yerlerde duraklıyorduk. Ancak iki fersah[19] uzaklıkta olan şehri tıpkı İstanbul'dan Üsküdar ve Kalkhedon'uzo gördüğümüz gibi açıkça görebiliyorduk.

Salgın nedeniyle bizden hiç kimse Bursa'ya gitmedi

Ufak bir salgın hastalık olduğu için bizden hiç kimse Bursa'ya gitmeye cesaret edemedi, salgın olmasaydı ben giderdim kuşkusuz. Ama yalnızca dört beş kez Yalova dağına çıktığım zaman yukarıdan görmekle yetinmek zorunda kaldım. Bu şehir gözüme Üsküdar'dan daha büyük göründü. Gerek verimli toprakları, gerekse konumu nedeniyle hep çok değer verilen bir şehir olmuştu.

Bursa şehrini kim kurdu?

Kurucusu, o sıralar başlıca düşmanları olan Romalılar tarafından büyük bir yıkıma uğratıldıktan sonra (...) geri çekilmiş olan Kartacalı Hanibal'in ikna etmesi üzerine şehri kuran dördüncü Bitinya Kralı Prusias[21] idi. Plinius bizzat Hanibal'in kurmuş olduğunu iddia etse de böyle idi. Ancak bunu derken, Hanibal'in Olimpos Dağı'nın eteklerinde Bursa karargâhının yerine kurduğu, Kios'un ötesinde, anakaranın epey içerisinde yer alan büyük Bursa şehrini unutmayacağım. Daha ileride [Piinius] yine Bitinya bölgesinde, Hipplus Dağı'nın eteklerinde, kendisiyle aynı adı taşıyan bir nehrin kıyısında yer alan başka bir Bursa ya da Prusia şehrinden de bahseder.

Her ne olursa olsun, Hanibal bu Bursa şehrini kurmak için kendini pek göstererememiş olmalı; zira o sıralar Romalılar tarafından kovalandığı Afrika'dan ve Asya'da pek çok yerden kaçıyordu ve bunlar ona aynı yerde uzun süre kalma keyfini yaşatmıyorlardı. Hâlbuki böyle önemli şehirler kurmak için zaman gerekir, üstelik Prusia gibi yüce bir kral ya da prensin mecbur kaldığı için maiyetine katılan kaçak bir yabancının. tıpkı Pontus Bitinyası'nın[22] başkenti olan Nicaea[23] gibi, kendi zamanında ve kendisinden sonra Frigya Bitinyası'nın başkenti olacak böyle bir şehri kurmasına izin vermiş olabileceğine inanmak da güçtür. Ama tartışmayı, bu şerefi adını ne Rum, ne Osmanlı hükümdarları zamanında değiştirmiş olan bu bölgenin dördüncü kralı Prusias'a atfeden Rumlara bırakıyorum.

Hangi Osmanlı ilk kez Bursa'ya sahip oldu?

Aşağı yukarı 1349 yılında şehri ilk alan ve yaralanıp hemen ardından bu yaradan ölene kadar kısa bir süre sahip olan Orhan idi.[24] O zamandan beri, İstanbul II. Mehmed tarafından 1453 yılının Şubat ayında kuşatılıp 25 Mayıs gününde düşünceye kadar,[25] [Bursa] hep Türkiye krallarının konak yeri oldu. [Bursa] eski ihtişamından o kadar kaybetmiş ki, bugün bir şehirden çok etrafı sur yerini tutan evlerle çevrili bir kasabaya benziyor. Yine de şehrin çevresi Poitiers'ninkinden daha küçük değil.

Bursa'da güzel renkli ipekliler yapılıyor

[Bursa] Anadolu'nun en tüccar [şehirlerinden] biri. Burada bol miktarda ipekli kumaş da bulunuyor, zira ipeği yetiştirip işlemeyi başka hiçbir yerde olmadığı kadar iyi biliyorlar ve ona en canlı renkleri verebiliyorlar. Tüm bu bölge buğday, pirinç, meyve, özellikle de güzel kavun, karpuz, hıyar, lahana, beyaz lahana, üzüm, incir ve başka nice meyveler bakımından da şaşılacak derecede verimlidir.

Osmanlı prensleri Bursa'yı uzun süre ikametgâh yeri olarak seçtiler

Osmanlı krallarının Asya'da bu eski şehri seçmiş olmaları hiç de şaşırtıcı değil, ama ardından İstanbul şehrini ele geçirince burada konaklamaktan vazgeçtiler, zira Akdeniz ve Karadeniz arasında Marmara Denizi kıyılarına yerleşmiş İstanbul'un görünüşü ve oturması Asya'da bulunan şehirlerin hepsinden daha hayranlık uyandırıcı ve keyiflidir. Denizden dört beş fersah uzakta bulunan Bursa şehrinin eksiği budur.

Ama biz yine günden güne yeni insanların geldiği ve başkalarının ayrıldığı kaplıcalarımıza dönelim. Bunun bir nedeni, etraftaki yüksek dağlar ve pek çok güzel ve berrak su kaynağı nedeniyle bu yerin pek serin olmasıdır. Bu kaynaklardan birinin suyu yerlilerin dediğine göre ateşi düşürür. Öyle ki, herkes çekildiğinde ne kadar vahşi ve izbe olduğunu gördüğümüz bu yerde bu kadar çeşitli insanı görmek büyük bir keyiftir.

Burada diğer insanlardan önce ve sonra hiçbir şey yapmadan tam dokuz gün kaldık, ama bir gün adamlarımızdan biri baş dönmesi ve baş ağrısıyla rahatsızlandı, elçi hazretleri de geri dönmek üzere kiralık atları ve arabaları getirtti. Ondan sonra kendinde zayıflık ve bir ağırlık hissetti. Çok sevdiği taşrada bulunmasına rağmen, artık alışık olduğu gibi keyif alamıyordu.

Bavullarımızı topladıktan ve atlar geldikten sonra, daha önce ayrılan dört-beş bin kişiden çok bizim gidişimize kızan çelimsiz ve biçare bir derviş ya da keşişten başka kimsenin oturmadığı bir çöle dönüşmüş olan bu izbe ve kırsal alandan ayrıldık. Zira en sona biz kalmıştık ve derviş hiç bizim konaklamamız sırasında olduğu kadar iyi beslenmemişti. Ayrılırken elçi hazretleri ona iki Venedik altını verdi ki, derviş en çok buna sevindi. Sanırım on yıldır bu kadar çok parası olmamıştı. Bunun için bize dua da etti.

Kaplıcalardan dönüş

Konakladığımız ve üzerinde hep Padre Antonio ve benim avlamaya çalıştığımız kumrulardan bulunan daha önce de sözünü ettiğim çınar ağacının altında divanımızı kurduğumuz aynı yerden atlara bindik. Padre Galata'daki Saint-François'nın papazı ve kendi mesleğinden olanlar gibi cömert ve bilgili bir kişiydi. Elçi hazretleri onu eşliği çok iyi ve keyifli biri olduğu için yanında getirmişti. Bana da "evladım" diyerek sevgi gösterme şerefini bahşediyordu. Adamlarımızdan çoğu, özellikle de Monsieur de Chevalier de La Feuillade, ateş ve baş dönmeleri nedeniyle kendilerini kötü hissetmeye başladılar, bu nedenle dönüşte acele ettik.

Evliya Çelebi

Kara Yalova Kalesi menzilinin anlatılması[26]

Kalesi ve şehri tekfur kral kızı (...) adındaki bir prenses yapısıdır. (...) tarihinde Osman Gazi fermanıyla Kara Yalvaç oğlu fethettiğinden Yalova derler. Fethetmede zorluk çektiğinden kalesi yıkılmıştır, bazı yerlerde temellerinin kalıntıları bellidir.

Yıldırım Han zamanında Bursa sancağı hükmünde yazılmıştır. 150 akçe kazadır. Yeniçeri serdarı ve subaşısı vardır. Şehrin tamamı 700 evdir, baştanbaşa kiremit örtülü, bağlı, bahçeli, bakımlı fukara evleridir.

Ve yedi mihraptır, çarşı içinde bir minareli ve kiremit örtülü çok cemaatı olan camidir. (...) yapısıdır.

Bir hamamı, 3 hanı ve 40-50 dükkânı var. Deniz kıyısındadır, ama suyu ve havası ağır, sıtma yurdu, yoğurtlu, bakımlı bir kasabadır.

Bol ve çeşitli meyveleri gayet güzeldir. Bu kasabayı gezip dolaştıktan sonra orada arabalara binip kıble tarafına 5 saat gidip...

Kaplıca menzili

Bir ıssız dağlık içinde asla güneş tesir etmez bir ağaçlık yerdir ki her tarafında birer köşe ibadethane hüzün kulübeleri vardır. İki yüzden fazla çadırlar var. Biz de çadırımızı bir köşede kurup sohbete başladık. Daha önce yazılmış olan Dil İçmesi'nde müshil su içenler elbette buradaki sıcak su ılıcalarına gelip sağlıklarını kazanırlar. Yüksek bir dağ içinde ılıcalardır. Yanko bın Madyân zamanında yapılmıştır.

Kaplıcanın yapılmasının sebebi

Yanko kızı Aline adındaki kadın uyuz hastalığına yakalanarak kaş ve kirpikleri dökülünce cascavlak tıraşlı ışığa dönüp cüzam ve miskin olur. Başvurulan bütün eski hekimler kıza ilâç bulmakta acız olup sonunda hava değişimi için o kızı İstanbul'dan bu dağlara bırakırlar.

O kız da bu yüksek dağlar içinde başıboş gezerken bir ılıca suyuna rast gelip ondan içer. Birkaç günde uyuzları kara kara yanıp söner.

Kıza malum olur ki o suda özellik vardır deyip her gün sudan içerek suya girip kırk günde vücudu inci tanesine döner. Babası Yanko'dan adamlar gelip kızı bu hâlde görünce İstanbul'da Yanko'ya müjde ederler.

Kızı görmeye bu şifa yurduna gelip kızını görünce Tanrı'ya şükreder. Bu ılıca üzerinde altı adet büyük kubbeler yapıp daha nice hayır eserleri inşa eder. Hâlâ ki kubbesi bellidir. Bir kubbe içinde büyük bir havuz vardır. Suyu gayet sıcaktır. Ama soğuk su karıştırınca ılık olur. Gayet faydalı ılıcadır. Her sene kiraz mevsiminde bu dağlar insanoğulları ile bu ılıcaların hatırı için mamur olur. Dinlenip eğlenecek yerdir. Burada tam bir hafta zevk u sefâ edip yine arabalara binerek 5 saatte...

Bu çalışma, Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi (Paris) 7192 numaralı Karma Araştırma Birimi ve İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün birlikte yürüttüğü ve bu satırların yazarı tarafından yönetilen "Histoire et science auxiliaires de l'histoire ottomane" ("Osmanlı tarihi ile ilgili tarih ve bağlı bilimler") çalışma programı çerçevesinde yer almaktadır. Fransızcaversiyonu "Deux regard surles sources thermales de Yalova" başlığı altında yayınlanmıştır (*Eurasian Studies*, VII, Naples-Halle, 2009, s. 1-15).

DİPNOTLAR

1 Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

2 Julien Bordier, *Relation d'un voyage en Orient*, Paris, Bibliothèque nationale de France, manuscrit, FR 18076. Burada alıntıladığımız bölüm için, bkz. V. Kitap.

3 Moskova Devlet Üniversitesi'nden Prof. Mihail Majer ile birlikte, bu seyahate ilişkin bölümleri yayına hazırlıyoruz.

4 Örneğin padişahın Üsküdar sarayındaki şahin ve atmaca ya da köpek barınakları. Bkz. "Quelques regards sur Üsküdar aux XVIe et XVIIe siècles", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V. 1-5 Kasım 2007. Bildiriler, II. Baskı: Coşkun Yılmaz, s. 533-542; "16. ve 17. Yüzyılların Üsküdar'ına Bir Bakış", *Bir Allame-i Cihan*. Stephane Yerasimos. İstanbul, 2012, s. 141-160.

5 Ligor Bey, Cevad Bey, M. Faillebin, Ilhami Bey, "Analyse des eaux thermales de Yalova", Institut de Chimie de la Faculté des Sciences de Stamboul, Annales de l'Institut d'Hydrologie et de Climatologie, VII-4, no. 26, 1931, s. 1-16. Termal Belediyesi'nin genç ve dinamik başkanı İsmail Atik'in girişimiyle kaplıcaları, tarihçelerini ve bunlarla ilgili efsaneleri tanıtan çok sayıda eser yayınlandı. Özellikle bkz. Aydın Akan, *Her Yönüyle Termal İlçesi*, 3. baskı, Yalova, 2005; *İşte Yalova*, Yalova, 2005; Aydın Akan, *Yalova Termal Efsaneleri*, Yalova, 2007. Ayrıca bkz. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie. Géographie administrative. Statistique descriptive et raisonnée de l'Asie Mineure*, IV, s. 318-319. Bu eserde bölgenin adı "Dagh-Hammâm ya da Houri-Yalova" olarak verilmiştir.

6 Görüldüğü gibi, Bordier Yalova adını yalnızca bugünkü termal ilçesi için kullanıyor ve bugün bildiğimiz Yalova'ya burada gördüğümüz iki yer adını veriyor. Anlaşılan o iki dönemin gemicilik anlayışına göre bunlar basit birer "plaj", yani teknelerin karaya çekilebildiği bütünlük arz eden ve az çok korunaklı kıyılardı.

7 "Nikomedeia Körfezi" (İzmit Körfezi).

8 Tercümanlar ve elçinin güvenliğine tahsis edilmiş yeniçeriler.

9 Rum Ortodoks keşişleri.

10 Seine nehrinin bir kıyısından diğerine geçişi sağlayan tekneler.

11 Ardından Bursa'nın tarihine ayrılmış uzun bir bölüm geliyor. Iyi bilinen kaynaklardan derlenmiş olduğundan bizim için pek de ilginç olmayan bu bölüme burada yer vermeyeceğiz. İleride de göreceğimiz gibi Bordier, o sıralar şehri kasıp kavuran veba salgını nedeniyle Bursa'ya gidememişti.

12 Daha ileride Burdiler'nin Müslüman bir dervişten söz ettiğini göreceğiz. Bu da kaynakların yakınında çok sayıda anzîva yeri bulunduğunu aktaran Evliyâ Çelebi'yi doğruluyor.

13 Dönemin Fransızcasıyla: "çukur, uçurum".

14 10 Ağustos.

15 Bu konuda Bordier de ileride okuyacağımız Evliyâ Çelebi gibi fazlasıyla abartıyor. Temmuz ayı sonundaki saat 19.00 sularında güneşin vadının güney yamacının büyük bölümünü aydınlatmaya devam ettiğini kendimiz de tespit ettik.

16 Bugünkü İskenderun. Bordier yaşadığı dönemde bu şehrin havasının ne kadar sağlıksız olduğunu büyükbir dehşetle anlatır.

17 Napoli'nin batısında yer alan Pozzuoli. Mineral su kaynakları ve özellikle sülfürlü hidrojenle karışık buhar çıkışları ile kendini gösteren önemli bir volkanik faaliyetin devam ettiği Campi Flegrei burada bulunur.

18 Metrik sistemin benimsenmesinden önce, *arpent* Fransa'da geçerli ve yörelere göre farklılık gösteren bir yüzölçümü birimiydi. Paris'te yaklaşık olarak 1/4 hektar bir hektara karşılık gelirken, Su ve Orman bölgelerinde yaklaşık yarım hektar ediyordu.

19 Fransızfersahı yaklaşık 4 km idi.

20 Bugünkü Kadıköy.

21 İÖ 192-148 yılları arasında Bitinya Kralı olan II. Prusias. İÖ 202'de Zama'da Afrikalı Scipio tarafından yenilgiye uğratılan Hanibal, önce Seleukos İmparatoru III. Antiokus'a sığındı, ardından da Prusias tarafından kabul edildi. Kendisini öldürmesi için Romalıların Prusias'a şiddetle baskı yapmaları üzerine, Hanibal şimdiki Gebze'de bulunan ikametgâhında İÖ 183 yılında kendini zehirledi.

22 Pontus Bitinyası İÖ 65 yılında Pompeius tarafından kurulmuştu.

23 Bugünkü İzmir.

24 Bordier burada bir dizi karışıklığa düşüyor: 1324'te Bursa'nın alınmasından kısa bir süre sonra ölen I. Osman'dı. Orhan'ın büyük oğlu ve veliahtı Süleyman Bey de 1357'e doğru atlan düşerek öldü.

25 Kronoloji hatası: II. Mehmed şehri 6 Nisan 1453'te kuşattı ve aynı yılın 29 Mayıs günü fethetti.

26 Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı & Seyit Ali Kahraman, İstanbul, YKY, 2003, 2. kitap 1. cilt, s. 81-82.

İSVEÇ TERCÜMANLIK HİZMETLERİNİN

KÜRTÇE TECRÜBESİ (1973-2013)

ROHAT ALAKOM

Resmi Gazete'nin 31 Ocak 2013 tarihli sayısında: "... sanık iddianamenin okunması, esas hakkındaki mütalaanın verilmesi üzerine sözlü savunmasını, kendisini daha iyi ifade edebileceğini beyan ettiği başka bir dilde yapabilir" denilmektedir. Ama yasa maddesinin devamında "Bu tercüman giderleri Devlet Hazinesince karşılanmaz" yazıyor. Yargı ve sağlık güvencesinin tam oluşabilmesi için İsveç devleti bu görevi kendisi üstlenmiştir. Kürtçenin bir "tercüman dili" olarak kullanıldığı İsveç'teki 40 yıllık tecrübesini ele alan bu inceleme Türkiye'de başlatılan çalışma ve tartışmalara bir katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Tercüman edinme veya tercüman bulundurmanın tarihi çok gerilere gider. Örneğin Romalı yazar Plinius yörenin halklarıyla iletişimi sağlamak işin dillerin ve kültürlerin bir cenneti olarak bilinen Kafkasya yöresinde 130 tercümana gereksinim duyduklarını belirtir.[1] Belki bunlardan biri Kürtçe idi. Yöreyi dolaşan Arap gezginleri de burada yüzlerce dilin konuşulduğunu yazar.[2] Avrupa devletleri Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmek için tercüman okulları açmışlardır. Çocukları ve gençleri küçük yaşta eğitmek amacıyla Doğu ülkelerine eğitim ve staja göndermişlerdir. Bu çocuklar literatüre "Dil Oğlanları" (*Enfants de Langue*) olarak geçmiştir.[3] Zamanla Avrupa dillerinde kökeni tercüman sözcüğüne dayanan *Dragoman* sözcüğü çok kullanılır oldu.

Günümüzde İstanbul'un Taksim semtindeki İsveç Konsolosluğu bahçesinde bulunan İsveç Araştırma Enstitüsü'nün görevini sürdürdüğü tarihi bina örneğin bundan yüzyıl önce "Tercüman Evi" (*Dragomanhuset*) olarak adlandırılmış, bu ad günümüze kadar gelmiştir. Bu tarihi binanın bazı odalarında eski yıllarda tercümanlar kaldığı için hep bu ad ile anılmıştır.[4] Çok ilginçtir, enstitünün günümüzde yılda bir yayımladığı derginin adı da "Tercüman" (*Dragomanen*). Bir o kadar ilginç bir nokta da İsveç Devleti'nin günümüzde kendi konsolosluğunun bulunduğu Taksim'deki yeri 1757 yılında Alexsandre Khika adlı Arnavut kökenli bir tercümandan satın almış olmasıdır.

Son on yılda Türkiye'de eskiye oranla Kürtçe üzerindeki baskılarda bir gevşemenin başladığına tanık olmaktayız. Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılan bir değişikliğin TBMM'de kabul edilip *Resmi Gazete*'nin 31 Ocak 2013 tarihli sayısında yayımlanmasıyla Kürtçe konuşan vatandaşlara anadillerinde savunma ve mahkemede tercüman bulundurma hakkı tanındı. Türkçe bilmeyen Kürtler böylece derin bir nefes almış oldu. Yasa değişikliğinde: "Ayrıca sanık iddianamenin okunması, esas hakkındaki mütalaanın verilmesi üzerine sözlü savunmasını, kendisini daha iyi ifade edebileceğini beyan ettiği başka bir dilde yapabilir" denilmektedir.[5] Ama yasa maddesinin devamında bulunan "Bu tercüman giderleri Devlet Hazinesince karşılanmaz" açıklaması beraberinde bazı zorlukları getirmektedir. Atılacak bundan sonraki adımların en önemlisi bence Kürtçe ve Türkçeyi çok iyi bilen ve tercümanlık mesleğinin gereklerini yerine getirebilecek tercüman adaylarının yetiştirilmesi ve eğitimi sorunudur. Gerek bu görevi, gerek tercüman giderlerini aşağıda İsveç örneğinde göreceğimiz gibi devlet üstlenmiştir. Özellikle yargı ve sağlık güvencesinin tam oluşabilmesi için İsveç Devleti bu görevi üstlenmeyi elzem bir konu olarak görmüştür. Kürtçenin bir "tercüman dili" (*tolkspråk*) olarak kullanıldığı İsveç'teki yaklaşık 40 yıllık tecrübesini ele alan bu inceleme; Türkiye'de bu alanda başlatılan çalışma ve tartışmalara bir katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

İSVEÇ'TE (DEVLETİN) TERCÜMAN BULUNDURMA SORUMLULUĞU

İsveççe diline hâkim olmayan veya bu dili bilmeyen her vatandaş

İsveç'te tercüman edinme hakkına sahiptir.[6] Tercümanı bulup getirme resmi kurumların görevidir. Bu "tercüman yardımı" (*tolkhjälp*) ve "tercüman hizmeti" (*tolkservice*) temel insani bir hak olarak bilinir ve öyle yorumlanır. İsveççede *tolka* fiili hem tercüme etmek hem de yorumlamak anlamına gelir. Sözcüğün bu iki anlamlı yapısı üzerinden geliştirilen bir ifade bu alandaki temel anlayış ve yaklaşımlara büyük bir açıklık getirir: "Tercüme hakkı yorumalanacak bir sorun değildir!" (*Rätt till tolk är inte en tolkningsfråga!*).

İsveç yasalarında tercüme hakkını veya tercüman edinme/bulundurma hakkını dile getiren yasal olanaklar birçok yasada yer almıştır: İdari yasada (1986:223), yargı yasasında (1940:740), sağlık ve bakım yasasında (1982:763), sosyal hizmetler yasasında (2001:453) ve daha başka yasalarda bu konuda maddeler vardır. Örneğin idari yasanın tercümana ilişkin 8. maddesi şöyle: "Resmi kurum İsveççeye hâkim olmayan bir kişiyle işi olduğunda ya da kişi ağır biçimde görme ve işitme engelli ise; kurum gerektiğinde tercüman bulundurmalıdır".[7] Yasalarda zaman zaman iyileştirmeler ve değişikliklere gidilir. Örneğin bazı yasalar resmi yetkililerin tercüman bulundurma görevini olabilirlikten çıkarmış, yukarıdaki örnekte olduğu gibi "bulundurmalıdır" biçiminde bir zorunluluk haline getirmiştir. Daha önce kullanılan "får" (-ebilmek) yardımcı fiili yerine "bör" (gerekmek) fiili kullanılmıştır.[8] Tercümanlık hizmeti tek tek şahısların görevi değildir, bu görevi yasalar devlete ve topluma yüklemiştir.[9] Tercüme konusunda hazırlanan bir incelemede insan bir dili bilmediğinde bir adım bile atamaz biçiminde çok çarpıcı bir belirlemede bulunulur.[10]

İsveç Kralı Carl XVI. Gustav tarafından Kürtçe tercümanı Remziye İnanç'a ödülü verilirken (2008).

İsveç hayatta kalma mücadelesi veren Kürtçeye kapılarını sonuna kadar açtı. Kürt kültürü özellikle 1980-2000 arasında büyük bir gelişme gösterdi. 1980'li yıllarda Türkiye'den gelen Kürt mülteciler sürgün koşullarında konuşma dilinden bir yazı dili yarattı. Kürtçe İsveç'te kavuştuğu olanaklarla yeni bir ivme kazanmış, böylece Kürtçenin statüsünde önemli değişimler yaşanmıştır. İsveç, Kürtçenin yüzyıllık çığlığına her alanda tercüman olmuştur.

Tüm bu gerçekler ve yasalardaki temel hareket noktası eşitlik ve kişi dokunulmazlığı noktasıdır.

Sadece tercüman bulundurmakla da sorunlar bitmiyor. Devlet ayrıca belli bir yeterliliğe sahip olan tercümanı bulup vatandaşın hizmetine sunmak zorundadır. Bu konu tercümanların eğitimi ve yetiştirilmesi noktasının yakıcılığına dikkatlerimizi çekmektedir.[11] Bu konuya önem verilmezse yetersiz tercümanlar nedeniyle insanların "Hukuk güvencesi"(*rättssäkerhet*) ve "Sağlık-bakım güvencesi"(*vårdsäkerhet*) büyük bir tehlikeye girmiş olacaktır.[12] Yetersiz tercümanların örneğin tercümenin bazı kısımlarını (farklı nedenler yüzünden) atlaması/geçiştirmesi yapılan tercümenin sağlıklı olmadığını gösterir.[13] Bu "tercüman atlamaları" araştırmacıların dikkatlerini çekmiştir. Konu ayrıca tercümanların ahlaki sorumlulukları konusunda kuşku uyandırmaktadır.[14]

İsveç vatandaşlarının tercümanlık hakkı sadece İsveç'te değil, diğer komşu kuzey ülkelerinde Danimarka, Norveç ve Finlandiya'da da geçerlidir. 1982 yılında imzalanan ancak 1987 yılında yürürlüğe giren "Dil Sözleşmesi" (*Språkkonventionen*) kapsamında bu konuda önemli adımlar atılmıştır. Konu bu ülkelerin çatı örgütü "Kuzey Ülkeleri Bakanlar Konseyi"nin (*Nordiska Ministerrådet*) gündemine gelmiş ve bu konuda bir rapor hazırlanmıştır.[15]

DEVLETİN TERCÜMAN ARAŞTIRMALARI

Devlet büyük bir alana yayılan tercümanlık hizmetlerinin daha yetkin olarak yapılabilmesi için kapsamlı

Stockholm Üniversitesi tarafından 1987 yılında Sovyetler Birliği'ne staj yapmak amacıyla gönderilen Kürtçe tercüman grubu.

araştırma ve incelemelere büyük bir gereksinim duymuştur. Bu araştırma ve incelemelerin tarihi gerilere uzanır. Ilk kez 1968 yılında başlatılan bir araştırmanın sonuçları 1972 yılında "Devlet Kamu Araştırmaları" (Statens Offentliga Utredningar, kısaltılmış adıyla SOU) dizisinde bir rapor olarak yayımlandı.[16] Benzer iki büyük kapsamlı çalışmanın sonuçları da 2000'li yıllarda yayımlanır. Bunlardan birincisi "Tercüman Büroları" (*Tolkbörmedling*, 2004)[17] ve diğeri de "Tercüman Eğitimi" (*Tolkutbildning*, 2005)[18] konuları üzerinedir. Bu araştırma ve raporlar dışında değişik kurum ve kuruluşların çalışmaları da önemlidir. Örneğin Lund Üniversitesi'nce 2008-2011 yılları arasında yürütülen 4 yıllık "Tercüman Projesi" (*Tolkprojektet*) adlı ekip çalışmasının sonuçları yetkili kuruluşlar nezdinde ve basında çok tartışıldı.[19] Bu meslek ayrıca dilbilim alanında "Tercümanlık" (*Tolkkunskap*) adıyla ayrı bir disiplin olarak kabul görmüştür.[20]

Lund Üniversitesi'nce 2008-2011 yılları arasında yürütülen 4 yıllık Tercüman Projesi'nin sonuçlarına göre örneğin 2009 yılında İsveç'te 170 dilde yaklaşık olarak 1,2 ve 1,5 milyon saat tercüme yapılmıştır. Aynı araştırmaya göre 2010 yılında tercümenin gerçekleştiği büyük tercüme-dillerinden (*tolkspråk*) birisi de Kürtçedir.[21] Bu durum bize İsveç'e yönelik Kürt göçünün ulaştığı boyutlar konusunda kaba da olsa bir fikir sunmaktadır.

İLK YILLAR KÜRTLERİN İSVEÇ'E GÖÇÜ

Tek tek insanları bir yana bırakırsak Kürtlerin ilk kez 1960'lı yılların ortasında İsveç'te bir grup oluşturdukları görülür. İsveçli bir aile tarafından evlat edinen ve 1929 yılında İsveç'e getirilen Süleyman adlı yetim bir Kürt çocuğunun öyküsüne, 1947 yılında İsveç'e öğrenim amacıyla gelen Urfalı Doktor Selahattin Rastgeldi'yi de ekleyebiliriz. Sonuncusu tıbbi buluşlarıyla adını İsveç patent tarihine yazdırdı. Her ikisi de vefatlarına kadar İsveç'te kalmışlardır. 1965 sonrasında İsveç'e ayak basan ilk Kürtler, Orta Anadolu yöresinden gelen işçiler ve Irak Kürdistanı'ndan gelen bazı politik mültecilerdir. 1970'lerin başında İsveç'e gelen Kürtlerin sayısı yüzleri bulur. 1980-1990'lı yıllarda İsveç'e yönelik büyük bir Kürt göçü yaşanır. Savaşlar, katliamlar ve askeri darbeler sonucunda ülkelerini terk etmek zorunda kalan Kürtlerin büyük bir kısmı İsveç'in yolunu tutmuştur. Zamanla bu huzursuz bölgelerden İsveç'e gelen Kürtlerin sayısı on binleri aşar. İsveç'te yaşayan Kürtlerin sayısı günümüzde 50 binin üzerinde tahmin edilmektedir.[22] Bu durum beraberinde büyük bir tercüman gereksinimi doğurmuştur.

Ilk kez 1968 yılında başlatılan Yabancılar Araştırması'nın tercüman konusunu ele alan bölümünün sonuçlarının 1972 yılında "Devlet Kamu Araştırmaları" dizisinde bir rapor olarak yayımlanmasıyla tercüme hizmetleri büyük bir ivme kazanır.[23]

1960'lı yıllardan sonra yabancı kökenli işçiler ve göçmelerin İsveç'e göç etmeleriyle birlikte yeni toplumla ilişkileri kapsamında tercümanlık hizmetlerine büyük bir gereksinim duyulur. Zamanla tercümanların sayısında bir artış gözlenir. Tercümanlık hizmetleri bu yıllarda değişik yerlerde kurulan "Yabancılar Bürosu" (*Invandrarbyrå*) adındaki bürolarda sunulur, Öğrenci şehri olarak bilinen Uppsala'da 1968'de kurulan Yabancı-

lar Bürosu 1971 yılında tercümanlık hizmetlerine başlar. Bu büroların sayısı 1972 yılında tüm İsveç'te 22'ye yükselir, kısa zamanda yirmi dilde tercümanlık yapabilecek konuma gelir.[24]

Bir yandan Kürtlerin sayısındaki artış, bir yandan 1972 yılında yayımlanan söz konusu tercümanlık araştırmasının sonuçları ve son olarak da Uppsala'da kurulan Yabancılar Bürosu'nun tercüme etkinliklerini artırması Kürtlere yönelik ilk tercüme hizmetlerinin 1973 yılından itibaren uygulamaya konulmasına zemin hazırlar. Uppsala'da öğrenci olan Türkiye Kürtlerinden Bedo Anter ilk Kürtçe tercümanlarından birisi olarak tanınır. Zamanla Kürtçe tercüme dillerinden birisi olarak "Yabancılar Şehri Uppsala" tarihine de geçmiş oldu.[25] Uppsala Yabancılar Bürosu'nun başkanlığına getirilen Gunnel Mogård kamu hizmetlerinde ilk kez Kürtçe tercümanlardan yararlandı. Kürtlere yönelik hizmetlerinden ötürü örneğin 1973 yılında basında "Kürtlerin annesi" olarak tanıtıldı.[26] Daha sonraki yıllarda Uppsala ve Stockholm gibi şehirlerde Selahattin Rastgeldi, Cemal Alemdar, Ömer Şexmüs, Süleyman Anter ve Reşo Zilan gibi Kürt aydınları, yeni gelen diğer Kürtlere tercümanlık yapmışlardır.[27] Kürtçe tercümanların sayısı zamanla giderek artmıştır. Örneğin 1990'lı yıllardaki sayıları lehçeler bazında şöyledir:

Kurmanci lehçesi tercümanları	106 (20 kadın)
Sorani lehçesi tercümanları	98 (17 kadın)
Feyli lehçesi tercümanları	4 (1 kadın)
Sınıflandırılmayan	38 (19 kadın)
Toplam	246 (57 kadın) [28]

Değişik Kürt bölgelerinden İsveç'e gelen Kürtlerin konuştukları lehçelerde tercüme yapabilecek tercümanların temini ilk yıllarda her zaman kolay olmamıştır. Bu yıllarda insanlar daha ziyade dil bilen yakın akraba çevresi veya arkadaşlarından yararlanmışlardır. Tercüman Büroları zamanla edindikleri tecrübeler nedeniyle bu konuda bilgi sahibi olmuş, tercüman çevreleriyle yeni çalışma yöntemleri ve ağları geliştirmişlerdir. Tüm bunlara rağmen zaman zaman tercümanların çağrılması sırasında aksilikler yaşanmıştır. Örneğin Kurmanci ve Sorani lehçelerinin bazen "Kuzey Kürtçe" (*Nordkurdiska*) ve "Güney Kürtçe" (*Sydkurdiska*) olarak adlandırılması karışıklıklara yol açmaktadır. Bazen de yabancı dillerin yer aldığı tercüman listelerinde veya belgelerde bu lehçeler bağımsız diller olarak işaretlenir. Bu sorun, 2004 yılında yayımlanan Tercüman Eğitimi (2004) adlı proje raporunda da yansır.[29] Günümüzde temel lehçeler (Kurmanci, Sorani) dışında Badinani, Feyli, Zazaki gibi lehçelerde gereken durumlarda Kürtçe tercüme yapılmakta ve bu lehçelerde kamu hizmeti sunulmaktadır.

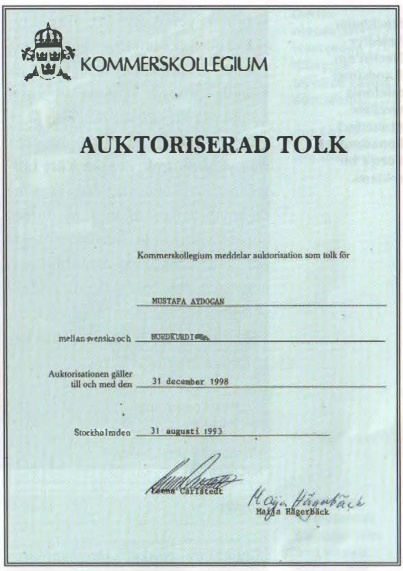
TERCÜMAN BÜROLARI (*TOLKFÖRMEDLING*)

Günümüzde İsveç'te aktif olarak çalışan tercümanların sayısı 6.000 kişiyi bulmuştur. Bunlardan yaklaşık olarak 1.000 kişi eğitimleri olan, tecrübe sahibi ve açılan sınavlarda başarıyı yakalayan yetkili tercümanlardan oluşur. Değişik tercüman bürolarına kayıtlı olan veya adları tercüman listelerinde geçen tercümanların sayısı 10 binin üzerindedir. Böylece İsveç gibi küçük bir ülkede büyük bir tercüman ordusunun farklı alanlarda görev yaptığı söylenebilir. Bu iki dilli veya çok dilli kişiler İsveç'te konuşulan 250 civarındaki dil ve lehçenin tercümanlığını yapmaktadır. Hastane, okul, mahkeme, polis, iş bulma kurumları ve belediye gibi kuruluşlar yılda milyonlarca saat tercüman gereksinimi duymaktadır.

1992 yılında özel tercüme bürolarının kurulmasıyla bu alana büyük bir canlılık geldi. Kurulan tercüme bürolarının bazılarını günümüzde Kürt tercümanlar yönetiyor. Bunlardan birisi Türkiye Kürtlerinden olan tercüman Remziye İnanç'ın İsveç'in başkenti Stockholm'de kurduğu "Järva Tolk- och översättnings service AB" adlı tercüman bürosudur. 1996 yılında kurulan büro zamanla büyüyerek 220 civarında dil ve lehçe ile tercümanlık hizmetleri sunar duruma gelmiştir. Yılda 70 bin parça tercüme işi gerçekleştiren büro 2008 yılında yabancılar arasında üstün başarı gösteren iş sahiplerine her yıl verilen "Yılın Göçmeni" (*Årets Nybyggare*) ödülünü kazandı. Ödül, Krallık Sarayı'nda yapılan bir törenle İsveç Kralı Carl XVI. Gustav tarafından Remziye İnanç'a verildi.[30] Rahşan Kılıç adında başka bir Kürt kadını Linguacom adlı bir tercüme bürosu kurarak bu alanda hizmet sunmuştur. Kürtçe tercümanlarının bir kısmı 1975 yılında kurulan İsveç Tercümanları Birliği (*Sveriges Tolkförbundet*) üyesidirler. Bu birliğin başkanlığını bir dönem kendisi İran Kürtlerinden olan ve 1986 yılında İsveç'e gelen Ali Labris adındaki yetkili bir tercüman yapmıştır. İsveç'te yapılan tercümanlık proje ve araştırma kurullarında danışman olarak yer almıştır. Sağlık ve yargı yeterliliğine sahip bir tercüman olan Ali Labris, ayrıca Språktjänst adında bir tercüman bürosu açmıştır.[31]

YETKİLİ TERCÜMAN (*AUKTORISERADE TOLK*)

Kommerskollegium 1985 yılında Kürtçe tercümanları için yetki sınavı başlatmıştır.[32] Bu sınavı başarı ile

KOMMERSKOLLEGIUM

AUKTORISERAD TOLK

Kommerskollegium meddelar auktorisation som tolk för

MUSTAFA AYDOĞAN

mellan svenska och KURDISKA

Auktorisationen gäller till och med den 31 december 1998

Stockholm den 31 augusti 1993

Hasna Carlstedt

Maija Bäckström

Mustafa Aydoğan'ın yetkili Kürtçe tercümanlık belgesi.

Stockholm Belediye Meclisi'nin (Landsting) telefonla tercüme hizmetleri konusundaki Kürtçe bir reklamı.

verenler "yetkili tercüman" (*auktoriserade tolk*) unvanını alır. Yetkili Kürtçe tercümanlarının sayısı ilk yıllarda örneğin 1996'da 16 kişiyi buluyordu (11 Sorani lehçesinde, 5 Kurmanci lehçesinde).[33] Daha sonraki yıllarda Irak ve Iran Kürt bölgelerinden gelen Kürtlerin sayısında büyük artışlar olunca, bu durum Sorani lehçesinde tercümanlık yapan yetkili tercüman sayısının artmasına neden olur.[34] Günümüzdeki yetkili tercümanların sayıları (2013 verilerine göre) tercüme yaptıkları lehçelere göre şöyledir:

Sorani lehçesi yetkili tercümanları	36
Kurmanci lehçesi yetkili tercümanları	5
Toplam	41

Günümüzde yetkili tercümanların sınavla seçilmesi görevini Adalet, İdare ve Ekonomi Kurumu -Kammarkollegiet yürütür. Daha önceleri 1993 yılında kadar Kommerskollegium adında başka bir kurum bu görevi üstlenmişti. Bu kurumlarda gerçekleşen Kürtçe tercümanlarının sınav işlerini uzun yıllar Reşo Zilan (Kurmanci lehçesinde) ve Ferhad Şakeli (Sorani lehçesinde) yürütmüştür.

KONTAK TERCÜMANLARI

Isveç'te çalışan Kürtçe tercümanlarının büyük bir kısmı "kontak tercümanları" (*kontakttolkar*) olarak çalışmaktadır. İsveç dilinde "kontak tercümanları" ifadesi, sanırım onları telefonla görev yapan tercümanlardan ayırt edebilmek için kullanılmıştır. Bu tercümanlar tercüme büroları tarafından aldıkları direktif doğrultusunda tercümenin yapılacağı yerde ve saatte hazır bulunurlar. Kürtçe tercüme yapan kontak tercümanlarının sayısı 200 civarındadır. Bu tercümanlar İsveç'in değişik yerlerinde bulunan 15 kadar halk yüksekokulu ve ABF gibi kurs merkezlerince düzenlenen eğitimden geçerler. Devlet bu kurumların görevlerini tam olarak yerine getirmeleri için onlara her yıl ekonomik yardımda bulunur. Örneğin devletin 2004 yılında bu kurumlara sağladığı yardımın tutarı 14,9 milyon kronu bulmuştur,[35] Kürtçe tercümanlarının sayısı 50'si yetkili tercüman ve 200'ü kontak tercümanı olmak üzere toplam 250 kişi civarında tahmin ediliyor.

TELEFON TERCÜMANLARI

İsveç'te bazı tercümanlar telefon vasıtasıyla tercüme yaparlar. Özellikle acil durumlarda veya fazla zaman gerektirmeyen kısa süreli tercüme işleri için yetkililer telefon tercümanlarına (*telefontolk*) başvururlar. 11/1/ 1983 tarihinde İsveç'e uçakla gelip havaalanında siyasi mülteci talebinde bulunduğumda burada beni bir Kürtçe tercümanı telefonla karşılamıştı. Tercüman kısa ifademi havaalanı polisi için Kürtçeden İsveççeye tercüme etti. Sözlerimin nasıl yabancı başka bir dile çevrildiğine ilk kez burada tanık oldum.

TERCÜMANLARIN EĞİTİMİ

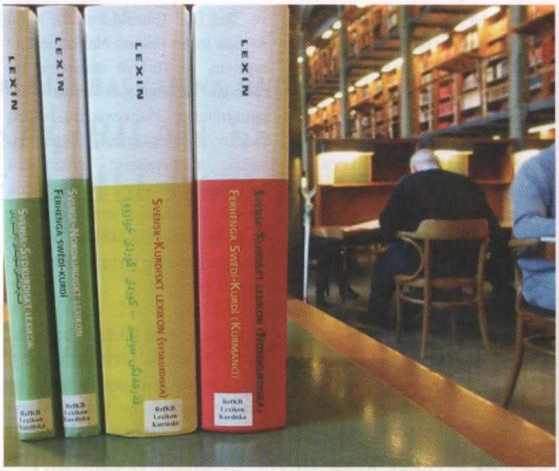
Kürtçe tercümanlarının eğitimi, stajları ve gerekli ders veya kurs malzemesinin hazırlanması alanında şimdiye kadar bir dizi çalışma yapılmıştır. İlk yıllarda zorluklar tercüme kurslarının açılmasıyla giderilmeye çalışılır. Bu kursların düzenlenmesinde uzun yıllar emeği geçmiş Kürt dili uzmanlarından Reşo Zilan bu konuda şunları söyler: "İlk kez Wiks Folkhögskolan adında bir yüksekokulda ders vermeye başladım. 1979-1980 yılları idi. Benden önce bir iki kurs Orta İsveç'te yine bir yüksekokulda verilmişti. Ben ders vermeye başladığımda yalnız ben vardım. Wiks, Västerhaninge ve Biskops-Arnö gibi yüksekokullarda ders verdim."[36] Västerhaninge Yüksekokulu'nda 7/1/ 1987-27/2/ 1987 tarihleri arasında Kürtçe tercümanları için düzenlenen hızlandırılmış yoğun kurs, değişik kurum ve kuruluşlar tarafından ortaklaşa gerçekleştirilir.[37] Stockholm Üniversitesi'ne bağlı Tercüman ve Mütercim Enstitüsü 18/9 - 4/10 1987 tarihinde stajlarını yapmak üzere 20 Kürtçe tercümanını üç haftalığına Kürtçenin konuşulduğu Sovyet cumhuriyetlerine gönderdi. 2000 yılında bu kez bir başka tercüman grubu stajlarını yapmak için Kuzey Irak Kürt Bölgesi'ne gitti.[38] Stockholm Üniversitesi ve Uppsala Üniversitesi ortaklaşa olarak 1992/1993 yılları arasında yetkili Kürtçe tercümanları yetiştirmek için iki dönem halinde bir eğitime başladı. Eğitim Uppsala Üniversitesi lokallerinde verildi.[39]

Sayıları zamanla artan Kürtçe tercümanları kendi gereksinimlerini karşılamak için bazı kurumların desteğini de alarak İsveççe terimlerin Kürtçe karşılıklarını tespit etmek için yılları alan hummalı bir derleme çalışmasında bulunurlar. Bu çalışmaların bir ürünü olarak 1988 yılında *İsveççe-Kürtçe Tıp Terimleri Temel Sözlüğü* yayımlandı.[40] Devam eden çalışmalar sonucunda 1988 ve 1992 yılları arasında 41 tercümanın katkılarıyla *İsveççe-Kürtçe Hukuk Terimleri Temel Sözlüğü* hazırlandı.[41] Bu kez 1994 yılında *İsveççe-Kürtçe İş Piyasası Temel Sözlüğü* adında başka bir çalışma yapıldı.[42] Bu çalışmalar eksikliği duyulan büyük bir kaynak gereksinimini karşıladı.[43] Stockholm Üniversitesi'ne bağlı Tercüman ve Mütercim Enstitüsü 2011 yılında *Tercümanlar İçin Kürtçe-İsveççe Sözlük* adlı 521 sayfalık kapsamlı bir sözlük yayımladı. Kürtçe tercümanların üniversite çalışanlarıyla birlikte hazırladığı sözlük Kürtçenin her iki temel lehçesi ile birlikte "Kurmanci-İsveççe-Sorani" biçiminde üçlü bir düzen ve sıralamayla yayımlandı.[44]

YAZILI TERCÜME

İsveç'teki kurum ve kuruluşlar değişik amaçlarla ellerindeki belge, yazı veya metinleri Kürtçeye tercüme etmek istediklerinde zaman zaman Kürtçe tercümanlardan yararlanmaktadırlar. Yabancılar Dairesi (*Statens invandrarverk*) İsveç toplumu hakkında Kürtleri bilgilendirmek amacıyla 1983 yılında dördü Kürtlerden, dördü İsveçlilerden olmak üzere 8 kişilik bir çalışma grubu oluşturur. Bu alanda "Jenny Projesi" adında bir proje başlatılır. Kadın ismi Jenny'nin bu projeye verilmesinin nedeni de projenin başladığı günün Jenny "isim günü"ne (*namndag*) denk düşmesinden ötürüdür. İsveç'te yaşayanların yılın her bir gününe yayılan bir isim günü bulunuyor. İki yıl süren bu proje sonucunda İsveççe bazı kaynaklar Kürtçeye çevrildi. Ayrıca okuma-yazması olmayanlar için Kürtçe bir kaset de hazırlanıp yayımlandı. 30 yıl önce başlatılan bu proje sonucunda Kürtçe yazılı tercümenin önemi ilk kez böyle ciddi bir biçimde tartışılıp görüşülür. Eğer Jenny adının anlamı olan "Allah merhamette bulundu" üzerinden bir görüş geliştirecek olursak İsveç Yabancılar Dairesi'nin bu "devletsiz dil"e yani Kürtçeye bu ilk yıllarda çok cömert davrandığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan küçük çaplı ama anlamlı bu projenin tarihi bir önemi bulunmaktadır.[45]

Yazılı tercümelerin yararlı bir tarafı da tercümesi yapılan belge ve kaynakların büyük bir kısmının arşivlerde uzun yıllar saklanabilmesi, böylece gelecek kuşaklara ulaşabilmesidir. Burada görüldüğü gibi Reşo Zilan[46] ve Reşîd Simo'nun[47] yaptıkları tercümelerden belge olarak bugün yararlanabiliyoruz. Günümüzde bu alanda çalışan yetkili Kürtçe mütercimlerinden Mohammed Mohtadi İsveççe-Kürtçe (Sorani lehçesinde) yazılı olarak tercüme yapmaktadır.[48] Başka kurum ve kuruluşlar da Kürtçe tercümeye gereksinim duymuşlardır. Örneğin sağlık konusundaki bazı metinler Kürt yazar Hesenê Metê tarafından Kürtçeye tercüme edilir.[49]

Devlet olanaklarıyla İsveççeden Kürtçeye tercüme edilen dört sözlük.

İsveç Kraliyet Kütüphanesi, Foto: Rohat Alakom

İsveç'te bulunan yabancı göçmen gruplarının sözlük gereksinimlerini karşılamak için devlet tarafından 1979 yılında hazırlanan "Lexin Projesi" (*Lexin-Språklexikon för invandrare*) çerçevesinde yayımlanan standart İsveççe sözlükler şimdiye kadar yirmiye yakın dile tercüme edilmiştir. Bu sözlüklerden ilki 1989 yılında Reşo Zilan tarafından,[50] diğeri 2006 yılında Mustafa Aydoğan, Mahmut Lewendî ve Vildan Tanrıkulu tarafından Kürtçenin Kurmancî lehçesine tercüme edildi.[51] Bu sonuncu sözlükte yaklaşık olarak 28.500 madde başı sözcük yer almıştır. Her iki sözlük de sonra bu kez Kürtçenin Sorani lehçesine tercüme edildi.[52] Böylece yirmi yıl zarfında Kürtçe dört önemli sözlüğe kavuşmuş oldu. Sözlüklerin tercüme ve yayım masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Bu dev projenin sorumluluğunu 2008 yılından itibaren İsveç'in dil alanındaki en yüksek mercisi olan "Dil Kurumu" (*Språkrådet*) üstlenmiştir.[53]

Tercüman ve Mütercim Enstitüsü'nün 2011 yılında yayımladığı *Tercümanlar İçin Kürtçe-İsveççe Sözlük*.

SONUÇ

Kürtçe özellikle milenyum öncesi "konuşulduğu" kendi toprağında ve Türkiye'de ne yazık ki hep yasaklı bir dil olarak bilindi. Bu dilsel baskılar uzun yıllar Türkiye kamuoyu ve medyasının önemli bir gündem maddesini oluşturdu. Bu yıllarda hapishanelerde yükselen mahkemelerde Kürtçe tercüman bulundurma istemleri bilindiği gibi hep şiddetle bastırıldı. Bu alanda Türkiye'de çok acı tecrübeler geçmişte yaşandı.

Diyarbakır Eski Belediye Başkanı Mehdi Zana'ın bu alandaki mücadelesi ve dik duruşu uzun yıllar hafızalardan silinmedi. 1987 yılında mahkeme karşısına çıkartılan Mehdi Zana ilk kez Kürtçe savunma yapmakta direnince mahkeme heyeti güvenlik güçlerine "atın bunu dışarı" emrini vermiş ve sanık zorla yaka paça salon dışına çıkarılmıştı. Bu sırada istemlerini Kürtçe dile getirmeye devam eden Zana'ya ayrıca dayak atılmıştı. Zana'nın bu Kürtçe direnişi daha sonraki mahkeme duruşmalarında da devam edince, olayın kamu-

oyuna daha fazla yansımaması için kendisi haksız bir biçimde Eskişehir'e sürgüne gönderilmiştir.[54]

Kürtçe bu yıllarda mahkeme kayıtlarına "bilinmeyen dil" olarak geçti. Binlerce yıldan beri milyonlarca insan tarafından konuşulan ve dünyaca bilinen Kürtçe (Latince: Lingua Kurdica) cumhuriyetin 1923 yılında kuruluşundan sonra Türkiye'de bir çırpıda siyasi aktörler tarafından bilinmeyen bir dil haline ge(tiri)lir. Kürtler dışlandığı gibi, işin garibi dilleri de yıkıcı (*subversiv*) bulunur. Yasalar ve hukuk da buna göre düzenlenir, "dizayn" edilir. Bu durum yaklaşık olarak bir asır boyunca devam etmiştir. Bu trajik-komik durum bazı edebi yapıtlara da yansır: "Bana Türkçe Bir Ekmek Ver" (Cezmi Ersöz) ve "Dağ Dili" (Harold Pinter). Konu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınmış ve Türkiye mahkeme tarafından bu alanda defalarca cezalandırılmıştır. Mahkeme bu hakkın sadece sözlü savunmayı değil, davadaki materyallerin tercümesini de kapsadığını belirterek ayrıca çok önemli bir konuya temas etmiştir. Sözlü tercüme ile birlikte böylece yazılı tercüme de tartışmaların gündemine gelmiştir.

Türkiye'nin tam aksine paradoksal bir durum da Kürtlerin yaşadığı topraklardan çok uzaklarda kalan İsveç'te yaşandı. Bu Kuzey Avrupa ülkesi yıllar boyunca sürekli tehdit edilen ve hayatta kalma mücadelesi veren bu "yasaklı dil"e, yani Kürtçeye kapılarını sonuna kadar açtı. Kürt kültürü özellikle de 1980-2000 arasında büyük bir gelişme gösterdi. 1980'li yıllarda Türkiye'den gelen Kürt eliti sürgün koşullarında konuşma dilinden bir yazı dili yarattı. Kürtçe İsveç'te kavuştuğu olanaklarla yeni bir ivme kazanmış, böylece Kürtçenin statüsünde önemli değişimler yaşanmıştır. İsveç hem tercümanlık alanında hem de başka kültürel alanlarda bir mucize yaratan Kürtçenin bu olağanüstü tecrübesine tanıklık etti. İsveç medyası kültürel bağlamda Stockholm'den bir "Kürt başkenti" (*kurdisk huvudstad*) diye söz etmeye başlar.[55] "Tercüman" sözcüğünü daha geniş anlamda bir metafor olarak kullanacak olursak diyebiliriz ki İsveç, Kürtçenin yüzyıllık çığlığına her alanda tercüman oldu."

DİPNOTLAR

* Tercümanlık alanında uzun yıllar çalışmış olan sayın Reşo Zilan, Mustafa Aydoğan, Hesenê Metê, Kasım Savaş, Şervan Büyükkaya ve Nedret Bilici'nin düşüncelerinden çok yaralanıdım ve hepsine teşekkür ederim.

1 T. Arne, *Europa upptäcker Ryssland*, 1944, s. 162.

2 Tsarens resa, *Fredrikshamn tidning*, 7/11 1888.

3 *Dil Oğlanları ve Tercümanlar: Enfants de Langue et Drogmans*, Frederic Hitzel (Editör). Çev. Mehmet Sert, Yapı Kredi Yayınları, 1995.

4 Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul / İstanbul'da Bir İsveç Sarayı* (İki dille yazılmış), 2000, s. 80.

5 *Resmi Gazete*, nr 28545, 31 Ocak 2013.

6 Sözlü ve yazılı tercüme yapan kişiye Türkçede yaygın olarak tercüman denilir. Kürtçede de böyle bir ayrıma gidilmez, genellikle *wergêr* sözcüğü kullanılır. İsveççede durumdaha farklıdır. Sözlütercümeyapankişiiçin *tolk*, yazılı tercüme yapan kişi için başka bir sözcük *översättare* sözcüğü kullanılır.

7 *Tolkförmedling - Kvalitet, registrering, tillsyn*, s. 89.

8 *Tolkförmedling*, s. 89.

9 *Tillgång till tolk- En samhällsservice*, Integrationsverket, 1999.

10 *Utan språk vänder man sig ingenstans - Tolkservice i sjukvården. Kvalitetsrevision*, Hälso och sjukvårdsnämnden i Stockholm, 1998.

11 *Tolkutbildning-Nya former för nya krav*, s. 127.

12 *Utan språk vänder man sig ingenstans- Tolkservice i sjukvården. Kvalitetsrevision*, Hälso och sjukvårdsnämnden i Stockholm, 1998.

13 Nadine Millbourn, *Tolkmissar ett hot mot rättssäkerheten – Ett kunskapsbaserade dilemma*, Lunds universitet, Kriminologiprogrammet, Januari 2012.

14 *Säkrare med ny tolklag*, Arbetarbladet 7/1 2013 (Kürtçe tercümanı İsmail Osman ile yapılan bir röportaj).

15 *Språkliga tjänster för invandrare i Sverige, Norge, Danmark och Finland*, Nordiska Ministerrådet, 1997.

16 *Invandrarutredningen 2: Tolkservice - språkkonvention*, SOU 1972:83.

17 *Tolkförmedling Kvalitet, registrering, tillsyn*, SOU 2004:15.

18 *Tolkutbildning -Nya former för nya krav*. Betänkande -Utredningen om kontakttolkar, Statens offentliga utredningar, SOU 2005:37.

19 Eva Norström, Kristina Gustafsson och Ingrid Fioretos, *Tolkens roll och tolkningens betydelse för rättssäkerhet och integration*, 2011.
Roger Orwén, *Utvärdering av Tolkprojektet Ny förskningstar helhetsgreppom tolkfaltet i Sverige och skapar användbara förbättringsförslag*, 2012.

20 *Tolkkunskap*, Tolk och översättarinstitutet, 2002.

21 *Utvärdering av Tolkprojektet*, 2011, s. 6.

22 Rohat Alakom, *Kurdên Swêdê*. Serkland, 2006, s. 153.

23 *Invandrarutredningen 2: Tolkservice - språkkonvention*, SOU 1972:83.

24 *Tolkförmedling-Kvalitet, registrering*. tillsyn, SOU 2004:15, s. 98.

25 Karin Borevi & Ingvar Svanberg, *Uppsala som invandrarstad*, 1993, s. 133.

26 Mogård-Kurdernas Mamma Gunnel, *Dagens Nyheter*, 13/11 1973.

27 Rohat Alakom, *Kurdên Swêdê*, s. 173-174.

28 *Tolkservice i Sverige*. Statens invandrarverk, 1992, s. 71-78.

29 *Tolkutbildning*, s. 228.

30 Buhaber İsveçKralıyetSarayı(Sveriges Kungahuset) resmi sitesinde de yer almıştır. Kungen i belönade "ÅretsNybyggare", 2008.

31 Hallå där Ali Labriz, *Tidningen vision*.nr 29/8 2002.

32 Kurdiska tolkar på kurs. Vi behöver en gemensam terminologi, *Tolkningsperspektiv*, nr 3-4/1987.

33 *Förteckning över auktoriserade tolkar 1996*, Kammarkollegiet. Nordkurdiska ve sydkurdiska kısımlarına bakabilirsiniz.

34 *Tolkutbildning*, s. 96.

35 *Tolkutbildning*, s. 55.

36 Reşo Zilan'ın 4/3 2013 tarihli mesajı.

37 Kurdiska tolkar på kurs. Vi behöver en gemensam terminologi, *Tolkningsperspektiv*, nr 3-4/1987.

38 İntervju med Kaveh Karimi, *Stockholmstolken*, nr 109/ 2001.

39 Sözü edilen eğitime katılan ve kendisi yetkili tercüman olan Mustafa Aydoğan'ın bilgilerine göre.

40 *Svensk-kurdisk basordlista i sjukvårdsterminologi*,1988.

41 *Svensk-kurdisk basordlista i juridiskterminologi*, 1992.

42 *Svensk-kurdisk basordlista i arbetsmarknadsterminologi*, 1994.

43 Reşo Zilan'a göre kendi çalışma grupları *İsveççe Kürtçe Sosyal ve Sigorta Terimleri Temel Sözlüğü* adında başka bir sözlük daha hazırlamış ama yayımlanmamıştır. Reşo Zilan'ın 4/3/ 2013 tarihli mesajı.

44 *Ordlista för tolkar: Svensk kurdiska*.Tolk-och översättarinstitutet, 2011.

45 *Information på kurdiska*, Statens invandrarverk, 1986.

46 *Zarok û malbat li Swêdê*, Statens invandrarverk, wergêr: ReşoZilan, 1984.

47 *Aşwhdar'iya Swêdê*, Statens invandrarverk, wergêr: Reşid Simo, 1991.

48 Vildan Tanrıkulu'nun "Roni Konsult &Översättning" adında bir danışmanlık ve tercüme bürosu bulunuyor.

49 *Brojûra Nexweşan Depresyon*, wergêr: Hesenê Metê,2006. *Wergerîna tahlila hucreyi ya jinekolojiyê*, wergêr: Hesenê Metê, 2012.

50 *Svensk kurdiskt lexikon (Nordkurdiska)*, 1989, Statens institut för läromedel .Översättning: ReşoZilan.

51 *Svensk-kurdiskt lexikon (Nordkurdiska)*, 2006, Myndigheten för skolutveckling. Översättning: Vildan Tanrıkulu, Mustafa Aydoğan, Mahmut Lewendi.

52 *Svensk kurdiskt lexikon (Sydkurdiska)*, 2000. Statens skolverket. Översättning: Hassan Ghazi & Hewa Cardo. *Svensk-kurdiskt lexikon (Sydkurdiska)*, 2007. Myndigheten för skolutveckling. Översättning: Rebwar Rashed (Davodi).

53 Şaprkrâdet adlı bu kurum "Dil ve Folklor Enstitüsü" (Institutet för språk och folkminnen) adlı enstitüye bağlı olarak çalışır.

54 Mehdi Zana ile 17 Nisan 2013 tarihinde Stockholm'da yapılan telefon görüşmesi notlarından.

55 Lise Blomqvist, Stockholm kan bli kurdisk huvudstad. *Göteborgs Posten*, 11/ 3/ 1996.

İĞNEYİ KENDİNE, ÇUVALDIZI BAŞKASINA BATIR:

YURTDIŞINA KAÇIRILAN ESERLERİN GERİ İSTENMESİYLE İLGİLİ BAZI DÜŞÜNCELER

HEVAL BOZBAY

Aktüel Arkeoloji'nin Eylül / Ekim 2012 sayısında, Murat Nağış ve Hilal Gültekin, "Geçmiş Kime Aittir" başlıklı yazılarında, yasadışı yollardan bulundukları ülkelerden çıkarılmış eserleri ve konunun tarihsel arka planını ele almış, bu eserleri elinde bulunduran Batılı devletlerin olaya bakışını ve de KTB'nin yeni stratejisini tartışmışlardı. Toplumsal Tarih'in Nisan 2013 sayısında Edhem Eldem, "Türkiye'de Arkeoloji ve Siyaset" adlı yazısında aynı konuyu, bu defa daha çok siyasi boyutlarıyla ele almıştı.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), Türkiye'den yurtdışına yasadışı yollarla çıkarılmış tarihi eserlerin iade edilmesi için, son dönemlerde bir seferberlik başlattı. Aslında bu tür eserlerin iadesi sorunu her zaman bakanlık gündeminin ilk sıralarında yer alır, ancak bu defa yöntemler değiştirildi. Bakanlık ilk olarak, elinde Türkiye menşeli eser bulunduran müzelere, geçici sergiler için eser vermeyeceğini ilan etti. Daha sonra, elinde eser bulunduran ülkeler bu eserleri iade etmezlerse, Türkiye'de yürüttükleri kazılara izin verilmeyeceğini duyurdu. Bu yöntem değişikliğinin iki etkisi oldu. İlki, yıllardır talep edilen bazı eserler, örneğin Boğazköy Sfenksi, Yorgun Herkül heykeli vb iade edildi. İkincisi, bu eserleri elinde bulunduran koleksiyoner ve müzelerde haliyle bir telaş meydana geldi. *Newsweek* ve *Economist* gibi dergi ve gazetelerde, muhtemelen bu telaşın ürünü olan ve Türkiye'yi son dönemdeki tutumundan dolayı eleştiren bazı yazılar yayımlandı. *Aktüel Arkeoloji*'nin Eylül / Ekim 2012 (29.) sayısında, Murat Nağış ve Hilal Gültekin, "Geçmiş Kime Aittir" başlıklı yazılarında, yabancı basında çıkan söz konusu yazıların bir eleştirisini yaparak, bu çok çetrefilli konuyu tarihsel arka planıyla ele almış, bu eserleri elinde bulunduran Batılı devletlerin olaya bakışını ve de KTB'nin yeni stratejisini tartışmışlardı. Nağış ve Gültekin "Takdir edileceği üzere mevzu, kolayca çözüme kavuşturulabilecek bir konu değildir." tespitini yaptıktan sonra yazılarını, "'Geçmiş kime aittir?' sorusu ayrıntılı bir şekilde bilim insanlarınca tartışılmalıdır. Mevzunun hem hukuki hem de etik boyutu vardır. Bu nedenle 'çok sesli' düşünmek ve tartışmak gerekir." diye bitirerek, belki de konuyla ilgilenenlere tartışma çağrısında bulunuyorlardı. *Toplumsal Tarih*'in 232. (Nisan 2013) sayısında da Edhem Eldem, "Türkiye'de Arkeoloji ve Siyaset" adlı yazısında aynı konuyu, bu defa daha çok siyasi boyutlarıyla ele almıştı. Bu yazı, Nağış ve Gültekin'in "çok seslilik" çağrılarına cılız da olsa bir katkıda bulunmak ve daha çok da Edhem Eldem'in yazısındaki gibi, "iğneyi kendine batırmak" amacıyla kaleme alınmıştır.

Resim 1

MAL SAHİBİ MÜLK SAHİBİ HANİ BUNUN İLK SAHİBİ?

Akad Kralı Naram-Sin (MÖ 2254-2218), Zagros Dağları'nda yaşayan

Resim 2

Türkiye'de nedense Batılı ülkelerin arkeoloji alanında bize muhtaç olduğu algısı var ki "kazını iptal ederim ha!" tehditleri de bu algıdan kaynaklanıyor. Doğrudur. Türkiye arkeolojik açıdan çok zengin, cennet gibi bir yer. Fakat bu açıdan dünyadaki tek ülke de Türkiye değil.

Lullubiler'i mağlup ettikten sonra, günümüzde Irak sınırları içinde olan Sippar kentinde bir stel diktirerek, bu zaferini dosta düşmana ilan etmişti (Resim 1). Yaklaşık bin yıl sonra, Elam Kralı I. Shutruk-Nahhunte (MÖ 1185-1155) Mezopotamya'yı işgal ettiğinde, başka birçok anıt ve eserle birlikte, Naram-Sin'in stelini de savaş ganimeti olarak almış ve bugün İran sınırları içinde olan başkent Susa'ya götürmüştü. Stel orada da kalmadı, yaklaşık üç bin yıl sonra, MS 1897-1911 arasında, asıl mesleği mühendislik olan Fransız Jean-Jacques de Morgan (1857-1924) Susa'da yaptığı kazılarda Naram-Sin'in stelini de buldu. Dönemin İran Şahı Muzaffereddin, kazıda bulunan eserleri Fransızlara hediye etmiş ve dışarıya götürülmelerine izin vermişti. Tabii Fransızlar bu lütfu geri çevirmediler; Naram-Sin steli bugün Louvre Müzesi'nin Yakındoğu Eserleri Bölümü'nde sergilenmektedir. Kimbilir, belki bir III. Dünya Savaşı'nda oradan da alınıp başka bir yere götürülecektir.

Yurtdışına götürülen tarihi eserler ve bunların geri istenmesiyle ilgili tartışmalar her alevlendiğinde ve bu vesileyle "Geçmiş kime aittir?" sorusu her sorulduğunda, aklıma bu stelin öyküsü gelir. Kimdir bu stelin sahibi; ilk dikildiği yer olan Sippar'ın bugün yer aldığı Irak mı; stele binlerce yıl ev sahipliği yapan Susa'nın bulunduğu İran mı; yoksa onu kazılarla ortaya çıkaran ve dönemin şahından da izin alarak kendi ülkelerine götüren Fransızlar mı? Gerçekten cevabı zor bir soru; Nasreddin Hoca fıkrasındaki gibi, herkes haklı. Tarihte buna benzer karmaşıklıkta çok örnek var; mesela Latin egemenliği sırasında İstanbul'dan Roma'ya götürülen eserler, mesela İstanbul'a Mısır'dan getirilen dikilitaş...

TOPUMU VERMEM TOP BENİM!

Tabii hiç de bu denli karmaşık olmayan örnekler de mevcut. Diyarbakır Müzesi'nden 1979 yılında çalınan, Artuklu dönemine ait tunç sfenks, bir süre sonra Danimarka'daki The David Collection Müzesi'nde ortaya çıkar (Resim 2). Türkiye'nin bütün taleplerine rağmen, bugüne değin geri alınamamıştır.

Bir diğer örnek, son zamanlarda kamuoyunda da çok yankı bulan Yorgun Herkül heykeli. Perge Antik Kenti'nde 1980 yılında alt yarısı bulunan ve Antalya Müzesi'nde sergilenen Yorgun Herkül heykelinin üst yarısı, bir şekilde Amerika Birleşik Devletleri, Boston Güzel Sanatlar Müzesi'ne kaçırılmıştır. Uzun yıllar süren ısrarlı girişimler neticesinde, heykelin üst yarısı 25. 09. 2011 tarihinde -bakanlığın internet sitesindeki ifadeyle- "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık uçağı ile Başbakanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın himayelerinde ülkemize getirilmiş" ve Antalya Müzesi'ndeki alt yarısı ile birleştirilmiştir (Resim 3).

Bunlara benzer örnekler sayınakla bitmez (bir liste için KTB'nin internet sitesine bakılabilir). Yalnızca British, Louvre, Metropolitan gibi büyük müzelerde değil, Avrupa ve Amerika'daki başka birçok müzede ve koleksiyonerde, Yakındoğu kökenli sayısız eser bulunur. Bunların ortaya çıkarıldıkları yerden -izinli veya izinsiz- götürülmeleri etik açıdan ne kadar yanlış ise, geri istenmesi de bir o kadar haklı bir taleptir, elbette. Fakat KTB'nin yaptığı gibi, yıllarca önce kaçırılmış bir eserden dolayı, sırf aynı ülkenin vatandaşı diye, başka birini cezalandırmak da sanırım pek hoş bir

davranış olmasa gerek. Bunun daha önce başka ülkeler (örn. Yunanistan, İtalya) tarafından uygulanmış olması da bunu meşru göstermez.

Bu tavır kısa vadede bazı eserlerin iadesini sağlayabilir ama uzun vadede Türkiye arkeolojisine zarar verir. Türkiye'de nedense Batılı ülkelerin arkeoloji alanında bize muhtaç olduğu algısı var ki "kazını iptal ederim ha!" tehditleri de bu algıdan kaynaklanıyor. Doğrudur, Türkiye arkeolojik açıdan çok zengin, cennet gibi bir yer. Fakat bu açıdan dünyadaki tek ülke de Türkiye değil. Örneğin İran, Irak, Azerbaycan gibi, komşumuz olan ülkeler de arkeolojik açıdan son derece zenginler ve Türkiye'nin karşılarına bin bir türlü engel çıkardığı yabancı ekipler bir kez bu ülkelere yöneldiler mi, arkeolojimiz artık "kendin çal kendin oyna"ya dönüşür. Bu ifadeler belki bir tür yabancı hayranlığı şeklinde algılanacaktır. Arkeoloji Türkiye'de, çeşitli nedenlerle, diğer bilim dallarına ve başka ülkelere kıyasla daha "ileri" bir durumdadır. Fakat teorik ve teknik bilgi akışının halen Batılı ülkelerden bize doğru olduğu gerçeğini de inkâr edemeyiz. Elbette bu Türkiye'den olmayan kazı ekiplerinin, sırf "yabancı" diye her türlü kural ve kaideden bağımsız olmalarını gerektirmez ki işte o zaman yabancı hayranlığından söz edilebilir.

BU NE PERHİZ BU NE LAHANA TURŞUSU?

Bir kez daha vurgulamaktan zarar gelmez, yurtdışına çıkarılmış / kaçırılmış eserleri geri istemek, tabii ki en doğal haktır ve tabii ki önce "hırsız suçlu"dur. Bununla birlikte, elimizde bulunan eserleri korumaya ve kaçırılmalarını engellemeye daha çok çaba göstermenin gereğini de konuyla ilgili herkes kabul edecektir. Yurtdışındaki eserlerin geri getirilebilmesi için diplomatik girişimlerde bulunmanın ve mesai harcamanın yanı sıra, önemli miktarda harcamaların da yapıldığını tahmin etmek zor değil. KTB son yıllarda arkeolojik çalışmalara verilen ödeneği önemli oranda artırdı, ancak bu maalesef yeterli düzeyde değil halen. Söz konusu eserlerin geri getirilmesi için gösterilen ehemmiyet Türkiye'deki araştırmalara gösterilse, o eserlerden misliyle bulunması işten bile değil, eğer amaç müzelere "güzel görünen" eser kazandırmaksa. Kaldı ki müzelerin depoları arkeolojik eserlerle, Herkül'ün değil yorgunları, dinç olanlarıyla da tıka basa doludur. İlgili mevzuat değiştirilip müzeler -Mehmet Özdoğan'ın deyişiyle- "eski eser hapishanesi" olmaktan çıkarılarak çağa uygun bir hale getirilse ve yeni müzeler kurulsa, bu eserler de depolarda çürümekten ya da kaybolmaktan, çalınmaktan kurtulurlar. Böylece "yabancı"ların "siz önce ülkenizdeki eserlere sahip çıkın" şeklindeki -kısmen haklı- serzenişlerinin de önüne geçilmiş olur.

Bu konudaki sorunlar yalnızca mevzuat değişikliğiyle ya da bir-iki düzenlemeyle çözülebilecek kadar basit değil elbette. Ancak en azından Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun "Yurtdışından kültür varlığı getirmek serbesttir." şeklindeki 33. maddesini kaldırmakla başlanabilir belki. Yurtdışından ülkenize eser getirilmesine bir itirazınız yoksa, ülkenizden yurtdışına götürülmesine de -hiç olmazsa etik bakımından- itirazınız olamaz.

BEN ARTIK O ESKİ BEN DEĞİLİM!

Son olarak, KTB'nin strateji değişikliğinin ardındaki motivasyona değinerek bitirmek istiyorum. Nağış & Gültekin, Kate Fitz Gibbon'a atıfla, eserlerin yurtdışına kaçırılma olaylarının, vakti zamanında düşülen bir acziyetin göstergesi olduğunu belirtiyorlardı. O halde bu eserlerin geri istenmesini de bu aciz durumdan kurtulmuş olmanın bir ifadesi yani bir güç gösterisi olarak mı görmek lazım? Mevcut hükümetin Türkiye'yi ekonomik ve siyasi bakımlardan küresel bir güç haline getirme iddiası sır değil. Acaba bu kaçırılan eserlerle ilgili sertleşen tutum da bu küresel güç olma çabasının bir tezahürü mü? Yani bu eserleri geri isterken, gerçekten o eserlere duyulan bir muhabbet söz konusu değil de işin ardında başka dürtüler mi var? Hatırlayalım, Yorgun Herkül'ün üst yarısını Amerika'dan özel uçağıyla bizzat getiren Başbakan Erdoğan, Yenikapı'daki kazı çalışmalarını (ki son yılların dünya çapında en önemli arkeolojik kazılarından biridir) "çanak çömlek arıyorlar" diye eleştirmişti.

Resim 3

Bu yazı vesilesiyle internette arama yaparken, TRT'de yayınlanan "Büyük Takip" adlı belgeselin, yurtdışına kaçırılan eserleri konu edinen bir bölümüne denk geldim. (Bilmeyenler için, belgeselin tamamen hükümetin politikası doğrultusunda bir yayın yaptığını belirteyim.) Belgeselin sonunda sunucu şöyle diyordu: "Gelişen ve büyüyen ülkemiz, tarihine de sahip çıkmayı öğrendi." Sanırım bu cümle ne demek istediğimi anlatıyor.

ARAŞ. GÖR. HEVAL BOZBAY
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

"BİZİM ZAMANIMIZDA OKULDA DAYAK VARDI"

1920-50 DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRK EĞİTİM TARİHİNDEN KISA BİR RAPOR

ÖZLEM ÇAYKENT, MESUDE ATAY

Burada, genel Kıbrıs bağlamı arka planda bırakılarak, toplumsallaşma öğretimin çok önemli bir kısmını oluşturan çocukluk dönemi, daha da öznelde Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi döneminde eğitim tarihine bakılacaktır. Bu yazının konusu olan tanıklık ve anlatılar daha geniş bir sözlü tarih çalışmasının parçası olup görüşmecilerin okul hatıralarıyla ilgili kesitlerinden oluşmaktadır.

Kıbrıs, zaman zaman konjonktürel olarak gündelik haberlere sızan ya da kişisel gezi deneyimleriyle hafızalarımızda yeri olan ve gerek popüler çerçevede, gerekse tarihi tartışmalardaki yeri Bizans kadar olmasa da oldukça kısıtlı ve hatta tam bir kolonyal düsturla nankörlük ve "anavatan" Türkiye'nin yaptıklarının kıymetini bilmeyen bir yer olarak anılır. Kıbrıs eğitim tarihi üzerine okumaya ve düşünmeye başlayınca iki unsur dikkat çekicidir. Birincisi Kıbrıs çalışmaları alanının "Kıbrıs Sorunu" ve Rum-Türk çatışması konularının gölgesinde kalmasıdır. İkincisi tarih kaynaklarının, birçok yerde olduğu gibi, devlet, üst yönetim ve kurumlarının kaynaklarından yazılmış bir anlatı olmasıdır.

Kıbrıs çalışmaları genellikle bu Rum-Türk çatışması üzerinden yapılır ya da okunur. Başka deyişle hangi alanda olursa olsun (arkeoloji, tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi) bütün çalışmaları gölgeleyen ve bu milli ve resmi boyutlu bir anlatıya sıkışmışlık söz konudur. Bunlar odaklı bir alanın şüphesiz birçok yönüyle kimlik oluşumu, siyasaların oluşması, ekonomi ve toplumsal psikoloji açısından azımsanamayacak etkileri olsa da her konuyu salt bu çerçevede ele almak, birçok diğer sosyo-kültürel oluşumu arka plana atmak ve hatta kaçırmak anlamına gelmektedir. Ulus-devletin tarih üzerindeki baskın hâkimiyetinin hâlâ yoğun bir şekilde hissedildiği, siyasi problemlerin henüz çözülmediği ve toplumsal hayatın çeşitli ambargolarla tahakküm altına alındığı bir yerde tarih yazımının farklı şekillenmesi elbette zordur. Ancak geçmiş anlatısının, bölgede birçok başka etnik ve dini grup bulunduğu halde sadece iki etnik grubun hikâyesinden ibaret olarak anlatılmasının yanlışlığı ve tarih üzerindeki bu engellemenin yeni kuşak tarihçiler tarafından kaldırılması gerekliliği de ortadadır. 20. yüzyıl tarihçiliğinde milliyetçilik, milli kimlik, siyaset gibi bağlamların arka planı şekillendirdiği muhakkaktır ancak toplumsal tarih çalışmalarını şekillendiren unsurlar bundan çok daha renkli ve çeşitlidir.

Çerçeveyi çizen ikinci unsur ise her yerde olduğu gibi eğitim tarihinin kurumsal anlatısıdır. Toplumsallaşma sürecinde eğitimin, özellikle de kişilik ve kimliğin oluştuğu yaşlarda alınan kurumsal eğitimin önemi 19. yüzyılda oluşan ulus-devletler tarafından da bilinmekteydi. O gün bugündür ulus- devlet eğitim politikalarını "iyi birer vatandaş", "milli değerlere saygılı çalışanlar" ve "topluma yararlı bireyler" yetiştirme gibi amaçlara göre tasarlamışlardır. Dolayısıyla toplumu biçimlendirmekte böylesine önemli bir araç olan eğitim ulus-devletin mutlak söz sahibi olmak istediği bir alana dönüştü.

1943-44 ders yılında Necmi Sagıb Bodamyalızade tarafından açılan İngilizce öğretim yapan Shakespeare Okulu, Lefkoşa.

MehmetHacıarif, *Kıbrıs* Star Gazetesi, 17.06.2012.

Bu çerçevede eğitim teorileri ile uygulamaya yönelik eğitim politikaları ve kurumları araştırmacılara oldukça fazla malzeme sunar. Fakat bu politikaların asıl nesnesi olan çocukların ve ebeveynlerin eğitim sürecine dair deneyimleri ve bakış açıları ihmal edilmiştir. Oysa bu bilgi araştırmacılar olarak bizlerin eğitimin toplumsallaşma süreçlerine katkısını anlayabilmemizin anahtarlarından biridir. Yetişkinlerin daha sonra çocukluk yıllarına ve özellikle okul yıllarına bakarak içinde yaşadıkları toplumu nasıl anlamlandırdığı ve kendini o toplumda nasıl konumlandırdığı ile yakından alakalıdır.

Yukarıda anlatılanlar ışığında burada, genel Kıbrıs bağlamı arka planda

KÜÇÜK KAYMAKLI İLKOKULU MÜDÜRLÜĞÜNDEN:

Bildiri

Okulumuzda bol miktar da satılık iyi cins marul ve kokulu şebboy fidanlarının bulunduğu, sebze ve çiçek meraklılarına saygı ile duyurulur.

bırakılarak, toplumsallaşma öğretimin çok önemli bir kısmını oluşturan çocukluk dönemi, daha da öznelde Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi döneminde eğitim tarihine bakılacaktır. Bu yazının konusu olan tanıklık ve anlatılar daha geniş bir sözlü tarih çalışmasının parçası olup görüşmecilerin okul hatıralarıyla ilgili kesitlerinden oluşmaktadır.[1] Bunların yanı sıra velilerin görüşlerini ileten yazılı şikâyetlerden ve buradaki örneklerde olduğu gibi medyada çıkan haber ve okur mektuplarından da yararlanılmıştır. Ancak bu kesitleri henüz tarih olmamış bir birikimin ya da yazılmamış bir tarihin aktarılması olarak görmek gerekir. Yazı, bahsedilen kurumsal kaynaklar ve medya o dönemin öğretim ve altyapı sorunlarının altını çizmektedir. Bizim bu sözlü tarih araştırmasında görüşmecilere sorduğumuz "okul yıllarınızı anlatır mısınız?" sorusuna verdikleri cevapların o dönemin eğitim hayatının çok farklı bir yönünün altını çizdiği, yoğunlukla yoksulluk/yoksunluk anlatısı ve okulda disiplinin dayak üzerine kurulmuş olduğu görülmüştür.

Yine de bir altyapı veya arka plan oluşturmak adına kurumsal gelişim ve yapıya bakmakta fayda vardır. Kıbrıs yaklaşık üç yüz yıllık bir Osmanlı hâkimiyetinin ardından, 1878'te yaklaşan Rus tehdidine önlem olarak yardım karşılığında İngilizlere kiralanmıştır. Ancak İngiltere adayı ilk önce 1914'te, Osmanlı Devleti'nin müttefiklere karşı Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla, tek taraflı olarak Krallık kolonisi ilan etmiştir. Bu durum 1923'te Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde yeni Türk hükümeti tarafından da kabul edilmiştir. Bu durum 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına dek sürmüştür. Kıbrıs, Avrasya, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz bölgesindeki birçok ülkede olduğu gibi 20. yüzyılın ilk yarısında modernite/modernleşme ve milliyetçilik gibi düşünsel/ideolojik fikirlerden etkilenmiş, özellikle iki büyük etnik grubun, Türk ve Rumların arasındaki farklılıklar ve farklılık bilinci daha da keskinleşmeye başlamıştır. İngiliz yönetimi de çeşitli politikalarıyla bu gerginliğin altını çizmiştir.

İngiliz koloni politikaları gereği yönetim Kıbrıs toplumunu Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi Rum-Ortodoks ve Türk-Müslüman olarak yönetimsel gruplara bölmüştür. Eğitim alanında da süren bu bölünme Rumlar ve Türkler için iki ayrı "eğitim encümeni" kurulması ve encümenlerin kitapları ve müfredatı belirlemesiyle sürmüştür. Okulların yönetimi ise Evkaf'a aitti ve Evkaf'ta bir İngiliz ve bir Türk yönetici bulunuyordu. Osmanlı yönetimi ve Türkiye Cumhuriyeti Müslüman halkın eğitimine gerek öğretmen gerekse ders kitapları ile destek vermiştir. Buna paralel olarak da Kıbrıslı Türkler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını yakından takip etmiş, Kemalist reformları ise hızlıca kabul etmişlerdir. Örneğin 1929 yılında Türk Eğitim Encümeni, Latin harflerinin kullanımı uygulamasını getirmiştir.

İlkokullarda eğitim önce 4 yıl olarak belirlenmiş, sonra 5 ve 6 yıla çıkmıştır. 1902-1903 yılında 153 öğretmen, 5.534 öğrenci bulunmaktaydı. Yeni öğretmenler önce, birçok Kıbrıslı aydının da mezun olduğu Viktorya Kız Lisesi ve Lefkoşa Erkek Lisesi'nden daha sonra 1937-1938 öğretim yılında açılan Omorfo Öğretmen Koleji'nden yetişmekteydi.[2] 1946'da yoğun bir milliyetçi "anavatan" söylemi çerçevesinde, T.C. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in desteği ile öğretmen açığına destek olmak için, ama bir taraftan da milli davayı yüreklendirmek/sürdürmek için Türkiye'den Kıbrıs'a tarih, edebiyat ve ilkokul öğretmenleri gönderilmeye başlanmıştır.[3] Diğer taraftan müfredata İngiliz sistemi, İngilizce dersleri veya kraliçeye saygı törenleri gibi kolonyal unsurlar da eklenmiştir. Kısaca bu dönemde Kıbrıslı Türklerin eğitim sistemi hem İngiliz hem de Türk eğitim sistemi ve ideolojileriyle harmanlanmıştır.

Resmi kaynak ve gazete ilanlarına bakıldığında eğitim alanında fevkalade gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. Ancak kişisel hayat hikâyelerine, yani sözlü tarih anlatılarına biraz

Katılımcılarımız okula devamsızlık konusunda öncelikle tarım, hayvancılık ve bahçe işlerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmak ya da ebeveynleri bu işlerde çalışırken küçük kardeşlerine bakmak nedenlerini öne sürmektedirler.

Akın, 21 Aralık 1962, sayı 138, sayfa 3.

daha yakından bakarsak yapısal gelişmenin ekonomik darlık ve sefalet anlatılarıyla karıştığını görmek mümkündür. Her ne kadar resmi kayıtlarda okul ve öğrenci sayıları artsa da yoksulluk nedeniyle kayıt olunan okula devamsızlığın bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan ikinci dil olarak müfredat uyarınca İngilizce dersi verilse de bu dersin verimliliğinden çok yakınılmaktaydı. 20 Aralık 1945'te *Söz* gazetesinde yayınlanan, Viktorya Kız Lisesi velileri tarafından kaleme alınmış bir yazı, İngilizce eğitim için çocuklarının altyapı eksikliğinden dem vurmakta ve dil eğitiminin yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. *Akın* gazetesinde yer alan bir reklamdan İngilizce öğrenimindeki yetersizliğin lise ve ortaokul düzeyinde İngilizce kursları ile telafi edilmeye çalışılmış olduğu görülür.[4] Yine, örneğin *Söz* gazetesinde Dr. İhsan Ali, öğretmen kadrosunun zayıflığı, altı senelik eğitimin ortaokul için uzun olduğu gibi konulara değinmektedir.[5]

KIZLAR MEKTEBE

Kız öğrencilerin ilkokula gitmeleri 1888'de başlar. Öğrencilerin okullaşma oranları ile ilgili veriler yetersizdir, ancak Servet Sami Dedeçay 2008 tarihli çalışmasında, Brewster Joseph Surridge'in 1939 yılında yayınladığı "A Survey of Rural Life in Cyprus" adlı eserinden bazı verileri aktarmaktadır. (Bkz. tablo 1)

Bu verilerden anlaşılacağı gibi, kız ve erkek öğrencilerin okul sayılarında eşit bir dağılım görülmektedir. Aslında cinsiyet faktörüne bağlı olarak okula devam etme sorunu, okula uzaklık ve yoksulluk, ilköğretim sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kızlar için ilkokul sonrası eğitim ilk olarak 1901 yılında Hamidiye Sanayi Mektebi'nin açılmasıyla başlar. Bu okul 1902 yılında Viktorya İslam İnas Mektebi'ne dönüşür ve 1958'de ismi "Viktorya Türk Kız Lisesi" olarak değişir (Dedeçay, 2008: 40-47). Viktorya Kız Lisesi ilk yıllarında, ev ekonomisi ve el sanatları dallarında iki yıllık eğitim vermiştir. 1915'te eğitim dört yıla, 1935'te altı yıla çıkarılarak bir lise haline getirilmiş ve Kıbrıslı Türk kız öğrencilerinin yüksek nitelikte eğitim yapabildikleri bir okul kimliğini Kıbrıs Cumhuriyeti yıllarında da korumuştur.[6] "Modern medeniyet" eğitiminin verildiği Viktorya Kız Lisesi, o dönem gazetelerde diğer okullarla ilgili bir haber ve duyuruya rastlanmazken, "müsamere" ve gösterileri ilanlarıyla yer almaktadır.[7]

OKULA DEVAMSIZLIK NEDENİ: YOKSULLUK

Şimdilerde yaşları 60-90 arasında değişen 44 görüşmecimizin hafızalarından artık okul isimleri silinmiş olsa da unutulmayan bir okul anısının anlatılması istendiğinde ya yapılan bir yaramazlık ya da alınan cezalar hatırlanmaktadır. Yoksulluk ve aile geçimine katkıda bulunma zorunluluğu, katılımcıların birçoğunun okulu bırakma nedeni olarak ortak kader gibi anlatılmıştır. Bunun yanı sıra yakınlarda bir okul bulunmaması ve ulaşım zorluğu, kız olduğu için okula gönderilmeme veya okuldan alınma ve devamsızlık gibi sorunlar sıralanmıştır. Hiç okula gitmeyen görüşmecilerimizin tamamı kadındır; eğitim seviyesi yükseldikçe kadınların bu okullaşma yüzdesi de düşmektedir. (Bkz. Tablo)

Katılımcılarımız okula devamsızlık konusunda öncelikle tarım, hayvancılık ve bahçe işlerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmak ya da ebeveynleri bu işlerde çalışırken küçük kardeşlerine bakmak nedenlerini öne sürmektedirler.

Okulu terk etme ve öğrenime devam edememe sebebi olarak ise ilkokul eğitiminden sonra devam edebilecekleri bir ortaokul ve lisenin olmaması gösterilmektedir. Örneğin 1942 yılına kadar Mağusa'da ortaokul ve lisenin olmaması, eğitimine devam etmek isteyenlerin Lefkoşa'ya gitmesini gerektirmiştir. Bu durumda eğitim hayatına ailelerinden ayrı devam eden öğrenciler ya yakınlarının yanında kalmakta ya da birkaç öğrenci bir araya gelerek ev kiralamaktaydılar.[8] Bu tablo özellikle yoksul ailelerin çocuklarının ve kız çocuklarının evden ayrılarak eğitimlerine devam etme şanslarının çok az olduğunu ortaya koymaktadır.

İlkokul eğitimini tamamlayan kız çocuklarının birçoğu ya terzi yanına sanat öğrenmek için verilmekte ya da bahçe, tarla ve hayvancılık işlerinde ailelerine yardım etmekteydiler. Cemay Onat-Müezzin, çalışmasında

Tablo 1: 1929'da Kıbrıs'ın 6 kazasına bağlı köylerdeki Türk ilkokullarında kız-erkek okul sayısı.

Kaza	Erkek Çocuklar İçin Okul Sayısı	Kız Çocuklar İçin Okul Sayısı	Kız-Erkek Karışık Okul Sayısı
Lefkoşa	11	10	43
Larnaka	6	6	19
Limasol	5	5	16
Baf	9	9	36
Mağusa	13	13	32

Tablo 2: Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları.

Eğitim Durumu	Kadın	Erkek	Toplam
Hiç Okula Gitmeyen	4	-	4
İlkokul Mezunu	18	11	29
Ortaokul-Lise	2	4	6
Kolej-Ziraat Okulu	-	1	1
Üniversite	1	1	2
Öğretmen Okulu	1	1	2
Toplam	26	18	44

kızların da meslek sahibi olması gerektiğine inanan, ancak onları kızlarını gönderemeyen ailelerin kızlarının özellikle terziliğe yöneldiğini ifade etmektedir.[9] Alankuş ve meslektaşları tarafından yapılan bir başka sözlü tarih çalışmasında, Kıbrıslı Türkler arasında 1960'lı yıllara kadar kız çocuklarını okula gönderen ailelerin orta ve üst sınıftan geldiği ve bu az sayıda eğitim almış kadının da çok az kısmının kamusal alanda meslek sahibi olabildiği vurgulanmaktadır. [10] Genel resme bakıldığında, kız çocuklarının çoğu yoksulluk, sosyal baskılar ve ulaşım problemleri yüzünden bulundukları bölgede okul olsa dahi okula devam edemedikleri ortaya çıkmaktadır.[11] Kırsal bölgelerde kız ve erkek çocuklar tarlaya, bahçeye giderek harnup (keçiboynuzu), portakal, nar gibi sebze ve meyve toplama, bahçecilik, çiçekçilik, testicilik, keklik ve bıldırcın besleme ya da hayvanların bakımı gibi sorumluluklar almak zorunda kalmaktaydılar. Daha kentsel alanlarda ise erkek çocukları bakkal, marangoz veya demircilik gibi işyerlerinde çıraklık yaparlarken kız çocukları ev işlerine yardım etmekte ve kendilerinden küçük kardeşlerinin bakımlarını üstlenmekteydiler.

Ancak bu anlatılardan özel ve kamusal alanın iş ve eğlence zamanının henüz tam olarak ayrılmadığı, bütün bu uğraşlar arasında oyun da oynandığı ya da bu uğraşların her zaman sadece iş olarak algılanmadığı da anlaşılmaktadır. Mesela bazıları için domates, bamya, börülce toplamak oyun olarak hatırlanmaktadır.

Okula devam eden çocuklar bir taraftan yine ailelerinin geçimine katkıda bulunmaya devam etmekteydi. Okul-iş arasında geçen dönemi şöyle özetleyen katılımcılarımızdan Osman S.'nin ifadelerine bakarsak: "İlkokul devresinde bizim gayet zor koşullar altında okula, okuldan tarlaya, tarladan hayvana... Çeşit yönlü çalışmalarımız vardı."[12]

Özellikle 1940 ve 50'li yıllarda "yoksunluk" ve "yoksulluk" sorununun ne kadar önemli olduğunu gazetelerde bu dönemde düzenlenen yardım kampanyası ilanlarından izlemek mümkündür. Örneğin *Söz* gazetesi[13] "Yoksullara Yardım Kurumu Senelik Toplantısı" çağrısına yer verirken, "Büyük Yardım" başlığı ile yayınlanan bir haberde Baf Belediyesi'nin "Fakir Türk talebeleri"ne yaptığı yardım anlatılmaktadır.[14] Bir diğer haberde, "Fakir Mektep Talebesine Potin Yapılıyor" başlığıyla Larnaka Yoksullara Yardım Kurumu tarafından Ahmed Kamil'e çifti 1-3 pound'a yaptırılacak olan botların talebelere dağıtılacağına yer verilmektedir.[15] Bir başka dikkat çekici haberde "Baf'ta Hayır İşleri" çerçevesinde 120 Baf'lı fakir talebeye giyecek verildiği belirtilmektedir.[16] Gazetelerde yoksulluktan dolayı eğitimine devam edemeyen öğrenciler için burs ilanlarına da rastlanmaktır.[17] Daha önce değindiğimiz, dönemin önde gelen okullarından Viktorya Kız Lisesi düzenli olarak verilen gazete ilanlarında, müsamerelerin bilet satışlarından elde edilen gelirin yoksul öğrencilere yardım maksatlı kullanılacağı belirtilmektedir.[18]

Sonuç olarak, eğitim hayatıyla ilgili tüm anlatıların zorunlu olarak "işgücüne katılım" ve "yoksulluk" söylemleriyle iç içe geçtiği görülmektedir. Üstelik küçük çaplı tarımsal faaliyetlerin okul eğitimiyle birlikte yürütüldüğü de anlaşılmaktadır. Bazı okullarda öğrenci ve öğretmenlerin okul bahçesinin bir kısmını beraber ektiklerini, katılımcılardan Hidaser N. şöyle aktarmaktadır: "Vallahi sabah kalkardık, giderdik okula, çalışırdık, haftanın ortası bahçe yapardık, öğretmenlerimizle çeşit şeyler ekerdik, çapalatırdı bize, ektirirdi çok güzel, döner sattırırdı o çıkarttığı gayıtları... Çok güzel şeyimiz [zamanımız] geçtiydi."[19] Buradan elde edilen gelirin yine öğretmene veya okula kaldığını ise "Bize bırakırmı hiç amada ha [gülüyor]" diyerek belirtmektedir.[20]

ÖĞRETMEN TUTUMLARI VE OKULLARDA DİSİPLİN

Okulda disiplinin kurulması bugün de hem çok önemsenen ama bir taraftan da içeriği çok tartışılan bir konudur. Kültürel kimlik ve değerler korunmaya çalışılırken, modernleşmenin gereği olarak gelişen okullaşma bir disiplin anlayışını beraberinde getirmiştir. Bugün demokratik olmasını istediğimiz eğitim anlayışının o dönemde korku ve fiziksel ceza odaklı olduğunu tahmin etmek zor değildir. Okullarda eğitim-öğretim amaçlarının gerçekleştirilmesi hiyerarşi ve iktidar ilişkileriyle kurulu olan yetişkinin çocuk üzerindeki hâkimiyeti, yani ve "çocukların kontrolü" yolu ile sağlanmaktaydı. Eşitsizlik üzerinden gerçekleşen bu kontrol ve hâkimiyet,

Fakir Mektep Talebesine Potin Yapılıyor

Lârnaka kasabası fakir talebelerinden 60 kişiye Lârnaka Yoksullara Yardım Kurumu tarafından birer çift kundura yapılacaktır.

Kunduralar çifti £ 1-3-0 den olmak üzere, Bay Ahmed Kâmil tarafından yaptırılacak ve dört haftaya kadar talebeye dağıtılacaktır.

NISAN 1946

SAYISI BİR KURUŞTUR

KAN TÜRK GAZETESİDİR.

ve İmtiyaz Sahibi: VEDİA M. R. OKAN Sayı 2811

En güzel mal, bana çirkin.
Ben isterim **TÜRKİYE** *malı.*

karşımıza korku ve dayağa dayalı bir şiddeti çıkarmaktadır.

Söz, 30 Aalık 1945, sayı 2733, sayfa 2.

Söz, 18-20-25-27-30 Nisan 1946, sayı 2821, sayf 1.

Çalışmamızda öne çıkan, okulda disiplini sağlama yöntemine ilişkin birkaç katılımcı dışında ortak anlatılardan biri öğretmenlerin öğrencilere dayakla ceza vermesidir. Sınıf düzenini bozma, ödev yapmama, tembellik gibi nedenlerle dayağa başvurulduğu ve öğretmene ve eğitim sistemine korku odaklı saygı geliştiği göze çarpmaktadır. Farklı yaptırımlar ve cezalar sayesinde korkunun ve "saygı" davranışlarının geliştiği görülmektedir.

Ancak anlatılarda disiplinin sadece söz dinlemekle değil çalışkanlıkla da özdeş görüldüğü, dayak yiyen-

lerin genellikle anlamayan, tembel ve zayıf öğrenciler olduğu dile getirilmektedir. Öğretmenlerin, dayak atma cezası dışında öğrencileri sınıf içinde tek ayak üstünde durdurma, kulak çekme gibi yöntemleri de kullandıkları aktarılmaktadır. Cezalar, öğretmenin yaratıcılığı kapsamında ceza aracı olan sopayı harnup ağacından cezalı öğrencinin kendisine kestirtmeye kadar çeşitlenebilmektedir. Dayak ile ilgili anlatılarda dayak sebebi ve miktarı unutulsa da kullanılan malzemeler hiç unutulmamaktadır. Bunların arasında harnup, nar gibi ağaçlardan elde edilen sopalar, tespih değneği demir, kemer, cetvel gibi nesneler sıralanmaktadır.[21]

Yaratıcılık sadece öğretmene has bir durum değildir elbette. Ahmet C., sınıf arkadaşlarından biri olan Mehmet Şemmedi'nin dayak yiyeceğini bildiği için öğleden sonra dersine gelmeden önce birden fazla pantolon giyerek müdürün kemerli dayak hasarını en aza indirgeyerek kendince önlem aldığını anlatmıştır.[22] Bir başka ceza yöntemi olarak öğrencilere okul tuvaletlerinin ve lavaboların temizletilmesi anlatılmaktadır.[23]

Sonuç olarak çocukların disiplin sorunlarını çözmek için 1940'larda olduğu gibi 1950'lerde de dayak ve korku unsurunun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Emine H.'nin ifadesinde korku ve saygı ilişkisi açıkça görülmektedir: "Evet ceza verirlerdi. Tek ayak üstünde dururduk, öğretmenlerden elbette korkardık saygımızdan."

DERSLER, KİTAPLAR VE ETKİNLİKLER

Görülen dersler içinde en çok hatırlananı öncelikle matematik, yani kendilerinin deyimiyle "hesap işleri"dir. İyi ve zeki olunduğunu vurgulamak için de ilk olarak akla gelen matematiğin iyi olmasıdır. Bunun dışında içerik olarak değil ama başlık olarak tarih, İngilizce, coğrafya, okuma-yazma, din eğitimi ve kızlar için dikiş-nakış gibi dersler hatırlanmaktadır. Hatırlanan etkinlikler arasında tiyatro, bahçe ekip-biçmek, spor olarak ise özellikle voleybol, basketbol ve jimnastik yer almaktadır.

Okullardaki gündelik yaşama ilişkin olarak öğrenci nüfusunun ekonomik durumuna göre süt ve yemek dağıtımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Beslenme saatlerinde portakalla balıkyağı, üzümlü ekmek ve çorbalar da hatırlanan yiyecekler arasında yer almaktadır. Genellikle sütün yanında İngiliz bisküvilerinin verildiği ifade edilmektedir. II. Elizabeth'in taç giyme merasimi sebebiyle 2 Haziran 1953 tarihinde çocuklara sütlerin, üzerinde kraliçenin fotoğrafının olduğu fincanlarda verilmesi çok önemli ve değerli bir anıdır ve bu fincanlar hâlâ bazı evlerde en değerli köşelerde saklanmaktadır.[24]

1935 ve 1940'lı yıllara ilişkin anlatılarda, okullarıngüne "yaşa kralımız! Yaşa kraliçemiz!" nidalarıyla başlandığı ve marşlar söylendiği yer almaktadır.[25] Ancak diğer taraftan erkek öğrenciler için cuma namazına gitme mecburiyeti konmuştur. Okul yöneticisinin İngiliz olduğu 1954-1955 yıllarında ilkokul dördüncü sınıfta Türk bayrağı asmanın yasak olduğunu, bayrak asanların sıra dayağına maruz kaldığını anlatan katılımcı Alpay K., diğer taraftan cuma namazına gitmeyenlerin cezalandırıldığını vurgulamaktadır.[26]

Kıbrıs'ın 1940-1960 yılları arası çocukluk anlatılarına dayalı bu kısa kesitten görüleceği üzere eğitim tarihi milliyetçilik ve kolonyalizm ile iç içe geçmiştir. Ancak bu çerçevenin içinde bu genel meseleleri biraz flulaştırdığımızda çok renkli bir gündelik hayat, yerel değerler ve kimlik oluşumu ile birlikte direniş de karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz bu yerel/mikro tarih çalışmaları, kişisel tarihin, dönemin getirdiği yapısal ve ideolojik kısıtlamaların içindeki öznel bir toplum tarihiyle ya da kolektif hafızayla nasıl harmanlandığını ve şekillendiğini göstermektedir. Sonuçta Kıbrıs'ı bugün analiz etmek ve anlamak için daha özelde eğitim tarihini yazabilmek için kaynakları çeşitlendirmek ve yerel ve özgün olanı anlamaktan geçmektedir.

ÖZLEM ÇAYKENT
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
MESUDE ATAY
DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Görüşmelerin tümü 2009-2010'da, 1920-1950 yılları arasında doğmuş Kıbrıslı Türklerle yapılmıştır.
2 Atatürk Öğretmen Akademisi, http://www.aoa.edu.tr/page.aspx?id=125
3 "Anayurdumuz Bize Eğitim Yardımında Bulunacaktır," *Söz* Gazetesi, 17 Mart 1946.
4 5 Temmuz 1962, *Akın* Gazetesi.
5 25 Ocak 1946, *Söz* Gazetesi.
6 Fatma Azgın, *Ulusçu Milliyetçi Feminist Buluşma* (Lefkoşa: Ultra Baskı Ltd. 1998), 37.
7 19 Şubat 1946, *Söz* Gazetesi; 30 Aralık 1945, *Söz* Gazetesi; 3 Ocak 1946, *Söz* Gazetesi; 16 Kasım 1962 *Akın* Gazetesi.
8 Birsonraki kuşağın eğitimyıllarındayurtlardı açılacaktır.
9 Müezin, C. O. (2009). "İngiliz Döneminde Araplara Verilen Kızlar". Dörtrenk Matbaacılık. Lefkoşa.
10 Alankuş, S., Aliefendioğlu, H. Behçetoğulları, P. *Kıbrıslı Türk Toplumunun "Çıkaik" Tarihini Tamamlamak*. Yayınlanmamış Proje Raporu.
11 1941 Katerina doğumlu. 07.09.2009 tarihli görüşme kayıtları.
12 1944 Altınova doğumlu, 28.09.2009 tarihli görüşme kayıtları.
13 24 Ocak 1946, *Söz* Gazetesi.
14 1 Şubat 1946. *Söz* Gazetesi.
15 30 Aralık 1945, *Söz* Gazetesi.
16 23 Aralık 1945, *Söz* Gazetesi.
17 13 Eylül 1962, *Akın* Gazetesi.
18 19 Şubat 1946, *Söz* Gazetesi.
19 1934 Sütlüce doğumlu. 12.03.2010 görüşme kayıtları.
20 21 Aralık 1962 tarihli *Akın* gazetesinde yer alan Küçük Kaymaklı İlkokulu Müdürlüğü'nün ilanında şu ifade yer almaktadır: "Okulumuzda bol miktarda satılık iyi cins marul ve kokulu şebboy ildanlarının bulunduğu, sebze ve çiçek meraklılarına saygı ile duyurulur."
21 Ahmet C. 1949 Topçu köyü doğumlu. 30.07.2009 tarihli görüşme kayıtları. Ferid D. 1947 Susuz köyü doğumlu. 06.07.2009 tarihli görüşme kayıtları.
22 1937 Mağusa doğumlu. 14.05.2009 tarihli görüşme kayıtları.
23 Osman S., 1944 Altınova doğumlu. 28.09.2009 tarihli görüşme kayıtları.
24 Elizabeth, babası VI. George'un ölümüyle tahta 6 Şubat 1952'de geçmiştir ancak taç giymesi ertesi seneolmuştur.
25 1937 Mağusa doğumlu Ahmet C. 14.09.2009 tarihli görüşmekayıtları.
26 1945 Mağusa doğumlu Alpay K. 27.12.2009 tarihli görüşmekayıtları.

SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA

"ATATÜRKÇÜLÜK" VE "ATATÜRK"

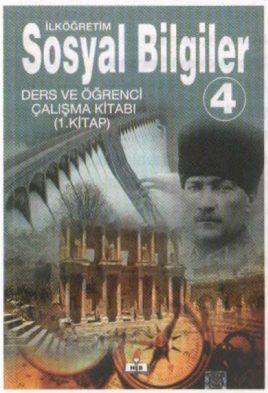
SÜLEYMAN İNAN

Türkiye'de, 1961'den itibaren anayasanın başlangıç kısmı ve eğitim öğretim hakkı maddeleri ile yine eğitimle ilgili kanun ve yönetmeliklerde Atatürk ilke ve inkılâplarına (devrimlerine) yapılan atıf, bundan önceki yıllara kıyasla bariz biçimde artmıştır. Eğitimde uygulama esaslarının çerçevesini de belirleyen bu ifadeler net/kesin bir şekilde ortaya konulamadan egemen görüş olmayı sürdürmüştür. Bu anlayışın ürünü olarak, ilk ve ortaokullardaki özellikle sosyal alan dersleri ideolojiyi yayma aracı biçiminde düşünülmüştür.

Bu çalışmanın temel problemi, Türkiye'de eğitim sisteminin her alanına nüfuz eden Atatürkçülük kavramının toplumsal ve politik tarihe yer veren ilk ve ortaokul düzeyindeki Sosyal Bilgiler ders kitaplarına nasıl taşındığı, ne gibi anlamlar yüklendiği üzerine olmuştur. Salt bunları belirlemek ilk amaç olurken; pedagojik açıdan sorunlu unsurlara dikkat çekmek ve bunlara yönelik uygulanabilir somut tavsiyeler sunmak da ikinci amaç olmuştur. Bu konunun doğal ilintisi olan Atatürk anlatılarının ilk ve ortaokul öğrencisi nezdinde nasıl somutlaşması gerektiği de çalışmanın hedeflerindendir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Bu çalışmada, temel malzeme olarak, örgün eğitimin ilk ve ortaokulda okutulan "Sosyal Bilgiler" ders kitapları ele alınmıştır. Bu kitaplardaki kurmaca metin, çerçeve yazı, hikâye, veri, alıntılar, fotoğraf gibi yazı ve görsellerdeki sorunlu unsurlar, belirlenen sınırlar çerçevesinde, metin analizi yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Alt problemler olarak cevap bulunmaya çalışılan belli başlı

sorular ise şunlardır: Ders kitaplarında Atatürkçülük nasıl tanımlanmakta ve hangi yanları öne çıkmaktadır? Atatürkçülük anlatısında beklenen değer eğitimi nedir? Bu konular etrafında soyut ve somut unsurlar nelerdir? Bizatihi Atatürk biyografilerinin anlatıları nasıldır? Atatürk'le ilgili bilgiler yeterince yan disiplinlerden yararlanılarak sunulmuş mudur?

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İlk olarak, çalışmanın başlığında da geçen iki temel kavram karşımıza çıkıyor: "Atatürkçülük" ve "Ders Kitapları".

Atatürk'ün ölümünden sonra Türkçe literatüre giren Atatürkçülük kavramı, yaygın bir şekilde 1960'taki 27 Mayıs darbesinden sonra duyulur. Askeri rejim, sonraki zamana Atatürkçülük'ten dem vuran pek çok yeni kurum ve anlayış bırakmıştır. Siyasi rejimin yeni muktedirleri, Demokrat Parti'ye karşı yapılan darbenin temel gerekçesini Atatürk ilke ve inkılâplarında gördüklerini ileri sürdükleri "tavize" bağlamışlardı.

Dolayısıyla rejimin restorasyonunda Atatürk'ü her yerde görünür kılmak amaçlanmıştı. Atatürkçülük de böyle bir süreçte resmi ideolojinin adı olmuştur. Fakat sorun şu ki, bırakınız okul ortamlarını, akademide bile Atatürkçülük'ün ne olduğuna ilişkin fikir yürütmelerinde ittifak etmek zordur. Örneğin, Atatürkçülük'e dair son dönem akademik çalışmaların

Tarama Bulguları ve Tartışma-Yorumlar

Kitapları taradığımızda Atatürkçülük ve Atatürk'le ilgili sorun başlıklarını, üç kategoride ele almak mümkündür:

- Atatürkçülüğün tanımlanma sorunu
- Atatürk'ün hayatının salt kronolojik bilgilerle anlatılması

dan hangisini anlayacak? Bunların hepsi Atatürkçülük ise, öğrencinin aklında hangisi kalacak? Üstelik bunların bazıları soyut, içi doldurulması gerekenler olarak dikkat çekiyor; örneğin şunlar: "Atatürkçülük, Türk milletinin tarihsel gelişiminin bir sonucu ortaya çıkmıştır", "Atatürkçülük Türk toplumuna uygun sosyal ve siyasal kurumlar kurmaktır".

Atatürk'ün ölümünden sonra Türkçe literatüre giren Atatürkçülük kavramı, yaygın bir şekilde 1960'taki 27 Mayıs darbesinden sonra duyulur. Askerî rejim, sonraki zamana Atatürkçülük'ten dem vuran pek çok yeni kurum ve anlayış bırakmıştır. Siyasi rejimin yeni muktedirleri Demokrat Parti'ye karşı yapılan darbenin temel gerekçesini Atatürk ilke ve inkılâplarında gördüklerini ileri sürdükleri "tavize" bağlamışlardı. Dolayısıyla rejimin restorasyonunda Atatürk'ü her yerde görünür kılmak amaçlanmıştı. Atatürkçülük de böyle bir süreçte resmi ideolojinin adı olmuştur.

en önemlilerinden sayılabilecek bir kitapta ("Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce" dizisinin "Kemalizm" İletişim, 2001 cildinde) bile, Kemalizm'in 11 versiyonu/çeşidini açıklama/yorumlama çabası vardır ki; bunlar şu başlıklar altında özetlenebilir: *Hegemonik söylem. Modernleşme, Egemen ideoloji, Anti-emperyalist bağımsızlık ideolojisi, Üçüncü dünya uluslaşçılığı, Türk aydınlanması, Türk hümanizmi, Sol ve sağ Kemalizm, Müdafaa-ı Hukuk doktrini* ve nihayet *neo-Kemalizm*. Bu yazı içinde Atatürkçülük kavramı, önceden ilkeleri saptanmamış, fikriyatını teoriden çok pratikten alan ve zaman zaman değişkenlik gösterebilen yumuşak eklektik bir ideoloji olarak ele alınmıştır.

Ders kitapları ise, herhangi bir branşta eğitim için hazırlanan rehber kitaplardır. Türkiye'de ders kitaplarının belirlenmesi, Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatı içinde yer alan Talim ve Terbiye Kurulu'nca belirlenmektedir. Ders kitapları, yalnızca bilgi aktarmakla kalmayan, bir toplumun politik ve toplum kurallarını da hafızalara belletmeye çalışan araçlardır ve belki de bu yüzden içeriği/biçiminin incelenmesi bilimsel uğraş olagelmiştir.

- Atatürk'e ait sözlerin/anlatıların ve görsellerin ilgisiz kullanılması

Atatürkçülüğün Tanımlanma Sorunu

Atatürkçülüğün tanımlanması da iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: Atatürkçülüğün "doğrudan" tanımlanma çabası ve Atatürk ilkeleri (6 ilke) olarak tanımlanma çabası. Bu ikisini ayrı ayrı ele alalım.

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN DOĞRUDAN TANIMLANMA ÇABASI

Atatürkçülüğü doğrudan tanımlama çabasında izlenen yol, çocukların ne düşündüğünü soruyla öğrenmektir. O güne kadar Atatürk'e ilişkin öğrendiklerini ve kazanımlarını derleyerek Atatürkçülük tanımı yapılmaya çalışılıyor. 10-11 yaşındaki öğrenci de kendisine "Atatürkçülük ne demektir?" sorusu yöneltildiğinde, Atatürk'ün yaptıklarını/yapmak istediklerini anlayarak cevaplar veriyor. Böyle olunca da birçok Atatürkçülük tanımı çıkıyor. Esasında bunu yadırgamamak gerekir. Çünkü yazarlarca bir tek tanım vermek yerine bir sürü şey söylemek amaçlanıyor. Örneğin bir ders kitabında Atatürkçülüğün 13 farklı tanım yapılmış (Başarı, 5, 151). Peki, öğrenci Atatürkçülüğün bu bir sürü tanımından hangisini anlayacak? Bunların hepsi Atatürkçülük ise, öğrencinin aklında hangisi kalacak? Üstelik bunların bazıları soyut, içi doldurulması gerekenler olarak dikkat çekiyor; örneğin şunlar: "Atatürkçülük, Türk milletinin tarihsel gelişiminin bir sonucu ortaya çıkmıştır", "Atatürkçülük Türk toplumuna uygun sosyal ve siyasal kurumlar kurmaktır".

Başka bir örnekte de bunların bir kısmı, uzun bir cümle içine âdeta sıkıştırılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Akran olarak Erkan adlı kişi fotoğraf eşliğinde konuşturulur; "Arkadaşlar, (...) Atatürk'ün çalışmaları 'Türk milletinin bugün ve gelecekte tam bağımsız olmasını amaçlayan; devlet yönetiminde, millet egemenliğini esas alan; aklın, bilimin rehberliğinde Türk toplumunun çağdaşlaşmasını ve refah içinde yaşamasını' amaç edinen Atatürkçü düşünce sistemini oluşturmuştur. Atatürkçülük, Türk milletinin ihtiyaçlarından ortaya çıkan bir düşünce sistemidir." (Pasifik,5, 50). Burada tam bağımsızlık, halk egemenliği, bilimin rehberliği, çağdaşlık, refah toplumu ve nihayet toplum ihtiyaçlarının yansıması gibi unsurlar öne çıkıyor. Bu tanımda esasında Atatürkçülüğün hiçbir zaman katı teoriye dayanmadığı, genel ilkelerden oluştuğu gerçeği çıkıyor. Duygu olarak herkesçe paylaşılabilecek bu ilkelerin, ideolojilerde beliren ayırt edici özellikler olmadığı söylenmelidir. Örneğin, liberalizmde özgürlük, hoşgörü, özel mülkiyet; sosyalizmde de eşitlik, ortak mülkiyet, kardeşlik gibi değerler birbiriyle tutarlılık dairesinde ilişkilendirerek temel ilke olarak benimsenirken, farklı özellik olarak diğerinden kendini ayırır. Oysa yuka-

rıda tanımda geçen Atatürkçülük'teki unsurlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci, işgalden kurtulma ve yeni Türkiye'nin teşekkülü izleğinde özel bir anlam ifade etse de, klasik ideolojiler kategorisine almaya zorlayacak ilkeler gibi durmaktadır.

Bu iki tanım gerçekte, özellikle 1980 sonrası siyasi retorikte bolca yer bulmuş bir yığın Atatürkçülük tanımlamalarının derlenmesi olduğunu göstermektedir. Asıl sorun, konunun tarihsel arka planın atlanmasıdır. Oysa Atatürkçülük-Kemalizm konularına odaklanıldığında bu kavramın ilk defa 1920'de İngilizler tarafından kullanıldığı anlaşılacaktır.

Ders kitaplarında elbette Atatürkçülük'ün bir tanımı (veyahut bir tanım denemesi) yapılabilmelidir. Örneğin, şöyle bir metin önerilebilir: "Atatürkçülük, Atatürk'ün liderliğini üstlendiği dönemde (1919-1938) Türkiye'de yaptıkları köklü ve etkileyici işlere yabancıların verdiği bir isimdir. Atatürk'ün ölümünden sonra da bu isim Türkiye'de benimsenip kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de ayrıca Atatürkçülüğü açıklama girişimleri olmuş ve bu bakımdan bir tek değil, birçok tanımı yapılmıştır." Öğretmen kılavuz kitaplarında da buna rağmen farklı tanımların olabileceği vurgulanmalıdır. Atatürk'ün eylemi önce yapıp, teorisini sonradan inşa ettiği belirtilmelidir. Dolayısıyla bunun liberalizm, sosyalizm gibi klasik ideolojilerden farklı yanı olduğunun söylenmesi istenmelidir.

ATATÜRK İLKELERİ (6 İLKE) OLARAK TANIMLANMA ÇABASI

"Atatürkçülük", bazı kitaplarda da, "Atatürk ilkeleri" olarak da sunulan 6 ilke (6 ok) olarak açıklanır. Yanı, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, laiklik, inkılâpçılık... Konu bitiminde yargı cümlesi şudur:

"Yukarıda Atatürkçülüğü oluşturan ilkelerin dayandığı esaslar yer almaktadır. Türk (yazım yanlışı bana ait değil) Cumhuriyet'ini korumak için bu esasların oluşturduğu ilkelere sahip çıkmamız gerekir. Çünkü, akla ve fenne dayanan Atatürk ilkeleri, Türk toplumunu çağdaş bir yapıya kavuşturmuştur. Ülkemizi daha ileri seviyelere taşımak için yol göstericimiz ve güç kaynağımız Atatürk ilkeleridir" (Pasifik, 5, 57).

Atatürkçülük, belli ilkelere işaret ediyorsa, iki düşündüren soru karşımıza çıkacaktır: Niçin bir siyasal partinin (yani Cumhuriyet Halk Fırkası'nın) ilkeleri Atatürkçülük olarak ele alınmıştır. İkinci soru da bu ilkeler arasında mesela niye demokrasi, insan hakları gibi günümüzde hâlâ geçerli modern kavramlar yer almaz. İlk soruda öğretmenin, tarihsel bağlamı (öykülemesi) çocuk için ağır içerikte olsa da o dönemin "tek partili" olduğu (yani başkaca siyasi parti olmadığı) vurgusu yapması öğrenciyi tatmin eden bir cevap olabilecektir. Ancak ikinci soru felsefi derinlik isteyen bir izahı zorunlu kılar ki işte bu yetişkinlerin bile altından kalkamadığı/kalkamayacağı zor bir iştir. Bunlardan cumhuriyetçilik ve laiklik haricinde diğerlerinin çeşitli veçhelerle tartışılabildiğini biliyoruz. Nihayetinde, Atatürkçülük'ün 6 ilke olarak sunulması, çocuk için karmaşık olması dolayısıyla yukarıdaki önerilen (veya başkaca önerilebilecek) tanımı benimsemek yeğlenmelidir.

Atatürk'ün Hayatının Salt Kronolojik Bilgilerle Anlatılması

Ders kitaplarındaki yıllardır değişmeyen klasik Atatürk anlatımlarının, insan unsurunu ihmal ettiği, kuru ve yavan olduğunda çok kişi birleşir. Biçimlenmiş "resmi anlatı"nın sürdürülmesi, çoğu politik çeşitli sebeplerle bunun dışına çıkılmasından çekinildiği izlenimi vermektedir. Fakat buna politik değil, özellikle pedagojik nedenlerle itiraz etmek gerekir. Çünkü Atatürk, bu anlatımlarla çocuklar için somut bir kişi olarak anlaşıl(a)mıyor, Burada çocuğun Atatürk'ü nasıl anlayabileceğine odaklanmayan, onların seviyesine inemeyen bir yetişkin tavrını sezinlemek mümkündür.

Örneğin, 4. sınıf kitabında, Atatürk'ün hayatı 10 yaşında bir çocuk için uzun bir diyalog üzerinden anlatılıyor (Gizem, 4, 55). İki sayfalık anlatıda tam 18 adet gün/ay/yıllı tarih geçiyor, hatta bu ezberlensin istendiği için kronoloji tablosu bile sorularla veriliyor (s.57). Tabii başkaca sorunlu unsurlar da var:

- "Eski" kelimeler: kongre, tamim, rüştiye, idadi.

İlköğretim 5, Başarı, s. 151.

- Militer kavramlar; mareşal, kurmaylık, subay, yüzbaşı.

- Günümüzdeki yerleri belirtilmeyenler Selanik, Trablusgarb, Derne, Tobruk, Anafartalar...

Yukarıdakiler gibi, açıklanması gereken ve dolayısıyla öğretmeni "otorite" yapan bir yığın bilgiler de yer alıyor:

- "*Yeni yöntemlerle* öğrenim yapan Şemsi Efendi Okulu" (yeni yöntem denilen nedir?)

- "Babası gümrük muhafaza memuru, annesi (...) *bir Türk kadını*ydı" (babası için meslek belirtilirken, annesi için neden ev hanımı denilmemiştir?)

- "*Gizlice* Trablusgarb'a gitti" (Hayal dünyası "ajanlık" öyküleriyle kurgulu bir çocuk için neden gizlice gitmiştir; belirtilmemiştir.)

- "*Temsil Heyeti* üyeleri ile Ankara'ya geldi" (Temsil Heyeti nedir veya kimlerden oluşur? Üstelik söz konusu metinde bundan bahsedilmemiştir.)

- "Ordular ilk hedefiniz *Akdeniz'dir*. ileri" (Yön karmaşası izah edilmemiştir.)

• "Düşmanın yurttan *temizlenmesi*" (Düşmanlığı pekiştiren bir dil neden kullanılmıştır?)

Yapılması gereken, sözünü ettiğimiz dönemdeki ders kitaplarında hikâyelerle bezeli Atatürk'ü daha çok özel hayatıyla anlatmanın tercih edilmesidir. Örneğin çokça eleştirilse de karga kovalayan küçük Mustafa'yı ve matematik öğretmeninin Kemal ismini verdiğini okul sıralarında öğrenenlerin çok sonraları bile bunları unutmadığı bilinen bir olgudur. Bu kapsamda Atatürk anlatılarına dâhil edilmesi gerekenleri şöyle sıralayabiliriz: Annesi Zübeyde Hanım, eşi Latife Hanım, kız kardeşi "Büyük Bayan" Makbule Hanım, manevi çocukları (Afet İnan, Sabiha Gökçen, Ülkü, Rukiye, Nebile vd.), geçirdiği hastalıklar, atlattığı tehlikeler, yaptığı sporlar, çocuk sevgisi, köpeği Foks. Bir devletin kurucusu olarak Atatürk'ü özeliyle öğrenmek yadırganacak bir durum değildir. 8. sınıfın dersi olan "Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi"nde ise, önceki yılların sosyal bilgiler dersinde öğrenilenleri bir adım ileri götüren detaylara ve dolayısıyla Atatürk üzerinden siyasi tarihe girilebilir. Örneğin özgün ifadeler ve tarihi terimler bu derste korunabilir. Ancak lisede de bu dersin olduğu düşünülürse, kapsam yine öğrencinin düzeyine göre damıtılmış olmalıdır.

Atatürk'e Ait Sözlerin/ Anlatıların ve Görsellerin "İlgisiz" Kullanımı

Sosyal bilgiler kitaplarında Atatürk'le ilgili söz ve görsellerin ilgisiz kullanılması da dikkat çeken diğer bir unsurdur. Bunları iki başlık altında değerlendirebiliriz:

1. Söz veya anlatıların bağlamsız kullanımı

2. Görsellerin yersiz kullanımı

ATATÜRK'ÜN SÖZLERİNİN BAĞLAMSIZ KULLANIMI

Bu noktada, Atatürk'ün sözlerinin neredeyse gelişigüzel (*copy-paste*) sistemiyle bağlamından koparılarak, niçin söylendiğine bakmadan yer verildiğini görüyoruz. Bazen de ne yazık ki tamamen boşluk doldurma olarak kullanıldığını fark ediyoruz. Bunu, kitap yazanların özensizliğine ve aceleciliğine bağlamak gerekecek. Bu durumu ortaya koyan temsili örneklerimize geçebiliriz (Bkz. örnek 1-örnek 2):

GÖRSELLERİN YERSİZ KULLANIMI

Ders kitaplarında yerli yerinde kullanılan görsel malzemenin eğitsel açıdan ne kadar etkili olduğu bilinir. Tersi durumda da olumsuz etkilerini tahmin edebiliriz. Örneğin ilkokul 4. sınıf kitabında "Geçmişi Öğreniyorum" ünitesinde M. Kemal'in Zübeyde Hanım'a mektubuna yer veriliyor; görsel olarak da Zübeyde Hanım'ın elini öpen bir subay fotoğrafı kullanılıyor(Gizem, 4, 63). Zübeyde Hanım'ın elini öpen adam, hele çocuk gözüyle, ilk anda oğlu M. Kemal'i çağrıştırıyor. Oysa gerçekte, o subay M. Kemal değil, onun fotoğraf subayı Esat Nedim Bey'dir. Eğer kitabın hazırlayıcıları, popüler tarihçi Murat Bardakçı'nın alaycılığıyla söylersek "lütfedip, tenezzül buyurup" Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları'ndan çıkan Cemil Sönmez'e ait "Zübeyde Hanım" kitabının 100. sayfasına bakarlarsa bu fotoğrafın yer aldığını görürler. Buradaki, malum fotoğrafın altında da şu bilgi notu vardır: "Atatürk, kendisi annesini görmeye gidemediği zaman

örnek 1

7. sınıflarda, 6. ünite olan "Yaşayan Demokrasi"de, kurultay-divan-meclis kavramları vurgulanarak tarihsel süreçte eski Türklerden bu yana bir çeşit halk egemenliğine önem verildiğinin altı çizilir. Bunu takiben mevcut (1982) Anayasası'nın değişmez altı maddesinden söz edilerek, bunlardan birkaçı (*hukuk devleti, sosyal devlet*) örneklerle anlatılır. "Yönetimin Özü" başlıklı sonraki sayfada ise Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'nin milli egemenliğe dayalı bir yönetime geçtiği bir cümleyle belirtilir. Hemen sonrasında Atatürk'e ait yer verilen üç ayrı söz; birincisi milli egemenlik vurgusu yaparken; diğer ikisi devlet-vatandaş ilişkisine dairdir: "Vergi vermek borçtur"; "Devlet herkesin hakkını ve görevini belirler" (Burada, Cumhurbaşkanlığı'nın resmi internet sitesinin Atatürk özel dosyasındaki videolardan birinde "Türk milleti tab'en İyaratılış gereği demokrattır" (http://www.tccb.gov.tr/sayfa/ata_ozel/video/) dediği sözlerine yer verilebilirdi. Veya demokrasiyle ilgili seçim mekanizmasından söz eden Atatürk sözleri yer alabilirdi). Arkasından gelen soru cümlesinde "Her zaman vatandaşlarla iç içe olmaya özen gösteren Atatürk'ün yukarıdaki sözlerinden yola çıkarak vatandaşların devlete karşı sorumlulukları (hakları değil) hakkında neler söylersiniz?" diye sorulur. Görevlerin hatırlatıldığı bu sözlerin ne zaman söylendiği belirtilmemiştir (MEB, 7. 147).

örnek 2

6. sınıflara okutulan kitaptaki ünitenin adı "Elektronik Yüzyıl". Bunun içindeki başlıklardan biri de "Atatürk ve Bilim". Bölüm, giriş cümlesi olmadan doğrudan Atatürk'ün çeşitli zamanlarda sarf ettiği bilime dair dört söz aktarılarak başlar. Yorumlama yok. Yan sayfada da Atatürk'ün bilime verdiği önemin göstergesi olarak Ankara Üniversitesi "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi anlatılır. Felsefi anlamda sosyal bilimlerin bile bilim olduğunun tartışılabildiğini düşündüğümüzde, sadece bunun örneğini vermek eksik. Tıp, mühendislik, fizik, kimya, matematik, mimarlıktan söz edilebilirdi (Altın, 6. 172-173).

Bazen, Atatürk'e ait söz veya anlatıların tamamen boşluk doldurma olarak kullanıldığı hissini uyandıran aktarmalar vardır. Şu örneğe bakalım:

"Nitelikli İnsan Gücü ve Girişimcilik" başlıklı konu, bir gazeteye haber olmuş başarı öyküsüyle işleniyor. Söz konusu olayda, Adapazarı'nda beş arkadaşın birlikte 1998'de (1988'de olabilir, altta öyle yazıyor) açtıkları alüminyum filtre atölyesinin giderek büyüyen fabrikalaşma süreci anlatılıyor. Yan yana iki çerçeve yazı içinde verilmiş bu öykünün bittiği yerin hemen altındaki, boşluklu kısma ise (en altta kalan dizgi boşluğuna) nitelikli insan gücünü yetiştiren öğretmenlerin rolünden bahsedilerek Atatürk'ün "öğretmenler yeni nesil sizlerin eseriniz olacaktır" sözü hatırlatılıyor. Hâlbuki yukarıdaki anlatılan bu başarı öyküsünde, dikkatle okunduğunda öğretmenlerin herhangi bir etkisinden söz edilmediği gibi, beş arkadaşın kendi başlarına nasıl işbirliğine gittiklerine yer veriliyor (Altın, 6, 115).

sevdiği Esat Nedim Bey'i elini öpmesi, hatırını sorması için gönderirdi". Yine aynı kitapta Atatürk-Ülkü fotoğrafı ile Samsun'dan Bahri'nin mektubu yan yana verilmiş (Gizem.4, 62). Ama fotoğraf mektupla doğrudan ilgili değil. Bu durum, fotoğrafın tamamlayıcı fon unsuru olarak değerlendirildiğini düşündürüyor. Dolaylı bir bağlantı kurulabilirse de bu fotoğraf yerleştirilmez değil ama küçük açıklama içeren fotoğraf altı yazı işi çözebilirdi.

SONUÇ VE TAVSİYELER

Ders kitaplarında yazarlarca Atatürk ve/veya Atatürkçülük'ü ele alışta iki eğilim dikkati çekiyor. Birincisi ve belki de temel eğilim, ders kitabı hazırlama işlerinin bürokratik götürülmesiyle ilgilidir. Kitapta, belirlenen "yönerge" üzerinden "bu konular geçsin de" tarzında bir üstünkörülük ve yüzeysellik hali öne çıkıyor. Özellikle resmi ideoloji bağlantısından dolayı Atatürkçülük konularında bu çok belli ediliyor. Bu durum, konuların sorusuz, tasasız ele alınmasını daha da önemlisi özümsenmemiş bilgilerin aktarılmasına yol açıyor. Kısaca sözünü ettiğimiz bölümler, yazanın da usulen/sureta/görünürde altını doldurduğu bölümler halindedir. İster istemez öğretmen ve öğrenciye de benzer algılar geçiyor. Öğretmen de ilişilmez/kafa yorulmaz bu konular etrafında ders kitaplarında yazılanları öğrencilerine belletmeyi işi olarak görüyor. Soru sorma, sorgulama, anlamlandırma, tutarlılık gibi unsurlar atlanıyor, adeta görmezden geliniyor. Bu noktada sözünü ettiğimiz konuları aktardıktan sonra öğrenciden somut geri dönüş alamadıklarını bilen öğretmenlerin de kendi pratiklerini sorgulamadıkları sonucuna gidebiliyoruz. Ne yazık ki, bu bilgilerin öğretildiği ilk anda değil de ileriki sınıflarda aynı konuların tekrarlana tekrarlana sadece bir "ezber" olarak yer ettiğini gösteren asıl pedagojik soruna eğilemiyoruz.

Bilimsel doğru veya gerçeklerden yararlanılmadığı gerçeği, vardığımız diğer genel bir sonuçtur. Ayrıca, sosyal bilgiler eğitiminde bu çerçevede İkinci tavsiye ise şudur; Atatürk'le ilgili verilmesi düşünülen bilgiler öğrencinin yaşının imkân verdiği kavrama seviyesi ve dil yeteneğine uygun olmalı, anlama kapasitesine kolaylaştıran mantık örgüsü ile verilmelidir. Bu bakımdan bilgilerin bilimsel bilgi ile temellendirilmiş ve sınanmış olmasına dikkat edilmelidir.

Yapılması gereken, sözünü ettiğimiz dönemdeki ders kitaplarında hikâyelerle bezeli Atatürk'ü daha çok özel hayatıyla anlatmanın tercih edilmesidir. Örneğin çokça eleştirilse de karga kovalayan küçük Mustafa'yı ve matematik öğretmeninin Kemal ismini verdiğini okul sıralarında öğrenenlerin çok sonraları bile bunları unutmadığı bilinen bir olgudur.

özellikle tarih, felsefe, siyaset bilimi disiplininden yeterince yararlanılmadığı görülmektedir. Özellikle, son dönem bilimsel sonuçların ders kitaplarına yansıtılmadığı da fark edilmektedir.

Bu noktada, tavsiye niteliğinde iki yaklaşım gerekçesi ile birlikte şöyle dikkatlere sunulabilir. Birincisi, özellikle sosyal bilgiler ders kitaplarında Atatürk'le ilgili konuların geçtiği yerlerde, Atatürk'ün lider, kurucu ve asker vasıflarının yanı sıra onun politikacı olduğunun altı çizilmeli ve politikanın özü itibariyle pragmatik karar ve dinamik bir eylem içerdiği, dolayısıyla belirlenen amaç/hedef için bazen değişikliklere gösterebildiği belirtilmelidir. Dolayısıyla ders kitaplarında Atatürkçülüğün, araştırmaya konu olmayacak veya kapalı bir düşünceyi ima edebilecek, hiçbir vakit değişmeyen, mutlakçı düşünce ve ilkeler olduğu gibi ifadelerden kaçınılmalıdır.

Esat Nedim Bey, Zübeyde Hanım'ın elini öpüyor.

Bu bakımdan, Atatürk'le ilgili bölümlerin yaş gruplarında en iyi nasıl anlaşıldığına dair çalışmalar yapılmalı ve bu konudaki alternatifler -bizim yukarıda yaptığımız gibi- değerlendirilmelidir.

DOÇ. DR. SÜLEYMAN İNAN
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ,
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ
ÖĞRETİM ÜYESİ

TARANAN KİTAPLAR

Kolukısa, Enver Aydın (2009). İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı, Ankara: Gizem Yayıncılık (Tuna Matbaacılık).

Tüysüz, Sami (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı, Ankara: Okyay Yayıncılık.

Koyuncu Kaya, Miyase, vd. (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı, Ankara: MEB Yayınları.

Çetin, Ayşe, vd, (2009). İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı, İstanbul: Başarı Yayıncılık.

Başol, Samettin, vd. (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı, Ankara. MEB Yayınları.

Gülcan, Murat Gürkan, vd. (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı, Ankara: Koza

Altun, Adnan, vd.(2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı. İstanbul: Altın Kitaplar.

(Komisyon) (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı, Ankara: MEB Yayınları, 2011.

Polat, Mecit Mümin, vd. (2009). İlköğretim Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı, Ankara. MEB Yayınları.

Arslan, Mehmet Metin (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı, Ankara: Anıtepe Yayınları.

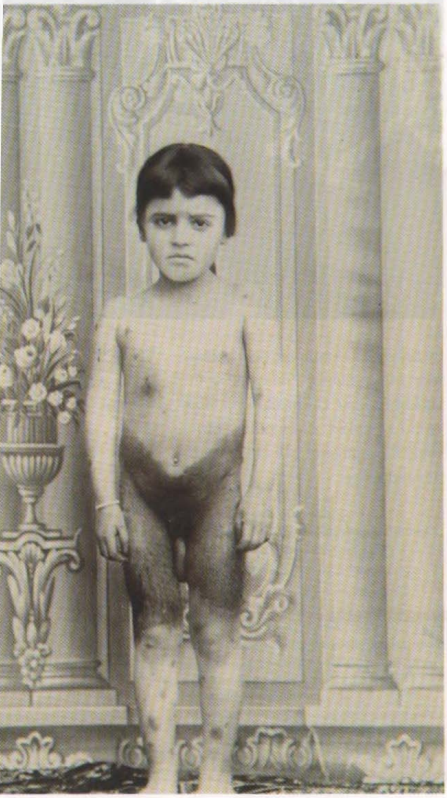
Tahir Ersöz, S. Pasifik. 2012 Ankara, Sosyal Bilgiler, 1 Kitap

SİVASLI BİR ÇOCUĞUN FERYADI:

ÇİFT CİNSİYETLİ MEHMED HATİCE'NİN DİLEKÇESİ

İBRAHİM YILMAZÇELİK

Eski dilde bazı tıp kitaplarının, çift cinsiyetli kişileri tek cinsiyete çevirmek için yapılan ameliyatlara yer verdiği bilinmektedir. Yine de bu konudaki kaynakların son derece kısıtlı olduğu; az rastlanan bir olgu olduğu için konuyla ilgili örnekleri bulmanın da son derece zor olduğu söylenebilir. Hele devletin bu türden çift cinsiyetli kişilere karşı tutumunu gösteren belgeler daha da azdır. Bu yazıda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve okuyucuya sunulan belgeler bu konudaki dağarcığımıza az da olsa bir katkıda bulunmaktadır.

Genel olarak insanlar erkek ya da kadın cinsinin fiziksel özellikleriyle dünyaya gelirler. Bununla birlikte az da olsa rastlanan bir durum daha vardır ki bu da "hermafroditizm" olarak bilinen çift cinsiyetlik durumudur. Bu yazıda çift cinsiyetli bir çocuğun geçim sıkıntısı nedeniyle devlete yaptığı bir başvuru ele alınacaktır. Konuya girmeden önce terminolojiyle ilgili bazı bilgilerin verilmesi yararlı olacaktır.

ÇİFT CİNSİYETLİLİKLE İLGİLİ TERMİNOLOJİ VE İSLÂM HÜKÜMLERİ

Çift cinsiyetliliği ifade etmek için çoğunlukla kullanılan "hermafrodit" terimi Hermes ve Afrodit'in isimlerinden türetilmiştir. Ender rastlanan bu çift cinsiyetlilik durumundaki kişiler hem erkek hem de dişi cinsiyet organlarına sahiptir. Tıbbi açıdan bakıldığında kromozom yapısının bütün örneklerde aynı olmadığı, farklılık gösterdiği görülmektedir -ki bu durum, hermafroditlerin kendi aralarında sınıflandırılmasına olanak vermektedir-. Psikoseksüel yapı ise tahmin edilebileceği üzere toplumsal olarak şekillenmektedir.

Kur'an'da hermafroditlikle ilgili ifadeler bulunmamaktadır; ancak bazı din âlimleri bu olguyla karşılaştıklarında hüküm vermek durumunda kalmış ve genel olarak çift cinsiyetli kişileri "hünsâ" olarak adlandırmışlardır. Erkek mi kadın mı olduğu belli olmayan, her iki cinsin de özelliklerini taşıyan, yani hem erkeklik hem de dişilik organları taşıyan "hünsâ", doğal olarak hukuki zorluklar da ortaya çıkarmıştır. Âlimler bu hukuki zorlukların üstesinden gelmek üzere iki cinsten birine dâhil etmenin bir yolunu aramıştır. Mirastan zinaya (ve karşı cinsle her türden ilişkisine), sünneti kimin yapacağından cenazesini kimin yıkayacağına varana kadar erkek ve kadını ayıran her tür hüküm, bu konuda verilecek karara bağlıdır. Çözüm olarak -ki bu çözüm bir hadise dayandırılmaktadır-'hünsâ'nın idrarını hangi organıyla yaptığı' bu konuda belirleyici bir kriter olarak görülüp ona göre hüküm verilmesi yoluna gidilmişse de bu konuda da belirsizliğin olduğu örnekler başka kriterlere bakmayı gerektirmiştir.

Belirli bir cinsiyet özelliğinin baskın olduğu kabul edilip diğer organlar "fazlalık" olarak kabul edildiğinde

"hünsâ"nın erkek veya kadın olduğu söylenebileceği için bu tür çift cinsiyetlilik durumları "gayri müşkil" olarak adlandırılmıştır; bu durumda doğaldır ki, kadınsa kadınlara dair hükümler, erkekse erkeklere dair hükümler uygulanacaktır. Ancak örneğin her iki organından da idrar gelen hermafrodit "hünsâ-i müşkil"dir ve terminolojideki bu ifade, bir bakıma çözümsüz bir durumun ifadesidir. Hukuki açıdan bakıldığında gerçek hünsâ aslında bu "hünsâ-i müşkil" olandır. "Müşkil" durumu ortadan kaldırmak için İslam âlimleri 'idrarın "ilk önce" hangi organdan geldiği' veya 'hangi organdan "daha güçlü" geldiği' gibi alt kriterlere de bakmışlardır. Tahmin edilebileceği gibi bunun da çözüm olmadığı ve iki alt kriterin birbiriyle çeliştiği durumlar da vardır. Bu nedenle, örneğin Ebu Hanife gibi âlimler başka kriterleri (idrarın "ilk" geldiği ya da daha "güçlü" geldiği organın tespit edilmesinden) daha çok önemsemektedir. Diğer kriterleri ön plana çıkaran bu yaklaşıma göre karmaşıklık, ergenliğe kadardır; ergenlikte erkeklik âleti harekete geçiyorsa, erkek gibi cinsel ilişkiye giriyorsa, sakalı bıyığı çıkıyorsa, erkek; yok eğer göğüsleri büyüyor ve âdet görüyorsa, kadın gibi cinsel ilişkiye giriyorsa veya hamile kalıyorsa, kadın olarak kabul edilmesi gerekecektir. Ancak bunların yine de bir arada görülmesi durumunda "hünsâ-i müşkil" -doğaldır ki- yine "hünsâ-i müşkil" olarak kalacaktır.

Çözümlenemeyen bu durumda artık kişinin "ikrar"ı (yani kendini nasıl gördüğü), ailesinin ya da çevresinin görüşü gibi öznel seçimler önem kazanacaktır. Ancak kişi erkek ya da kadın olduğunu seçerken bundan maddi olarak bir fayda (miras ya da mehr) elde etme peşine düşebilir. Bu nedenle öznel seçimlere de şüpheyle yaklaşılmış, çeşitli hukuk ekolleri bu şüpheye dayanarak farklı yaklaşımlar geliştirmiş, dahası hukukun (ceza, şahsi hukuk, idare vb.) farklı dalları için farklı çözümler üretmeye çalışmıştır.

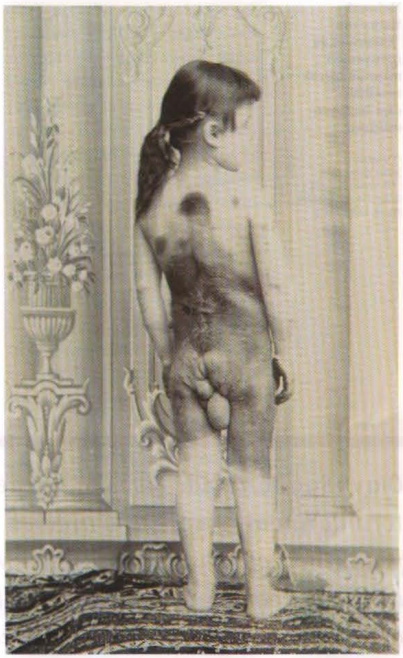
Eski dilde bazı tıp kitaplarının, hermafrodit (çift cinsiyetli) kişileri tek cinsiyete çevirmek için yapılan ameliyatlara yer verdiği bilinmektedir. Yine de bu konudaki kaynakların son derece kısıtlı olduğu; az rastlanan bir olgu olduğu için konuyla ilgili örnekleri bulmanın da son derece zor olduğu söylenebilir. Hele devletin bu türden çift cinsiyetli kişilere karşı tutumunu gösteren belgeler daha da azdır. Bu yazıda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve okuyucuya sunulan belgeler bu konudaki dağarcığımıza az da olsa bir katkıda bulunmaktadır.

MEHMED HATİCE'NİN BAŞVURUSU

Olay 1899 tarihinde Sivas'ta geçmektedir. Jandarma çavuşlarından Yusuf Çavuş'un torunlarından olup, Sivas'ın Hoca Çavuş Mahallesi'nde oturan ve altı-yedi yaşlarında olduğu tahmin edilen Mehmed Hatice adlı çocuk, çift cinsiyetli olarak dünyaya gelmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere doğduğunda erkek mi, kadın mı olduğuna karar verilememiş, böylece hem erkek hem de kadın ismi konulmuştur. Mehmed Hatice çift cinsiyetli olmasının yanı sıra vücudunda başka bazı anormallikler de barındırmaktaydı. Şöyle ki, vücudunda "camus kılı"na benzeyen kıllar çıkmakta ve çok kısa bir zamanda yayılmaktaydı. Buna ilave olarak vücudunda çok sayıda siyah ben bulunmaktaydı.

Osmanlı belgelerinde "garibe-i hilkat" olarak geçen Mehmed Hatice'nin bir diğer talihsizliği de yoksulluğuydu ve onu aslında belgelere konu eden de buydu. Mehmed Hatice'nin geçim sıkıntısı vardı. Amcasının yanında kalıyordu, ama onun da durumu iyi değildi, denildiğine göre kendini geçindirmekten acizdi. Bu nedenle Mehmed Hatice, Sivas valiliğine bir dilekçe vererek kendi durumunu anlatmış (kendisinin yazmadığı tahmin edilebilirse de dilekçe kendisinin ağzından yazılmıştı) ve kendisine maaş bağlanmasını talep etmişti.

Mehmed Hatice'nin dilekçesine ve buna verilen cevaba geçmeden önce belgeler arasında yer alan ve eşsiz bir olanak sunan fotoğrafların gü-

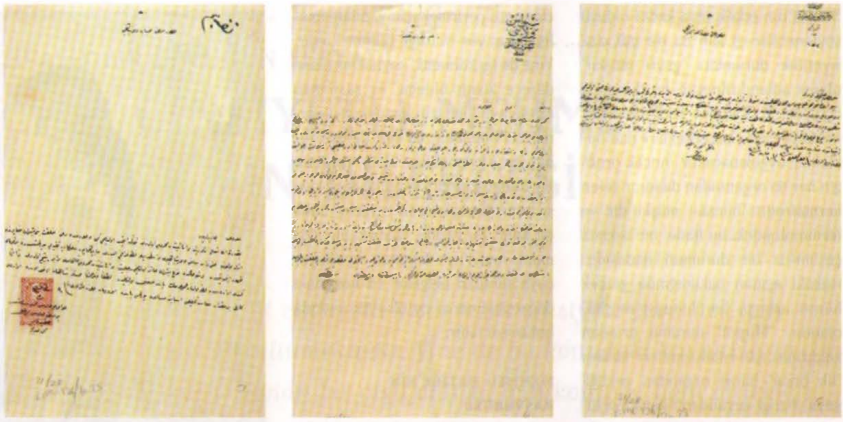
Mehmed Hatice çift cinsiyetli olmasının yanı sıra vücudunda başka bazı anormallikler de barındırmaktaydı. Şöyle ki, vücudunda "camus kılı"na benzeyen kıllar çıkmakta ve çok kısa bir zamanda yayılmaktaydı. Buna ilave olarak vücudunda çok sayıda siyah ben bulunmaktaydı.

nümüz tıbbının gözüyle değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Fotoğraflar üzerinden yapılan tıbbi değerlendirmeye göre Mehmed Hatice'nin

"gövde bölümünde önden göbek altından başlayıp diz kapaklarına kadar uzanan, arkadan kürek kemiği hizasından başlayıp diz bölgesine kadar uzanan kıllı, koyu renkte nevüsü (gündelik dilde "ben") gözlemlemek mümkündür. Bütün halindeki bu büyük bölgenin dışında vücudun değişik yerlerinde dağınık benler de görülmektedir. Arkada anal bölgeye yakın alanda ve kuyruksokumu bölgesinde belirgin nodüler (yumru benzeri) bir oluşum bulunmaktadır; bacak arasındaki bu kitlenin kuyruksokumuyla ilgili bir kitle mi, yoksa oldukça büyümüş bir nodül mü olduğu tam olarak belirgin değildir. Önden genital bölge kısmında cinsiyet belirsizliği görülebilmektedir."

Arkada anal bölgeye yakın alanda ve kuyruksokumu bölgesinde belirgin nodüler bir oluşum bulunmaktadır; bacak arasındaki bu kitlenin kuyruksokumuyla ilgili bir kitle mi, yoksa oldukça büyümüş bir nodül mü olduğu tam olarak belirgin değildir (yan sayfa).

Mehmed Hatice için fotoğraflardan yola çıkarak bir tıbbi teşhis koymak gerekirse, günümüzdeki bir hastane ortamında bu vaka, benler ve kıllarla ilgili olarak muhtemelen "konjenital

Mehmed Hatice'nin "Zükûrîyet ve inâsiyetden mahrûm olarak tevellüd..." diye başlayan dilekçesi.

Fi 9 Şubat 1314 (22 Şubat 1899), BOA, İ.ML (İrade Maliye), Dosya No: 31, Gömlek No:28, Belge No: 3.

Olay 1899 tarihinde Sivas'ta geçmektedir. Jandarma çavuşlarından Yusuf Çavuş'un torunlarından olup, Sivas'ın Hoca Çavuş Mahallesi'nde oturan ve altı-yedi yaşlarında olduğu tahmin edilen Mehmed Hatice adlı çocuk, çift cinsiyetli olarak dünyaya gelmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere doğduğunda erkek mi, kadın mı olduğuna karar verilememiş, böylece hem erkek hem de kadın ismi konulmuştur.

Sivas Valisi, Mehmed Hatice'nin 21 Şubat 1899 tarihli dilekçesi üzerine 3 Mart 1899 tarihinde Mehmed Hatice'nin de dilekçesini ekleyerek konuyu Dahiliye Nezaretine arz etmiştir.

BOA, İ.ML, Dosya No 31, Gömlek No:28, Belge No: 4

Sivas Valisinin arzı, Dâhiliye Nezareti tarafından işleme konulmuştur. Dâhiliye Nazırı imzasıyla 22 Mart 1899 tarihinde Sadrazamlık Makamına arz edilmiştir.

BOA, İ.ML, Dosya No 31, Gömlek No:28, Belge No: 5.

dev kıllı melanositiknevüs" olarak adlandırılacaktır. Cinsiyet açısından bakıldığında ise "erkek tipi *psödohermafroditizm*" olarak değerlendirmek mümkündür.[1]

Yeniden Mehmed Hatice'nin başvurusuna dönecek olursak, kendisinin yazdığı (ya da kendisine yazdırılan) dilekçenin dili, belgeyi olduğu gibi aktarmaya değer görünmektedir. Aynı şekilde Sivas'ın Hoca Ali Çavuş Mahallesi'nden Babıâli'ye bu dilekçe yoluyla uzanan bürokratlar zincirinin çift cinsiyetliliği ifade ve aktarma tarzları da son derece ilginçtir. Aşağıda Mehmed Hatice'nin başvurusuyla ilgili belgeler, başvuru sahibi olarak görülen çocuğun (veya ona akıl veren çevresinin) ve başvuruyu alıp ileten ve değerlendiren aradaki bürokratların kullandığı dile sadık kalmaya çalışılarak sadeleştirilmeye çalışılmış, kimi yerlerde tekrarlardan kaçınmak üzere kısaltılarak aktarılmıştır:[2]

1. Mehmed Hatice'nin Ağzından Sivas Valisi'ne Yazılmış Dilekçe

"Erillik ve dişilikten yoksun olarak doğmuş olduğum gibi vücudumda da insanoğlundan farklı eserler bulunup, hatta daha önce valilikçe fotoğraflarım çekilerek Mabeyn-i Hümayun'a takdim edilmişse de bundan bir sonuç çıkmadığından ve insan türünün sahip olduğu erkeklik ve dişilikten yoksun kalmamın yanında ayrıca bir yetim olmam nedeniyle kendi geçimini dahi sağlayamayan amcamın yanına sığınmış olduğumdan; lütfen merhamet göstererek padişah sadakası olarak bana yetecek bir maaş bağlanması için izin verilmesi..."[3]. (Belge No:3)

2. Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne

"Altı-yedi yaşlarında olduğu tahmin edilen bu çocuk Sivas'da Hoca Ali Çavuş Mahallesi ahalisinden ve Jandarma Çavuşlarından müteveffa Yusuf Çavuş'un soyundan olup simaca güzel ve yakışıklı olduğu gibi zeka ve istida açısından yaşıtlarına üstün görünmektedir. Çocuğun sağ önünden ve sol arkasından çıkan iki husvesi (yumurtası) arasında erkeklik organı yerine idrar yapmak için küçük bir açıklık bulunmasından ötürü hünsâ olduğu anlaşılıyor. Hayatî fonksiyonları düzgün ve sağlığı yerinde olmakla birlikte vücudunun birçok yerinde camus kıllarına tamamen benzeyen tüyler bulunmakta ve belinin ortasıyla traş mahallerinde kıllar her yirmi günde serçe parmağı kadar uzamakta ve ...alınsa bile kısa bir zamanda tekrar artmaktadır. Vücudunun her tarafında tüylü ve tüysüz, irili ufaklı siyah benler olduğu gibi belinin arka tarafında her iki tarafta iri, kıllı iki büyük ur görülmektedir. Baba şefkatinden ve babası tarafından geçindirilme mutluluğundan mahrum kalan bu masum, ömrünü devlet hizmetinde tamamlayan babasının maaşının mirasçısı olmak için hilafet makamına yakarışını dile getirmektedir. Gerçi bu tür 'zevâvik-i mahlukat'ın geçimi teşhirle sağlansa da İslam âleminde 'garaib-i hilkat' teşhir yerine takdis vesilesi olarak görüldüğünden... bu dilekçeyi yazmaya cüret ettim." (Belge No: 4)

3. Dâhiliye-Sadaret-Padişah... ve Mehmed Hatice'ye Maaş

"Garabet-i hilkat olması ve fakirliği nedeniyle cidden merhamete muhtaç olan şu masumun "muhtâcin tertibâtı"ndan uygun bir miktarda maaş tahsis edilmesi" (Dâhiliye Nazırı, Belge No: 5)

Bu yazışmaları takiben sadrazamın kaleme aldığı ve "hünsâ olarak ve suret-i acibede" doğmuş olan Mehmed Hatice'ye maaş verilmesini öneren tezkire (Belge no: 6) padişahça onaylanmış, böylece kısa denebilecek iki aylık bir süre içinde kendisine muhtaçlara ayrılan fondan 100 kuruş maaş bağlanmıştır.

Elbette hiç ortaya çıkmamış olanların yanı sıra, Mehmed Hatice'nin dışında "hünsâ" olan ve bir şekilde hayatları Osmanlı belgelerine yansımış olan başka çift cinsiyetliler de vardır. Elimizde sadece henüz yaşı da çok küçük olan ve çevresinin girişimiyle dilekçe yazdırılıp devlet görevlilerinin de "cidden merhamete muhtaç" olduğuna ikna olmasıyla bir maaşa kavuşan Mehmed Hatice adında bir çocuğun hikâyesi var. Erişkin olan çift cinsiyetliler de bu merhamete mazhar oluyorlar mı, onun da ötesinde bunun için başvuran var mı, gündelik hayatta nasıl karşılanıyorlar, hukuki sorunların çözümlenmesinde bir tekbiçimlilik var mı, örneğin askere alma sırasında nasıl karşılanıyorlar, bu soruların ve daha türetilebilecek çok sayıda sorunun yanıtını bilmiyoruz. Muhtemelen bu konuda genellemeler yapacak kadar örneğe ulaşmak da mümkün olamayacak.

Ancak öyle görünüyor ki Mehmed Hatice olayı sadece çift cinsiyetlilikle ilgili değil. Mehmed Hatice çift cinsiyetli olmanın ötesinde bir "garabet-i hilkat" olarak daha geniş bir çerçevenin içinde görülüyor. Bu çerçeve doğuştan çeşitli uzuvları eksik ya da fazla olan ya da herhangi bir şekilde fiziksel olarak normalin dışında olup toplumda bildik yollardan geçimini sağlayamayacak durumda olanları içeriyor. Bu belgedeki bazı değinmeler iki gerçekliğe işaret ediyor; bunlardan bir tanesi İslamiyet'in yaklaşımı, diğeri ise geçim sıkıntısı nedeniyle fiilen yaşanan durum. Özetle, bir yanda İslamiyet'in genel yaklaşımına dayanarak ve merhamet duygularıyla harekete geçilerek maaş bağlanan Mehmed Hatice gibi bir örnek dururken, diğer yanda aynı derecede şanslı olmayanlar olduğu anlaşılıyor: Öyle görünüyor ki bu ikinci grup, ailelerinden gelen bir geçim imkânları yoksa çoğu zaman fiziksel farklılıklarını, doğuştan gelen kusurlarını, onları sıradan birer birey hayatı yaşamaktan alıkoyan özelliklerini sergilemek suretiyle sadaka toplamakta ve bu şekilde geçinmektedir.

PROF. DR. İBRAHİM YILMAZÇELİK
FIRAT ÜNİVERSİTESİ, İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu oluşuyu fotoğraflar üzerinden değerlendiren Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yaşar Doğan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

2 Paragraf sonlarına verilen belge numaraları aynı dosya içerisinde yer alan belgeleri ifade etmektedir.

3 BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ. ML. (İrade Maliye), Dosya No: 31, Gömlek No:28.

"Bu son mektubunda bahsettiğin 'haklı' olup olmamak meselesine gelince, ben meseleyi böyle telakki etmedim ve etmiyorum. 'Hak' noktainazara göre değişir. Ve sizinle benim aramdaki asıl mesele de bu noktainazar farkıydı. Siz daima benim burada kalıp kalmamam, benim keyfi irademe tabiymis gibi hareket ettiniz. Ben ise vaziyette benim irademden hariç mecburiyetler, vazifeler gördüm. Mademki burada Amerikalıların verdiği para ile okuyordum, üzerime aldığım işi yarım bırakıp dönemezdim. Bir de ortada mesleki mecburiyet vardı. Ben buradaki okumama sadece bir "mektep tahsili" diye bakmıyorum. Ben tahsil ettiğim sahayı kendime meslek, hayat, iş olarak kabul ettim. Nasıl bir erkeğin kendi mesleğinde bir işler görmek istemesi tabii görülüyorsa, benim de meslek aşkım ve gayelerim tabii görülmelidir. Ben bir süs, gösteriş olsun diye okumuyorum. Döndükten sonra da diplomayı duvara asıp artık çalışmak bitti diye oturmayacağım. Bilakis çalışmak devresi asıl o zaman başlayacak. Benim para, mevki hususunda ihtiraslarım yok; fakat kendi mesleğimde bir iş görmek, kendi sahamda memlekete hizmet, hayatıma istikamet veren bir hedef."

Behice Boran, 9 Ağustos 1938,
Ann Arbor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:5 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 0050

TARİH VAKFI

YUNANİSTAN'DA ESKİ VE YENİ İSLAM

ELÇİN MACAR

Konstantinos Tsitselikis'in Old and New Islam in Greece-From Historical Minorities to Immigrant Newcomers *adlı çalışması 2012'de yayımlandı. Çalışmanın temel argümanı, kendi hukuk düzenine ve Avrupa/ uluslararası insan hakları standartlarına aykırı olsa da, Yunanistan'da İslam açısından* sui generis *bir hukuk geleneği oluştuğu ve geliştiği. Kitap bu çerçeveyi ve uygulamayı tarihsel bağlamda ortaya koyuyor, bunun evrimini inceliyor. Çoğulculuk, eşitlik, insan ve azınlık hakları, AİHM kriterleri çalışmanın temel perspektifini yansıtıyor. Yunan hukukunun sosyal gerçekliğin gerisinde kalmasının yarattığı sorunlara da dikkat çekiyor.*

Hukukçu olan Doç. Dr. Kostas Tsitselikis, Makedonya Üniversitesi, Balkan, Doğu ve Slav Çalışmaları Bölümü'nde akademisyendir. Yunanistan'ın azınlık politikası ve özellikle Batı Trakya'daki Türk azınlığın hukuki durumu üzerine çok sayıda makalesi ve derlemesi bulunmaktadır. Aynı zamanda, The Minority Groups Research Centre'ın (KEMO), önde gelen araştırmacılarındandır.

Yazarın bu çalışmasını, Yunanistan'daki Müslümanların haklarına hukuki açıdan yaklaşan en kapsamlı çalışma olarak nitelemek abartma olmaz. Kitabın geniş kaynakçasının yanı sıra zengin arşiv taraması da dikkat çekiyor. Yazar, Yunan Dışişleri, Batı Trakya Müftülük Arşivleri, Genel Devlet Arşivi'nin çeşitli şehirlerdeki şubelerinin yanında pek çok başka arşivi de kullanmış. Kitabın başında Yanya'daki Devlet Arşivleri müdürünce kösteklendiğine de değinmiş. Bu tür "milli meseleler"de, Türkiye ile Yunanistan bürokrasisinin hâlâ ortak tavırları mevcut. Belgeleri Kavala Devlet Arşivi'nde bulunan ve kopyaları 'istenmeyen ellere' geçen, Türkiye'de geçmişte var olan Azınlıklar Tali Komisyonu'nun muadili olan Trakya Eşgüdüm Komitesi'nin Arşivi, Atina'nın emriyle araştırmacılara kapatılmış ve Atina'ya taşınmıştı. Yanya'daki müdür de bu konuda dikkatli olması için özellikle uyarılmış olmalı.

Kitap dört kısımdan ve bu kısımların içine dağılmış 17 bölümden oluşuyor. İlk kısım, tarihsel olarak Yunanistan'ın azınlıklar konusundaki ulusal hukukunun ve uluslararası zorunluluklarının evrimini inceliyor. Burada bugünkü hukuki düzenlemeleri anlayabilmek için, tarihsel sürecin kilit bir rolü olduğu vurgulanıyor. Osmanlı idaresinin hukuki mirası ve Aydınlanma ilkeleri Yunan Devleti'nin 1829-1830'dan itibaren hukuki ve siyasi modelini belirleyip, etno-dinsel ötekileri yönetmenin çerçevesini oluşturuyor. Yazarın altını çizdiği gibi, özerk Girit yönetimi, 13 yılda sona erse de, Venizelos'un da katkısıyla, Müslümanların bir Hıristiyan devlet içinde hukuki korunması açısından ilginç bir anayasal model oluşturuyor.

İkinci kısım Müslüman kimliklerin oluşumunda siyaset-hukuk ilişkisine odaklanıyor. Genel insan hakları, Yunanistan'daki Müslümanlara özel azınlık hakları sergileniyor. Lozan'a odaklanan yazar, Lozan'ın Yunanistan'da Müslüman cemaatlerin tüzel kişilikler olarak şekillenmesinde köşe taşı olduğunu belirtiyor. Yasalarda açıkça görünmese de, yasama ve yargının etnik mühendislik rolüne dikkat çekiyor. Yunanistan'ın, akraba devlet (Türkiye) ve Yunanistan'daki Müslüman göçmenlerin geldiği devletlerle siyasi çatışmalarını ele alıyor. Burada, Yunan hukukunda İslam, tüzel kişilik olarak Müslüman azınlık, göçmen Müslümanlar, vatandaşlık hukuku gibi başlıklar da mevcut.

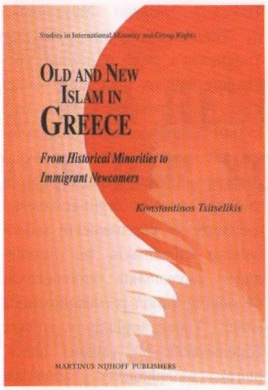
Üçüncü kısım Müslümanların bireysel haklarına, grup aidiyetlerine, kendini adlandırma hakkına, medyanın rolüne değiniyor. Siyasî temsil, örgütlenme hakkı, cami ve mezarlık sorunları, ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı bu kısımdaki çeşitli başlıkları oluşturuyor.

Dördüncü kısım, Osmanlı mirası "millet" anlayışına, müftülük ve vakıflar gibi tevarüs edilen kurumlara, müftünün şahıs hukuku çerçevesindeki şeriat yetkisi ve uygulamalarına, bunun devletle paralel bir hukuki sistem yaratmasına değiniyor. Yazar bu durumun Avrupalılık açısından bir anakronizm yarattığını özellikle vurguluyor. Dil ve eğitim hakları da bu kısımda ele alınmış.

Yazar, Türk kaynaklarını da kullanıyor ve Türk tezlerine hâkim olduğunu belli ediyor, üstelik Yunan tezlerini merkeze almayarak Yunan araştırmacıların çoğundan ayrılıyor. Ayrıca gerek Türk gerekse Yunan araştırmacılar tarafından ortaya konulan malzemenin çoğunun, ulusal ideolojilerin tamamlayıcısı olarak ele alındığını vurguluyor.

Tsitselikis hukukçu olduğu için, hukukî metinlere hâkim, konuya vatandaşlık penceresinden yaklaşıyor. Yunanistan'da bugüne kadar pek ilgi görmemiş olan 12 Ada Türkleri de kitapta değinilen konular arasında. Vakıflar, Çamlar (Epir'deki Müslüman Arnavutlar), Trakya, müftülük sorunu ve şer'i uygulama, mübadele, dil ve eğitim hakkı, siyasi temsil, örgütlenme hakkı, cami-mezarlık sorunları önemli başlıklar olarak sayılabilir. Yazar, vatandaşlık ile cemaat arasında sıkışmış olan Müslümanlar arasında, Lozan'ın "dar" yorumlanmasının cemaatçiliği yeniden ürettiğine dikkat çekiyor.

Çalışmanın temel argümanı, bu ülkenin kendi hukuk düzenine ve Avrupa/uluslararası insan hakları standartlarına aykırı olsa da, Yunanistan'da İslam açısından *sui generis* bir hukuk geleneği oluştuğu ve geliştiği. Kitap bu çerçeveyi ve uygulamayı tarihsel bağlamda ortaya koyuyor, bunun evrimini inceliyor. Çoğulculuk, eşitlik, insan ve azınlık hakları, AİHM kriterleri çalışmanın temel perspektifini yansıtıyor. Yunan hukukunun sosyal gerçekliğin gerisinde kalmasının yarattığı sorunlara da dikkat çekiyor.

Yazar, mübadele öncesi Yunanistan Müslümanları üzerine yapılmış çalışmaların azlığına dikkat çekiyor. Rigas Feraios'un 1797 tarihli anayasa taslağında, "Hıristiyanlar ve Türkler", Yunan vatandaşlığında tam bir eşitliğe sahip olabilirlerken, 1821 Devrimi döneminde oluşan hukuki yapı, sadece Hıristiyanların Yunan vatandaşlığına cevaz veriyordu. 1830 ve 1881'deki protokollerle, büyük devletler, azınlığın din ve eğitimi açısından idari yapılarını koruma altına almaya çalıştılar. 1913 Atina Antlaşması ile Müslümanlar açısından hukukî rejim kesinleşti. Hukukî eşitlik, dinsel özgürlük, dinsel özerklik ve dinî hiyerarşinin tanınması kararlaştırıldı. Bunu "Yunan Sevri" ve Lozan Antlaşması izledi. Kalacak olanlara "güvenli" ama izole bir alan ayrıldı.

Hemen hemen Osmanlı geçmişine ve halen Müslüman nüfusa sahip tüm Balkan devletleri tarafından modernite öncesi Osmanlı "millet" sistemi tevarüs edildi. "Birinci sınıf" Osmanlı vatandaşları, kendilerini Yunanistan vatandaşı ve bir ulusun içinde "azınlık" olarak buldular. Böylece din, Osmanlı'da idarî bir kriterken siyasî bir kritere ve etnisite göstergesine dönüştü. Azınlığın hukukî pozisyonu, bir yandan vatandaşlık bir yandan da cemaatçiliği (cemaat eğitimi, cemaat mülkleri, dini kaza yetkisi vb.) içermeye başladı. Hibrid bir neo-millet sentezi oluştu. Neo-millet çerçevesi azınlığın ideolojik ve etnik gerçekliklerini yok sayıyordu. Bu ikili yapı, onu vatandaşı olduğu devletin (Yunanistan) ve akraba devletin (Türkiye) manipülasyonlarına açık hale getirdi. Aslında kendi planları gereği azınlığın bütünlüğünü sağlamayı hedefleyen bu manipülasyonlar, 20. yüzyıl boyunca cemaati İslamcılar-Kemalistler, milliyetçiler - ılımlılar, Yunan yanlıları - Türk yanlıları gibi adlandırmalarla anılacak şekilde böldü. Her iki ülkenin azınlık üzerindeki politikaları meseleyi Lozan'a endeksledi ve haklarını uluslararası azınlık haklarının gelişmesi ve uluslararası örgütler çerçevesinde arayabilecek bir azınlık elitinin ortaya çıkmasını da engelledi.

Ulusal ideoloji ve Ortodoksluk, Yunanlar için, Yunan ulusuna dâhil olmanın iki kriterini oluşturuyordu. Bu nedenle, Yunanca konuşmayan Ortodoks gruplar agresif bir asimilasyon politikasının hedefi olurlarken, bu ikisinden birine bile sahip olmadıklarından dolayı Yunanistan Müslümanları hiçbir zaman bir asimilasyonun ya da entegrasyonun konusu olmadı. Yazar, Müslümanların ulus-inşa sürecinden dışlanmalarının 1960'larda Müslümanlık ile Türklüğün bağlantılı hale gelmesini kolaylaştırdığını vurguluyor. 1960'larda baskı artıp, cunta döneminde doruğa ulaşırken, bunu azınlık içinde Türk milliyetçiliğinin yükselişi izledi. Bu yeni kimlik İslamî kimlikle bütünleşti. Ulusal inşa sürecinden dışlanmışlığı Yunan hukukundaki "allogenis" (farklı soydan) kavramı açık bir şekilde yansıtır.

İslam'ın önce Batı Trakya'da, sonra da Atina'da görünür olması ve kamusal alana çıkması, Yunanistan'ın "İslam krizinin" temel nedenidir. Esas itibariyle, tarımla uğraşan, dindar, Yunanistan'ın sadakatinden kuşku duyamayacağı bir azınlık olan Batı Trakya Müslüman azınlığı, bürokraside ve devletle ilişkilerinde dışlanır-

ken; özellikle 1960'lı yıllarda Türkiye ile yaşanan krizlerde daha şiddetli baskılarla karşılaştıkça, yüzünü iyice Türkiye'ye dönmeye başladı, böylece Müslüman azınlık "Türkleşmeye" başladı. Yunanistan'ın azınlık politikası ve Türkiye faktörü sayesinde, daha çok Pomaklar arasında revaçta olan İslamcılık, gücünü kaybetti ve Pomaklar arasında da Türk milliyetçiliği artış gösterdi. Osmanlı dönemindeki ortak kimlik olan İslam'ın yerini, Pomak ve Romanlar için, Müslüman azınlığın en kalabalık grubunu oluşturan Türklerin kimliği aldı. "Azınlığın bütünlüğü" kutsal amacı, bu alt kimlikleri savunanların Türk milliyetçileri ve Türkiye tarafından dışlanmasını, Yunanistan tarafından da kollanmasını beraberinde getirdi.

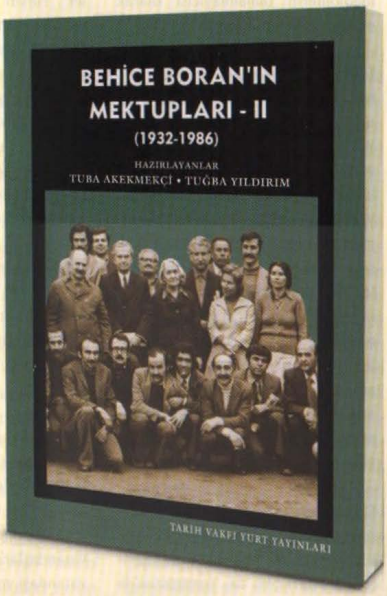
Bugün Müslümanlar Yunan vatandaşı ve Yunan vatandaşı olmayanlar şeklinde iki kategoriye bölünmüş durumdadır. Yazar, "Eski İslam" ile Yunan vatandaşları olan ve Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlara, "Yeni İslam" ile son 15-20 yıldır Yunanistan'a gelen Müslüman göçmenlere dair var olan yapıyı kastediyor. İlk gruptakilerin hukuken özel hakları bulunuyor. İkinci gruptakiler isc yabancı statüsünde. Artan sayılarına rağmen, Yunan hukuku bu gruptakilerin varlığını, örgütlenmelerini içermekte ve düzenlemekte sadece yetersiz kalmamakta, bu düzenlemeleri yapmamakta direnmektedir de. 1933'te Yunan parlamentosunda İslam, "Yunan toplumuna entegre edilemeyecek bir yabancı unsur" olarak tanımlanırken, 2006'daki cami tartışması sırasında artık, parlamentoda cami lehine oy verenlere göre, "Yunan toplumu uluslar üstü bir hale gelmiş"ti. Yunanistan'da son on yıldır sayısı artan bir Müslüman göçmen fenomeni var. Yaklaşık 200.000 ila 300.000 arasında oldukları tahmin ediliyor. Bu noktada büyük bir soru cevap bekliyor: Batı Trakya'da var olan "İslam Hukuku" onlara da uygulanacak mı? Atina halen Avrupa'nın camisi olmayan tek başkenti olmayı sürdürüyor. Üstelik Atina'nın bir Müslüman mezarlığı da yok. Çoğu çok kötü şartlarda yaşayan Müslüman göçmenlerin cenazelerinin kendi ülkelerine gönderilmelerine imkân olmuyor ve cenazeler bu nedenle Batı Trakya'da defnediliyor. Batı Trakya'daki azınlık için yıllardır kullanılan ulusal çıkarlar söylemi "Yeni İslam" karşısında hiçbir şey ifade etmiyor.

Tsitselikis'in kitabı, bu sorunları ele alan, Yunanistan'ın uluslararası standartlardan ne kadar uzak olduğunu gösteren, temeline Avrupa değerlerini alarak çağdaş bir çerçeve çizen değerli bir çalışma olarak, bu konularla ilgilenen araştırmacılara iyi bir örnek oluşturacaktır.

KAYNAK
www.kemo.gr

"...ben hapis yatmakla ayrı bir çile, meşakkat çekiyor da değilim, bir kahramanlık da değil mahpus yatmak. Bir 'acıma duvarı'nın duvarı da değiliz. Hiçbir yerde, hiçbir zaman sosyalizme giden yol; dikensiz, taşsız, dümdüz, 'şahane' bir yol olmamış. Yüzyılların ötesinden sürüp gelen mücadelede; hapse atılanların, haksızlığa ve bin türlü belaya uğrayanların biz ne ilkiyiz, ne de sonuncusu olacağız. Bir çile söz konusu olacaksa, buna insanlığın genel çilesidir denebilir ancak, içeride de çekilir dışarıda da. Ama ben bu düzeyde ve anlamda dahi 'çile' sözcüğünü ve bu sözcüğün ifade ettiği düşünce ve bakış açısını sevmiyorum. Bilimsel açıdan gerçekçi ve geçerli, ahlaki açıdan haklı bir davaya inanış ve kendini veriştir bu sadece. Ne çile, ne fedakârlık, ne kahramanlık söz konusudur aslında. Bunların hepsi var olabilir, ama sorunun özü, aslı bunlar değildir. Bireysel açıdan ve düzeyde, sadece insan olmanın gereğidir. İnsan olmak da kolay değil elbette. Ama insan olmanın zorluğundan ne yakınılır, ne övünülür. İnsan olmanın gereklerini yerine getirmekten mutluluk duyulabilir, duyulmalıdır ancak. Bu yazdıklarım biraz 'edebiyat', 'süslü sözler' gibi gelebilir. Hatta 'bu da bir çeşit övünme' denebilir. Değil oysa. Gerçekten doğru bildiğim, inandığım bir anlayış bu. Böyle bir 'insan olma' çizgisine ben varabildiğimi de iddia etmiyorum. Ama isterdim, amacımdır."

Behice Boran, 29 Kasım 1973.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

UTRECHT ANTLAŞMASI'NIN 300. YILI

GELENEKSEL BİR RESİM TÜRÜNE GÜNÜMÜZDEN BİR YORUM

EMİNE ÖNEL KURT

Bundan 300 yıl önce Avrupa'nın önemli güçleri bir barış antlaşması imzalamak üzere Utrecht kentinde buluştular. Pek çok tarihçinin modern diplomasinin başlangıcı olarak kabul ettiği bu antlaşmayı sanat tarihi ile kurulan bağ üzerinden, Semiramis Öner Mühürdaroğlu yaptığı "1713 Utrecht Barışı" adlı resim aracılığıyla anımsıyoruz.

Ticari ya da siyasi anlaşmalar ya da hanedanlar arası evlilikler sayesinde birbirlerine bağlı durumda olan Avrupa devletleri için, 17. yüzyıldan itibaren savaşlar sonunda imzalanan barış antlaşmaları da belirleyici olmaya başladı. Söz konusu savaş ve antlaşmalar Avrupa tarihinin ve Avrupa haritasının belirlenmesinde etkili oldular. Seksen Yıl Savaşları'nın sonunda imzalanan Westphalia Barış Antlaşması (Münster ve Osnabrück antlaşmalarını kapsar) ve sonrasındaki antlaşmalarla, Avrupa'da bugün de var olan devletler şekilleniyor ve giderek Avrupa dışındaki topraklar da bu antlaşmalarda yer almaya başlıyorlardı.[1]

Westphalia ile başlayan bu sürecin bir ayağını da İspanya Veraset Savaşları (1701-13) sonucunda imzalanan Utrecht Barışı oluşturmuştur. İspanya Kralı II. Charles'ın 1700 yılında bir vâris bırakmadan ölmesi Avrupa'da İspanya Veraset Savaşı'nın başlamasına neden oldu. Miras üzerinde Fransa kralı ve Habsburg imparatoru hak sahibiydi. Kralın vasiyetine göre İspanya tahtı, XIV. Louis'nin (kralın iki kız kardeşi ile evli olan) torunu Philippe d'Anjou'ya kalacaktı. Kendisi adına olumlu etkileri olacağını düşünen Fransa kralı bu durumu kabul edince Avrupa'daki güç dengeleri sarsılmış oldu ve 1701'de Britanya, Kutsal Roma İmparatorluğu, Felemenk Cumhuriyeti, Portekiz ve Brandenburg ve Savoia dükalıklarının katıldığı bir birlik oluşturuldu. Taraf olanların denizaşırı ülkelerde toprak sahibi olmaları savaşın bir tür dünya

Masanın etrafındaki figürler poz vermiş gibi değil de doğal duruşlarında (sprezzatura) resmedilmişler. Yemekler yenmiş ve figürler biraz rahatlamış görünüyorlar. Bunu zaten masanın üzerinde kırıntıları kalmış, bir kısmı yenmiş yiyeceklerden de anlayabiliyor izleyici.

savaşı olarak nitelendirilmesine de neden olmuştur.

Bugünkü Avrupa'nın temelinin bu savaş sonunda imzalan Utrecht Barışı ile belirlendiği konusunda tarihçiler hemfikirdir.[2] Antlaşma taraflarının diplomatları ilk kez 1712 yılının Ocak ayında, Münster Antlaşması'yla bağımsızlığı tanınan Hollanda Birleşik Eyaletleri Cumhuriyeti'nin[3] eyaletlerinden Utrecht kentinde bir araya gelirler. Antlaşma sonuçlanana kadar, diplomatlar uzun süre kentte kalmışlar ve bu sayede Utrecht kenti oldukça hareketli günler yaşamıştır.[4] Bu hareketlilik kentin ekonomisi için de önemli olmuştur. Müzakereler sonunda, antlaşma 11 Nisan 1713 günü kentin belediye binasında imzalanmıştır,[5] Fransa toprak kaybetmiş olsa da İspanya tahtında Bourbon hanedanından bir kral bulunmasını kabul ettirmişti. Britanya ise Utrecht Antlaşması'nda elde ettiği yerler ve İspanya limanlarında elde ettiği haklar nedeniyle giderek sömürge ticaretinden en çok avantaj kazanan ülke durumuna gelecekti.[6]

Siyasi ve ekonomik tarihte dönüm noktası niteliği taşıyan bunun gibi barış antlaşmaları Avrupa resim tarihi açısından da dikkat çekicidir. Söz konusu tarihi antlaşmalar dönemin ressamlarının tablolarıyla, tarihe görsel açıdan da tanıklık ederler. Özellikle de Hollanda resim geleneği, bu tür grup portrelerinin sayısız örneğine sahiptir.[7] Hollanda Altın Çağı olarak tanımlanan dönemden itibaren ağırlıklı olarak deniz ticareti ile zenginleşen Hollanda burjuvazisi sanatla da ilgili olmuştur.[8] Rönesans düşüncesiyle önem kazanan "birey" kavramının, yazın alanında biyografilerle kendini göstermesi gibi portre resmi de önce İtalyan resim sanatında, sonrasında da kuzey ülkelerinde öne çıkmıştır. Hollanda eyaletlerinde de tıpkı İtalya'da olduğu gibi ticaretle uğraşan sınıflar sanatın yeni alıcıları idi. Manzara ya da kent görünümleri, natürmortlar sipariş ediyorlar; kendilerinin ve ailelerinin portrelerinde toplumsal konumları yansıtılıyordu. Tek tek kişilerin ya da toplu olarak ailelerin yanı sıra giderek kalabalık grup portreleri Hollanda resim sanatına yerleşti. [9] Belediye binaları, loncaya da birlik salonları benzeri kamusal alanlarda sergilenmek üzere sipariş edilen grup portrelerini yaptıranlar daha çok yerel muhafız alayları/milis birlikleri,[10] dernek ve lonca gibi kuruluşlardı.

Çalışmalarında kadın figürlerine ayrıcalıklı bir yer veren Semiramis, burada da alegorik anlatımda kadın figürlerini tercih etmiş. Barış alegorisi, zeytin dalı ve güvercinle resmedilmiş bir kadın figürü (yan sayfa üstte).

Barış Antlaşması'nı vurgulamak için de en sağda bir masa üzerinde antlaşma metnine ait bir defter yer alıyor. Açık olan sayfada yazanlar, Fransa ve Hollanda arasındaki antlaşmayı simgeliyor ve hemen önündeki tüy kalem ve mürekkep hokkası da imzanın kısa bir süre önce atıldığını ima ediyor (yan sayfa altta).

Benzer şekilde barış antlaşmalarını da dönemin sanatçıları tarafından resmedilmiş,[11] ancak Utrecht Barışı'nın imzalanmasını konu eden bir grup resmi daha önce yapılmamıştır.[12] Barış kutlamalarını temsil eden bir gravür mevcuttur.[13] Barok müziğin önemli temsilcilerinden George Frideric Handel (1685-1759) ise antlaşmanın anısına 1713 yılında "Te Deum ve Jubilate" başlıklı bir eser yazmıştır.[14] Bu yıl yapılan 300. yıldönümü kutlamaları[15] vesilesiyle Utrecht kentindeki Eski Kale[16] Vakfı, Utrecht Barışı'nı simgeleyen bir resim siparişi vermiş ve resmin açılışı 11 Nisan 2013 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Semiramis Öner Mühürdaroğlu tarafından yapılan resim "1713 Utrecht Barışı" adını taşır.

1984 yılında siyasi mülteci olarak eşiyle birlikte Hollanda'ya yerleşen Semiramis, 1996 yılından bu yana Utrecht kentinde yaşıyor. Hollanda resim geleneğinden etkilenen sanatçı bu gelenek üzerine araştırmalar yapmıştır. Hollanda resminin ustalarının ve özellikle ilgilendiği Hollanda Altın Çağı'nın yanı sıra Osmanlı ve İran minyatürleri de sanatçıyı besleyen konular olmuştur. Teknik ve kompozisyon olarak 17. ve 18. yüzyıl Hollanda resminin etkisindeki yapıtlarında, nesnelerin en ince ayrıntılarını yansıtacak şekilde çalışması, resmin arkasında görülen manzaralar ve bu manzaralardaki detaycılığı, geleneğin izlerini sürdüren özellikler olarak açığa çıkıyor. Çalışmalarında Utrecht Carravagistleri'nin ve Jan van Eyck'in (15. yüzyılın önemli Flaman ressamı, özellikle yağlıboya tekniğini geliştirmesi ile tanınır) ışık ve boyama tekniklerini kullanıyor. Minyatürlerin etkisi ise özellikle sanatçının 2005 yılında Yapı Kredi Kazım Taşkent Sanat Galerisi'nde açtığı "Sultan'ın Gözünden Şenlik" adlı sergisinde izlenebilir. Sünnet ya da evlilik nedeniyle yapılan düğün, ziyafet ve şenlik benzeri eğlenceleri konu alan eserler olan surnameler, Osmanlı minyatür sanatında önemli bir yere sahiptir. Bir mahfilden, meslek loncalarının geçişlerini izleyen padişah, törenleri izleyen davetliler (elçiler vb), havaifişek gösterileri ve çeşitli kutlamalar surname minyatürlerinde betimlenir. Semiramis de Hollanda'nın resim geleneğinden aldığı detaycı yaklaşımını "Sultan'ın Gözünden Şenlik"te, Osmanlı surnamelerine benzer bir kurguda sürdürmüş ve kendi öykülerini ve simgelerini dâhil ederek özgün bir geçit töreni yaratmıştır. Semiramis Hollanda'da halen süren bir gelenek olan portrecilik türünde de çalışmalar yapmaktadır. Her ne kadar uzun yıllardır Hollanda'da yaşıyor olsa da yabancı bir sanatçı olarak bu resmin siparişini almış olması önemlidir.

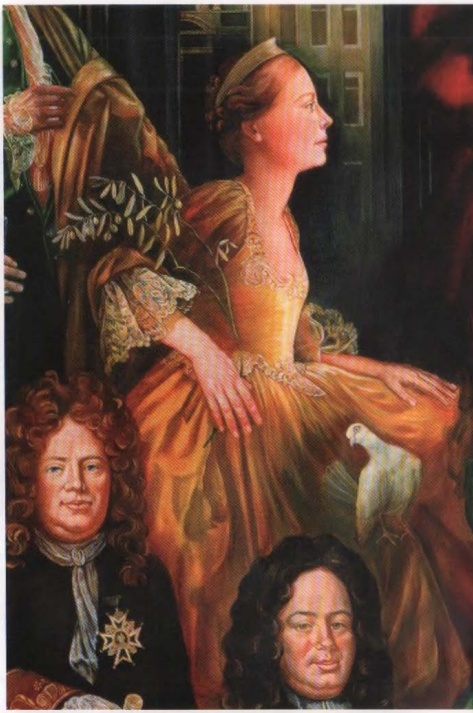
"1713 Utrecht Barışı" adlı bu resim Utrecht Belediye Binası'nda sergi-

lenmektedir. Antlaşmanın imzalandığı yer olması açısından simgesel bir değer de taşıyan belediye binası, Utrecht Eski Kanal Köprüsü üzerinde yer alan bir komplekstir. Geçmişi 700 yıl önceye dayanan bina çeşitli kereler yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Bugünkü yapı 19. yüzyılın başında mimar John van Embden tarafından Neoklasik üslupta tasarlanmıştır. Ön cephesi dört adet dor sütun ve üçgen alınlığı ile klasik bir tapınak cephesi düzenindedir. Alınlıkta adalet, ihtiyat, yetki, politika ve inancı simgeleyen heykel grubu yer alır. Farklı dönemlerde eklerle geliştirilen binanın arka cephesi 2000 yılında mimar Enric Miralles tarafından yapılan dekonstrüktif bir uygulama ile yenilenmiştir. Dönem dönem kente ilişkin sergilerin de yer aldığı yapı şimdi de kenti doğrudan etkileyen bir olayın "belgesi"ne mekân olmaktadır.

Resim, sergileneceği, belediye binasındaki yeri de düşünülerek, tarihi grup portrelerinde de olduğu gibi oldukça büyük boyutta (5.10 x 2.55 m) tasarlanmıştır. Her ne kadar 17. yüzyıl Hollanda grup portreleriyle ortaklıklar taşısa da, sanatçının tercihiyle resimde geleneksel teknik ve anlatımla bazı mesafeler korunmuştur. Örneğin, figürlerin hem izleyiciye göre konumlarında hem de kompozisyon içinde yerleştirilmelerinde eşitlik ön planda tutulmuştur. Geleneksel grup portreleri için resimde yer alacak olan lonca ya da birlik üyeleri ödeme yapar ve resim içinde kimin/kimlerin öne çıkacağı da genelde bu ödemenin miktarına göre belirlenir ya da konu açısından daha önem taşıyan figür, ışık ve renk gibi tekniklerle ön plana alınırdı. Bu resimde ise örneğin Hollandalı diplomat İspanyol meslektaşından daha önemli bir yerde değil. Şüphesiz sanatçının konuya bugünden bakan yaklaşımı, "barışı" ve "dostluğu" ifade etmesi gereken uluslararası bir antlaşmanın temsili resminde izleyiciyi şaşırtmaz.

"1713 Utrecht Barışı", resim tarihinden izler taşır. Ancak buradaki yaklaşım geleneğin birebir taklidi olmamıştır. Bu tür tarihi konulu resimlerde çoğunlukla konunun en önemli anı resmedilir; örneğin imzaların atıldığı an gösterilebilirdi bu resimde. Oysa burada antlaşmanın ardından yapılan kutlama anı görülür. Antlaşmanın imzalanması yaklaşık iki yıl sürdüğü için elçiler hiçbir zaman aynı anda bir araya gelmemişse de bu resimde kutlamayı temsilen bir araya getirilmişler. Sanatçı antlaşmanın imzalanmasının 300. yıldönümü için yapılan kutlamalarla da bir bağ kurmuş. Arkadaki pencerelerden Utrecht kenti (Eski Kale ve kentin simgesel yapılarıyla) ve kutlamaların göstergesi olarak da havaifişekler görülüyor.

Kompozisyonda toplam yirmi dokuz figür yer alır. Figürlerin yerleştirilmesinde İtalyan Rönesans dönemi sanatçısı Raphael'in Atina Okulu resmindekine benzer bir basamaklı düzenlemeyle arkadaki figürler yukarı çıkarılarak herkes hemen hemen eşit bir konumda yer almış ve simetrik yerleştirmeyle de denge sağlanmış. Resmin konu edildiği mekân eski Utrecht Belediye Binası'nın balo salonunu temsil ediyor. Barış Antlaşması'nı vurgulamak için de

Resmin merkezinde sanki Atlas gibi, üstelik hiç de zorlanmadan, elinde dünyayı "taşıyan" genç bir çocuk figürü var. Dünya, farklı coğrafyaların dâhil olduğu bu antlaşmanın belki de en dolaysız simgelerinden biri.

en sağda bir masa üzerinde antlaşma metnine ait bir defter yer alıyor. Açık olan sayfada yazanlar, Fransa ve Hollanda arasındaki anlaşmayı simgeliyor ve hemen önündeki tüy kalem ve mürekkep hokkası da imzanın kısa bir süre önce atıldığını ima ediyor.

Yirmi dört temsilcinin dışında resimde yer alan beş figür simgesel bir anlatım için kompozisyonda yer alıyorlar. Resmin merkezinde sanki Atlas gibi, üstelik hiç de zorlanmadan, elinde dünyayı "taşıyan" genç bir çocuk figürü var. Dünya, farklı coğrafyaların dâhil olduğu bu antlaşmanın belki de en dolaysız simgelerinden biri.

Çalışmalarında kadın figürlerine ayrıcalıklı bir yer veren Semiramis, burada da alegorik anlatımda kadın figürlerini tercih etmiş. Barış alegorisi, zeytin dalı ve güvercinle resmedilmiş bir kadın figürü. Masanın izleyiciye göre sağ tarafında sanatı simgeleyen figür görülüyor. Elinde tuttuğu kâğıtta görülen resim, antlaşmanın imzalandığı dönemde Hollanda'da basılmış ve köylülerin barışı kutlamasını anlatan bir gravürü temsil ediyor. Aynı figürün belindeki madalyonda bir resim sanatı tasviri, bu resmin yapıldığı yıllar olan 2009-2013 tarihleri ve sanatçının ismi görülüyor. Ayrıca, sol kolunda bir maske asılı olan sanat figürünün sağ kolunun arkasında, masanın üzerinde yine sanatla ilgili olarak ölçme ve geometriye ilişkin pergel ve kumpas yer alıyor. Masanın üzerinde yer alan ve bir terazi taşıyan adalet heykeli ise Utrecht'te yapılmış eski bir heykelin kopyası. Masanın arkasında ise elinde açık bir kitapla adaleti simgeleyen figürü görüyoruz. Adaletin elinde tuttuğu kitabın karşılıklı iki sayfasında, Raphael'in Vatikan'da Constantin Salonu'nda bulunan Adalet alegorisi freskini (1520) ve British Library Koleksiyonu'nda bulunan, yaklaşık olarak 1600 yılına tarihlenen Venedik'ten bir el yazmasındaki Adalet ve Barış'ın kucaklaşması resmini temsil eden sahneler tasvir edilmiş. Dördüncü alegorik figür ise Utrecht şehrinin kişileştirmesi (*personification*). Resmin en solunda, şöminenin önünde görülen bu figür, elinde kentin simge yapısı St. Martin Katedrali'nin maketini taşıyor ve hemen önünde, üzerine Utrecht'in aslanlı bayrağının işlendiği bir kalkan yer alıyor. Figürün belindeki madalyonda ise kentin koruyucu azizi St. Martin'in[17] bir tasviri var. Kişileştirmenin arkasındaki şöminenin üzerinde özellikle 17. yüzyıl resimlerinde görülebilecek, resim içinde resim geleneğini çağrıştıran ve Utrecht Barışı'nın alegorisinin görüldüğü bir sahne betimlenmiş. Yine hemen bu bölümde en solda yer alan mavi elbiseli figür elinde kent meydanı ve belediye binasının görüldüğü bir gravür tutuyor.

Resimdeki figürler arasında iki de dini lider var. Kıyafetleri ile diğer figürlerden ayrılan bu figürlerden bir tanesi Fransa'dan gelen kardinal, diğeri İngiltere'den gelen piskopos. Resimde yer alan temsilcilerden bazılarının portelerine ulaşılmış ve buna dayanılarak resmedilmişler. Kıyafetler için sanatçı kıyafet albümlerini incelemiş. Dini liderler hariç erkek figürlerinde üç parçadan oluşan pantolon, uzun yelek ve uzun ceket kullanılmış. Kıyafetlerin üzerindeki kumaş motifleri, danteller ayrıntılı olarak işlenmiş.[18] Resimde dikkat çeken figürlerden ikisi ise bayrak taşıyan figürlerdir. Kentin simgesi olan arımaların bulunduğu bu bayrakları, sanatçı diğer kentlerin ve Utrecht'in arımalarını araştırarak yeniden yorumlamış.

Birçok geleneksel portre resminde görülebileceği gibi hayvan figürleri (maymun, köpek, kedi, papağan) bu grup portresinde de yer alıyor. Ayrıca konuyla belki doğrudan ilgili görünmese de, sanatçının bilinen simgesel açıklamalardan kendi seçtiği anlamları yüklediği başka canlılara ve objelere de resim üzerinde yer verilmiş. Alegori ya da obje ve figürler üzerinden simgesel değerlerin vurgulanması, Batı resim sanatı tarihinde Ortaçağ'dan bu yana kullanılan bir yöntem. Bu resimde de sanatçı kimi simgeleri Hollanda resim geleneğindeki, kimilerini de evrensel olarak kabul görmüş anlamlarıyla yorumlamış. Kedi özgürlük, maymun resim ve heykel, papağan kural tanımamazlık ve başkaldırı, köpek sadakat, kelebek yeni başlangıçlar, salyangoz yeniden doğuş, örümcek problemlere çözüm bulma, kaz tüyünden kalem güç ve sabır, masadaki tuz ve biber arkadaşlık ile ilintili olarak resimde yer bulmuşlar.

Yemek masasındaki detaylarda da (obje ya da motifler) dönemsel özellikler dikkat çekiyor. 18. yüzyıl genel

olarak tüm Avrupa'da, Fransız ve özellikle XIV. Louis dönemi modasının hâkim olduğu bir dönem. Resimdeki mobilyalarda da bu göz önünde bulundurulmuş. Masanın etrafındaki figürler poz vermiş gibi değil de doğal duruşlarında (*sprezzatura*) resmedilmişler. Yemekler yenmiş ve figürler biraz rahatlamış görünüyorlar. Bunu zaten masanın üzerinde kırıntıları kalmış, bir kısmı yenmiş yiyeceklerden de anlayabiliyor izleyici. Masa üzerinde istiridye, ağırlık olarak tatlı çeşitleri, nar ve ceviz gibi yiyecekler; karaf, bardak, şamdan gibi objeler yer almış. Sanatçı bu tür objeler için tarihsel kaynaklardan yararlanarak kendi özgün motif ve objelerini oluşturmuş.[19] Örneğin Hollanda'nın Gouda kentinde üretilen geleneksel pipolar. Masa üzerinde ayrıca Utrecht Barışı'nın anısına İngiltere'de Kraliçe Anne tarafından bastırılan madeni barış paraları da yer alıyor.

Birçok geleneksel portre resminde görülebileceği gibi hayvan figürleri (maymun, köpek, kedi, papağan) bu grup portresinde de yer alıyor. Kedi özgürlük, maymun resim ve heykel, papağan kural tanımamazlık ve başkaldırı, köpek sadakat, kelebek yeni başlangıçlar, salyangoz yeniden doğuş, örümcek problemlere çözüm bulmayı çağrıştırıyor.

"1713 Utrecht Barışı" resmi, antlaşmanın imzalandığı dönemde yapılmış geleneksel bir grup portresi ya da tarihi bir resim olsa, muhtemelen sadece imzayı atan diplomatları doğrudan izleyiciye bakarken (poz verirken), masa başında imza atarken görecektik. Oysa 300 yıl sonra, resme kadın ve çocuk figürlerinin de dâhil edilmesi tesadüfî değil. Şüphesiz, onlarsız bir barışın olamayacağını düşünen sanatçı bu figürleri de geleneksel gösterim mantığından farklı değerlendirmiş. Özellikle kadınları, bu tür resimlerde alışık olunduğu gibi hizmetli vb. yan karakterler olarak göstermenin aksine, simgesel anlatımının baş aktörleri olarak kullanmış. Tarihi bir olaya dayansa da salt tarihsel bir resim olmadığı ve tarihin kesin bir anının resmedilmesi söz konusu olmadığı için resimde simgesel anlatım ağırlık kazanmış.

YRD. DOÇ. DR. EMİNE ÖNEL KURT
YTÜ SANAT VE TASARIM FAKÜLTESİ,
SANAT YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 284.

2 Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.106.

3 Protestanlığın bastırılmaya çalışılmasından dolayı, Oranje Prensi Willem'in önderlik ettiği ayaklanma Seksen Yıl Savaşı olarak bilinen ve aralıklarla uzun birdöneme yayılançatışmayı başlatmıştır. Savaş sonunda imzalanan Münster Antlaşması'yla (1648) İspanya bağımsız Felemenk Cumhuriyeti'ni (resmi adı Felemenk Birleşik Eyaletleri Cumhuriyeti) resmen tanıdı. Felemenk Birleşik Eyaletleri Cumhuriyeti yedi küçük bağımsız eyaletten (Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland ve Groningen) oluşan bir federasyondu.

4 Bu anlaşmanın yapıldığı dönemde Utrecht Kalvinist ve tutucu bir şehir. Güneyden Fransa, Portekiz, İtalya'dan (bubölgeler daha açık görüşlü) diplomatlar gelince kentte hava biraz değişiyor. Kentte kalacak yerler tutuyorlar, yemekler yiyorlar, gizli ya da aleni ilişkiler yaşıyorlar. Bu da kent sakinlerinin tepkisini çekiyor.

5 İngilhere, Cebelitarık ve Minorka Adası'nı; Savoia Dukalığı Sardunya Adası'nı almış, İspanya'ya ait olan Akdeniz'deki toprakları Milano, Napoli ve Sicilya ile İspanya Hollandası (Belçika) Avusturya Habsburglarınabırakılmıştır. İspanya tahtınaXIV. Louis'nin torunu V. Philippe oturmuş, Fransa'nın Amerika'daki kolonilerinden Newfoundland ve Nova Scotia İngiltere'ye geçmiştir.

6 Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmgeKitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 628.

7 Uşun Tükel, "'Staalmeesters' ya da Ne Çok Yakın Ne Çok Uzak", *Resmin Dili: İkonografiden Göstergebilime*, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.74.

8 *Rembrandt ve Çağdaşları: Hollanda Sanatının Altın Çağı*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 24

9 Rudi Ekkart. "Portraits in the Golden Age, *Dutch Portraits*. The National Gallery Pub., Zwolle, 2007, s. 17.

10 Milis birliklerinin görüldüğü grup portreleri arasında en tanınmış olanı Rembrandt van Rijn (1606 - 1669) tarafından yapılmış olan "Gece Devriyesi"dir. 1642 tarihli resim Amsterdam Rijkmuseum Koleksiyonu'ndadır.

11 Örneğin Gerard ter Borch (1617–1681) tarafından 1648 Westphalia Barışı kapsamında Münster Barışı'nın imzalanmasını temsil eden bir resim yapılmıştır.

12 Fransız ressam Antoine Rivaiz'a (1667–1735) ait New York, Metropolitan Sanat Müzesi Koleksiyonu'ndaki "Alegori" başlıklı 1714 tarihli resmin, kesin olmasa da 1713 barışını simgeleyebileceği düşünülmekle birlikte bu resim doğrudan barışı anlatan bir çalışma değildir.

13 Daniel Stopendaal'ın yaptığı 1713 tarihli havaifişekatılarak yapılan kutlamaların görüldüğü gravür Amsterdam Rijkmuseum Koleksiyonu'ndadır.

14 Eser ilk kez 13 Temmuz 1713 tarihinde Londra'daki St. Paul Katedrali'nde icra edilmiştir.

15 Antlaşmanın 300. yıl kutlamaları nedeniyle Utrecht kentinde kültürel vesanatsaletkinlikler sürdürülüyor. (http://www.vredevanutrechtz.org.nl/en/)

16 Fransız Elçisi Melchior de Polignac'ın da ikamet ettiği Eski Kale (*Oudaen Casile*), müzakereler sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir.

17 Aziz Martin 4. yüzyılda yaşamış bir ilirıstıyan azizi. Soğuk bir günde pelerinin yarısını yırtarak fakir bir adama veriyor. Utrecht kentinin azizi olarak da kabul edilen St. Martin'in pelerini kentin iki renkli bayrağının simgesi olmuştur.

18 Bu yaklaşım sanatçının çalışmaprensibiolarak Kuzey resminin detaycılığını da benimsemesinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

19 Sanatçı sadece yazılı kaynaklara bakmamış, konuyla ilgili tarihsel referansları doğru kodlayabilmek için Utrecht Centraal Museum'dan tarihçi Maarten Brinkman ile birlikte çalışmış.

PALMA GIOVANE

İSA HAVARİLERİNİN AYAKLARINI YIKIYOR

Venedikli büyük sanatçı Vecchio'nun yeğeni ve Tiziano'nun öğrencisi olan sanatçı bir süre Roma'da çalıştıktan sonra Venedik'e dönmüş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Veronese, Tiziano ve Tintoretto gibi büyük ustaların yanı sıra pek çok sanatçıya iş imkânı sağlamış olan Dodge Sarayı'nda çalışanlardan birisidir. Sayısız dini ve mitolojik konulu resim yapmış, Venedik'te pek çok sipariş almıştır. Giovane Venedik Okulu'nun ve Manierizmin önemli temsilcilerinden birisidir.

Palma Giovane İsa Havarilerinin Ayaklarını Yıkıyor, 1591-92.

Tuvalüzerine yağlıboya, 163x378cm. San Giovanni in Bragora, Venedik.

Havarileri ile birlikte yediği Fısıh' Yemeği (yani Son Akşam Yemeği) sırasında İsa ile öğrencileri arasındaki bir diyalogdan sadece Yuhanna bahseder:

"Alçakgönüllülük Örneği

Fısıh Bayramı'ndan önceydi. İsa, bu dünyadan ayrılıp Baba'ya gideceği saatin geldiğini biliyordu. Dünyada kendisine ait olanları hep sevmişti; sonuna kadar da sevdi. Akşam yemeği sırasında İblis, Simun İskariot'un oğlu Yahuda'nın yüreğine İsa'ya ihanet etme isteğini koymuştu bile. İsa, Baba'nın her şeyi kendisine teslim ettiğini, kendisinin Tanrı'dan çıkıp geldiğini ve Tanrı'ya döneceğini biliyordu. Yemekten kalktı, üstlüğünü bir yana koydu, bir havlu alıp beline doladı. Sonra bir leğene su doldurup öğrencilerin ayaklarını yıkamaya ve beline doladığı havluyla kurulamaya başladı. İsa, Simun Petrus'a geldi. Simun, 'Ya Rab, ayaklarımı sen mi yıkayacaksın?' dedi. İsa ona şu yanıtı verdi: 'Ne yaptığımı şimdi anla-

Dirck van Baburen İsa Havarilerinin Ayaklarını Yıkıyor, 1616.

Tuval üzerine yağlıboya, 199 x 207 cm. Staatliche Museen, Berlin, Almanya.

yamazsın, ama sonra anlayacaksın.' Petrus, 'Benim ayaklarımı asla yıkamayacaksın!' dedi. İsa, 'Yıkamazsam yanımda yerin olmaz' diye yanıtladı. Simun Petrus, 'Ya Rab, o halde yalnız ayaklarımı değil, ellerimi ve başımı da yıka!' dedi. İsa ona dedi ki, 'Yıkanmış olan tamamen temizdir; ayaklarının yıkanmasından başka şeye ihtiyacı yoktur. Sizler temizsiniz, ama hepiniz değil.' İsa, kendisine kimin ihanet edeceğini biliyordu. Bu nedenle, 'Hepiniz temiz değilsiniz' demişti. Onların ayaklarını yıkadıktan sonra giyinip yine sofraya oturdu. 'Size ne yaptığımı anlıyor musunuz?' dedi. 'Siz beni Öğretmen ve Rab diye çağırıyorsunuz. Doğru söylüyorsunuz, öyleyim. Ben Rab ve Öğretmen olduğum halde ayaklarınızı yıkadım; öyleyse, sizler de birbirinizin ayaklarını yıkamalısınız. Size yaptığımın aynısını yapmanız için bir örnek gösterdim. Size doğrusunu söyleyeyim, köle efendisinden, elçi de kendisini gönderenden üstün değildir. Bildiğiniz bu şeyleri yaparsanız, ne mutlu size!' " (Yuhanna: 13:1-16]).

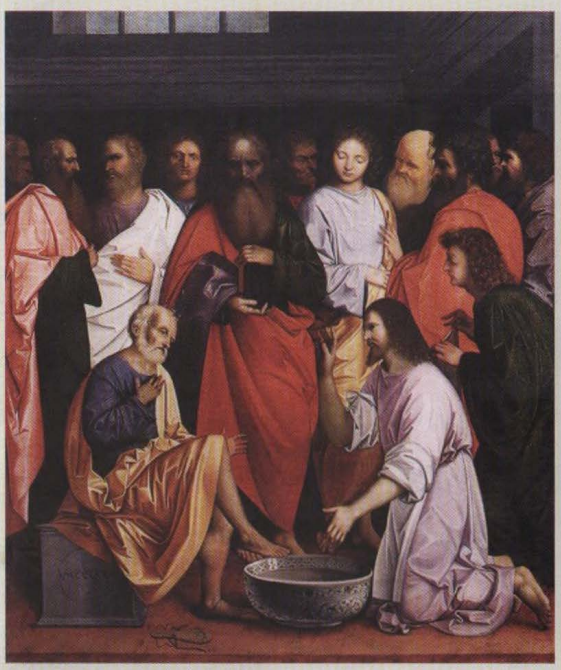
Diğer *İncil* yazarları böyle bir hadiseden bahsetmemiş olsalar bile, ayak yıkama ritüelinden *Eski Ahit*'in pek çok yerinde söz edilir.[2] Luka ise İsa ile günahkâr kadının karşılaşmasını anlatırken ayak yıkamanın önemini vurgular:

"Ferisiler'den biri İsa'yı yemeğe çağırdı. O da Ferisi'nin evine gidip sofraya oturdu. O sırada, kentte günahkâr olarak tanınan bir kadın, İsa'nın, Ferisi'nin evinde yemek yediğini öğrenince kaymaktaşından bir kap içinde güzel kokulu yağ getirdi. İsa'nın arkasında, ayaklarının dibinde durup ağlayarak, gözyaşlarıyla O'nun ayaklarını ıslatmaya başladı. Saçlarıyla ayaklarını sildi, öptü ve yağı üzerlerine sürdü. İsa'yı evine çağırmış olan Ferisi bunu görünce kendi kendine, 'Bu adam peygamber olsaydı, kendisine dokunan bu kadının kim ve ne tür bir kadın olduğunu, günahkâr biri olduğunu anlardı' dedi. Bunun üzerine İsa Ferisi'ye, 'Simun' dedi, 'Sana bir söyleyeceğim var.' O da, 'Buyur, Öğretmenim' dedi. 'Tefeciye borçlu iki kişi vardı. Biri beş yüz, öbürü de elli dinar borçluydu. Borçlarını ödeyecek güçte olmadıklarından, tefeci her ikisinin de borcunu bağışladı. Buna göre, hangisi onu çok sever?' Simun, 'Sanırım, kendisine daha çok bağışlanan' diye yanıtladı. İsa ona, 'Doğru söyledin' dedi. Sonra kadına bakarak Simun'a şunları söyledi: 'Bu kadını görüyor musun? Ben senin evine geldim, ayaklarım için bana su vermedin. Bu kadın ise ayaklarımı gözyaşlarıyla ıslatıp saçlarıyla sildi. Sen beni öpmedin, ama bu kadın eve girdiğimden beri ayaklarımı öpüp duruyor. Sen başıma zeytinyağı sürmedin, ama bu kadın ayaklarıma güzel kokulu yağ sürdü. Bu nedenle sana şunu söyleyeyim, kendisinin çok olan günahları bağışlanmıştır. Çok sevgi göstermesinin nedeni budur. Oysa kendisine az bağışlanan, az sever.' Sonra kadına, 'Günahların bağışlandı' dedi. İsa'yla birlikte sofrada oturanlar kendi aralarında, 'Kim bu adam? Günahları bile bağışlıyor!' şeklinde konuşmaya başladılar. İsa ise kadına, 'İmanın seni kurtardı, esenlikle git' dedi."(Luka: 7:44]).

Buoninsegna di Duccio İsa Havarilerinin Ayaklarını Yıkıyor, 1308-11.

Ahşap üzerine tempera, 50 x 53 cm. Museodell'Opera del Duomo, Siena, İtalya.

Giovanni Agostino da Lodi
İsa Havarilerinin Ayaklarını Yıkıyor, 1500.

Panel, 132 x 111 cm.
Gallerie dell'Accademia, Venedik, İtalya.

Fransız Romanesk heykeltıraşlar
İsa Havarilerinin Ayaklarını Yıkıyor, 1125-50.

Taşyontu
Saint-Gilles Abbey Church, Saint-Gilles-du-Gard, Fransa.

Konu Son Akşam Yemeği sırasında gerçekleşmiş olması ve aslında İsa'nın büyük bir tevazu gösterdiği bir olay olmasına rağmen sanat tarihinde heyecanla karşılanmış konulardan değildir. Diğer konularla karşılaştırıldığında oldukça az sayıda örneği bulunur. Giovane'ye ait olan bu geç Rönesans dönemi betimlemesinde, akşam yemeği masası bir portiko altına hazırlanmıştır. Ancak henüz yemeğe başlanmamış olduğu hem masanın üzerindekilerin düzeninden, hem henüz eksik olan yiyeceklerden hem de arka planda birisi kadın iki hizmetlinin telaşlı hareketlerinden de anlaşılmaktadır. Resmin ön planında İsa kendisine itiraz eden yaşlı havari Petrus'un ayaklarını yıkamaya hazırlanmaktadır. İkilinin yanındaki genç havari ise büyük olasılıkla Yuhanna'dır. Diğer havarilerin bir kısmı sanki durumu aralarında tartışmakta, birisi de İsa'nın isteğini yerine getirmek üzere sandaletlerini çözmektedir. Bu sahnede genellikle tüm havariler bir arada gösterilmez. Bu da henüz yemeğe başlanmadığının bir başka kanıtı olarak ele alınmalıdır. Giovane tek düzlemde üç olayı birden göstermek üzere bir kurgu kullanmıştır. Son Akşam Yemeği, Havarilerin Ayaklarının Yıkanması ve Zeytin Dağı'nda Dua. Akşam yemeği ve ayakların yıkanması aynı mekân içinde gerçekleşen ve birbirini zamansal olarak yakından takip eden iki olaydır. O yüzden de bir arada gösterilmelerinde pek bir zorluk ve sakınca yoktur. Resmin sağ tarafında ve arka düzlemde, bir kemer içinden görünen dış mekânda ise, İsa yemekten sonra gittiği Zeytin Dağı'nda dua ederken ve Tanrı'ya insanlık için canını vermeye hazır olduğunu söyleyip meleğin elinden kadehi alırken gösterilmiştir. Burada, *İncil*'de de anlatıldığı gibi Havarileri uykuya dalacaklar ve Yahuda'nın getirdiği Romalı askerler İsa'yı yakalayacaklardır, Yani her şey İsa'nın yemek sırasındaki kehanetleri gibi gelişecektir.

Venedikli büyük sanatçı Vecchio'nun yeğeni ve Tiziano'nun öğrencisi olan sanatçı bir süre Roma'da çalıştıktan sonra Venedik'e dönmüş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Veronese, Tiziano ve Tintoretto gibi büyük ustaların yanı sıra pek çok sanatçıya iş imkânı sağlamış olan Dodge Sarayı'nda çalışanlardan birisidir. Sayısız dini ve mitolojik konulu resim yapmış, Venedik'te pek çok sipariş almıştır. Giovane Venedik Okulu'nun ve Manierizmin önemli temsilcilerinden birisidir. Buradaki resimde de zaman zaman kompozisyon dışına taşan telaşlı, kaygılı ve abartılı jest ve mimikler, aşırı drapeli kumaşlar ve biraz zorlama anatomik duruşlar üslubun en iyi göstergeleri olmuştur.

DİPNOTLAR

1 Fısıh(Pesah)Bayramı, Musa önderliğinde İsraillilerin Mısır'ı terk edişlerinin anısına kutlanan bir bayramdır. Bugünde yenileri yemeğe de Fısıh Yemeği denir. "Hamursuz" denilen mayasız ekmek yemeğin geleneksel malzemesidir. Yahudi topluluğu arasında en geniş kutlanan bayramdır.

2 *Mısır'dan Çıkış (30:20-21).* "Buluşma Çadırı'na girmeden ya da RAB için yakılan sunuyu sunarak hizmet etmek üzere sunağa yaklaşmadan önce, ölmemek için ellerini, ayaklarını yıkamalılar. Harun'la soyunun bütün kuşakları boyunca sürekli bir kural olacak bu." *Levililer (1:13),* "Kişi hayvanın işkembesini, bağırsaklarını, ayaklarını yıkamalı. Kâhin bunları sunak üzerinde yakarak sunmalı. Bu yakmalık sunu, yakılan sunu ve RAB'bi hoşnut eden kokudur" *Yaratılış (8:4);* "Biraz su getireyim, ayaklarınızı yıkayın Şu ağacın altında dinlenin *Yaratılış, (19:2);* "Efendilerim" dedi, "Kulunuzun evine buyurun. Ayaklarınızı yıkayın, geceyi bizde geçirin. Sonra erkenden kalkıp yolunuza devam edersiniz", *Yaratılış (24:32);* Böylece adam eve girdi. Lavan develerin kolanlarını çözdü, onlara saman ve yem verdi. Adamla yanındakilere ayaklarını yıkamaları için su getirdi" *Yaratılış (43:24).* "Kâhya onları Yusuf'un evine götürüp ayaklarını yıkamaları için su getirdi, eşeklerine yem verdi", *1 Samuel (25:41),* "Avigayil yüzüstü yere kapanarak, 'ben köle sana hizmet etmeye ve efendimin ulaklarının ayaklarını yıkamaya hazırım' diye yanıtladı". *1.Timoteos (5.9-10),* "Yaptığı iyiliklerle tanınmış, tek erkekle evlenmiş, en az altmış yaşında olan dul kadın, eğer çocuk büyütmüş, konuk ağırlamış, kutsalların ayaklarını yıkamış, sıkıntıda olanlara yardım etmiş, kendini her türlü işe adamışsa, adı dullar listesine yazılsın."

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TEKNİK FUARCILIK LTD. ŞTİ.

ITM 2013 İSTANBUL

Texpo Eurasia 2013

30. Uluslararası Tekstil, Dokuma, İplik, Terbiye, Örgü, Nakış, Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı

www.itmtexpoeurasia2013.com www.itm2013.com

HIGHTEX 2013

5. Uluslararası Teknik Tekstiller ve Nonwoven Fuarı

www.hightex2013.com

10.ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

10. ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

www.istanbuliplikfuari.com

2013 YILININ TEKSTİLDEKİ EN KAPSAMLI BULUŞMASINA DAVETLİSİNİZ

29 Mayıs / 1 Haziran 2013

TEMSAD

Tekstil teknoloji NONWOVEN Technical Textiles KOSGEB ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği UFI Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPICILARI DERNEĞİ

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

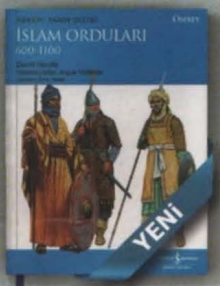
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi34500, Büyükçekmece İstanbul - Türkiye
Tel : 0212 867 11 00 - 867 12 00 Faks : 0212 886 66 98
E-posta : Yurtiçi Satış : yurticisatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Satış : sales@tuyap.com.tr
Reklam Satış : reklamsatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Fuarlar : tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım : tanitim@tuyap.com.tr Fuar Alanı : fairarea@tuyap.com.tr Teknik Hizmetler : teknikofis@tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

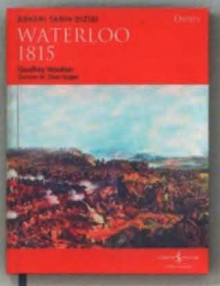
OSPREY ASKERÎ TARİH DİZİMİZ 12. KİTABI: İSLAM ORDULARI (600-1100) KİTABIYLA DEVAM EDİYOR

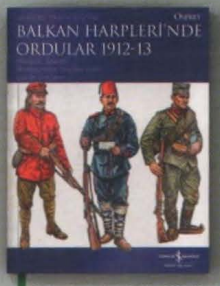
İslam Orduları 600-1100
David Nicolle, çev. Emir Yener
56 s, k. kapak, 16 TL

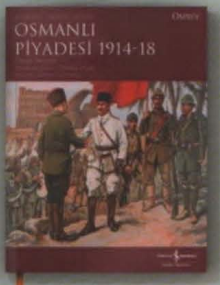
Doğu Roma Orduları M.S.306-886
David Nicolle, çev. Buket Bayrı
56 s, k. kapak, 14 TL

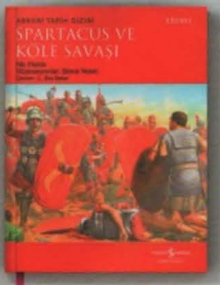
Waterloo 1815
Geoffrey Wootten, çev. M. Okan Doğan
110 s, k. kapak, 14 TL

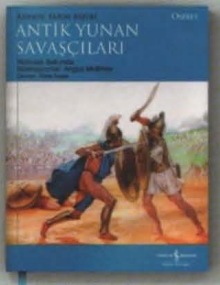
Balkan Harpleri'nde Ordular 1912-13
Philip S. Jowett, çev. Emir Yener
64 s, k. kapak, 14 TL

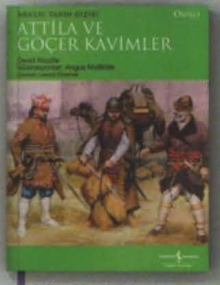
Osmanlı Piyadesi 1914-18
David Nicolle, çev. Osman Çakmakçı
64 s, k. kapak, 14 TL

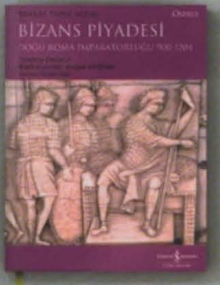
Spartacus ve Köle Savaşı
Nic Fields, çev. L. Ece Sakar
96 s, k. kapak, 14 TL

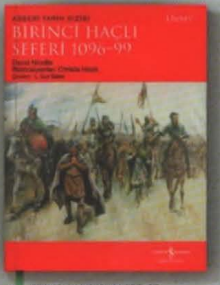
Antik Yunan Savaşçıları
Nicholas Sekunda, çev. Mete Aksan
64 s, k. kapak, 14 TL

Attila ve Göçer Kavimler
David Nicolle, çev. Levent Cinemre
64 s, k. kapak, 14 TL

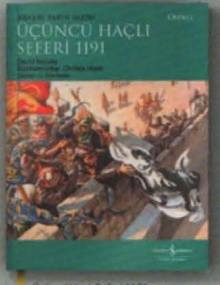
Bizans Piyadesi
Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204
Timothy Dawson, çev. Gürkan Ergin
64 s, k. kapak, 14 TL

Birinci Haçlı Seferi 1096-99
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s, k. kapak, 14 TL

İkinci Haçlı Seferi 1148
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s, k. kapak, 14 TL

Üçüncü Haçlı Seferi 1191
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s, k. kapak, 14 TL

Samsun kitabevimiz açıldı.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları